

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

X. ÉVFOLYAM / 1978. MÁRCIUS

34

E szám munkatársai: Ranko Bugarski, Cseh-Szabó Márta, Junger Ferenc, Keck Balázs, Láncz Irén, Albina Lük, Matijevics Lajos, Mikes Melánia, Molnár Csikós László, Papp György, Penavín Olga, Rejtle Gyöngyi, Szeli István

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

*A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete
Tmasz folyóirata*

34. SZÁM

*X. évfolyam
1978. március*

11748
HNB. 6p.

Szerkesztő bizottság:

BORI IMRE

JUNG KÁROLY

MIKES MELÁNIA

PASTYIK LÁSZLÓ

szerkesztő bizottsági titkár

SULC MAGDOLNA

TÓTH FERENC

SZELI ISTVÁN

fő- és felelős szerkesztő

Technikai szerkesztő

CSERVENYÁK JÓZSEF

TANULMÁNYOK

**AZ ALKALMAZOTT
NYELVÉSZET FOGALMA
ÉS JELENTŐSÉGE**

Az alkalmazott nyelvészet fogalmának vizsgálata két kapcsolatban álló, de viszonylag független szempontból lehetséges: gyakorlati és elméleti szempontból. A gyakorlati szempontú vizsgálat külső, azaz nyelven kívüli és társadalmi, s arra vonatkozik, ami az alkalmazott nyelvészet címén a gyakorlatban öröklődött, amelyet ezen a néven alkalmaznak, s amelyet a társadalom ilyen értelemben elfogadott. Az elméleti szempontú vizsgálat belső, azaz nyelvi, tudományos és az alkalmazott nyelvészetnek a nyelvtudományban való státusára és a rokon tudományágak közötti helyére vonatkozik. Előadásunkban röviden először az alkalmazott nyelvészet gyakorlati, majd elméleti vonatkozásairól lesz szó, ezután pedig kísérletet teszünk e kettő szintézisére. Végezetül pedig szólunk az alkalmazott nyelvészet társadalmi jelentőségéről.

A tudományokban az alkalmazott kutatások nemcsak tudományok belső fejlődésének követelményeként jelentkeznek, hanem más tudományágaknak és magának a társadalomnak a követelményeként is. A nyelvészet esetében már régen felfigyeltek arra, hogy a nyelvnek olyan hatalmas jelentősége van az ember és a társadalom életében, hogy e tudománynak a nyelvtudományon kívül is széles körben felhasználható eredményeket kellene felmutatnia.

Az egyes esetekben megnyilvánuló indokolt gyanakvás és az időnkénti kiábrándulás ellenére ez a meggyőződés egészében véve indokolt volt. A mai társadalmak és az egész emberiség kommunikációs problémái már magukban véve vonzóvá teszik az alkalmazott nyelvészetet, és széleskörű érdeklődést váltanak ki iránta. Ebből a körülményből adódik ma a világban az a szerteágazó tevékenység, amelyet alkalmazott nyelvészetnek neveznek. Ezt a tevékenységet társadalmi szükséglet váltotta ki, eredete tehát nagy mértékben pragmatikus jellegű.

Minthogy a szükségletek társadalmanként és koronként jelentős mértékben különböznek, várható volna, hogy — az eddig ismertetett helyzet eredményeként — az alkalmazott nyelvészet fogalma a környezettől függően más és más lenne, ha lényegében nem is, de bizonyos vonatkozásaiban különböző. Tulajdonképpen ez is a helyzet. Noha az

Ez a beszámoló a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaságok első kongresszusának I. plenáris ülésén hangzott el. (Belgrád, 1977. 12. 16.).

„alkalmazott nyelvészet” terminus nemzetközileg széles körben használatos, a fogalom, amelyet fed, a helyi történelmi és társadalmi körülményektől függ: az adott környezetben megnyilvánuló nyelvhasználati problémák önmagukban meghatározzák az alkalmazott nyelvészetről alkotott képet. Így például egyes országokban az alkalmazott nyelvészetten kizárólag az idegen nyelv tanítását értik (pl. Nagy-Britanniában és még nemrégiben az Egyesült Államokban), másutt többnyire a két-nyelvűség problémáinak tanulmányozását (pl. Kanadában és néhány dél-amerikai államban), ismét másutt a gépi fordítást és más számítási műveleteket (pl. a Szovjetunióban), vagy pedig az írás rendszerének kidolgozását (számos fejletlen közösségben) stb. Jugoszláviában egy ilyen terület sem válik ki olyannyira, hogy eleve egyértelmű lenne — legalábbis szokásos értelemben —, mit tekintünk alkalmazott nyelvészetnek. Ezért környezetünkben a gyakorlatban jelentkező nyelvi problémák széles spektruma miatt (többnyelvűség, sztenderdizálás, idegen nyelv tanítása stb.) már pragmatikus értelemben is feltehető a kérdés, hogy mit értünk alkalmazott nyelvészeten.

Erre a kérdésre nálunk és másutt is, a gyakorlat adja meg a választ: az alkalmazott nyelvészet mindaz a tevékenység, amely ezen a címen történik, a benne tevékenykedők különböző társadalmi és szakmai profiljára való tekintet nélkül. Nincs szükség a definiálásra vagy a személyes megítélésre, ha valamely tevékenységet alkalmazott nyelvészetként terveznek, megszerveznek, végrehajtanak és finanszíroznak, akkor nem lenne helyénvaló annak a magánvéleménynek a hangoztatása, hogy tulajdonképpen nem alkalmazott nyelvészetről, hanem valami másról van szó. Esetünkben a Jugoszláviai Alkalmazott Nyelvészeti Társaságok Szövetségének alapszabályzata nem irányozza elő, hogy mi tekinthető és mi nem tekinthető alkalmazott nyelvészetnek; e kongresszus programja, a témagazdagság a plenáris üléseken és a szakcsoporthoz tartozó ülésein, azt bizonyítja, hogy sokoldalúan, széleskörűen értelmezzük ezt a fogalmat. Elfogultság nélkül állíthatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészet ilyen értelmezése ajánlatosabb a szűkkörű értelmezéseknél, amelyek más környezetekben honosak. Ha ugyanis az alkalmazott nyelvészet mondjuk az idegen nyelvek tanításában merül ki, ez nem azt jelenti, hogy az ilyen környezetben nincsenek más, részben nyelvi természetű gyakorlati problémák, hanem inkább azt, hogy ezekre a problémákra és a nyelvészet általi megfogalmazásukra még nem figyeltek fel kellőképpen. Ezért megfelelőbb egy szélesebb alaphól kiindulni.

Az elmondottakhoz — gyakorlati, társadalmi és nyelvészeten kívüli szempontból — bizonyára nem fér kétség. Az alkalmazott nyelvészet jellegét és hatáskörét azonban egy másik vetületben, az elméletben is meg kell határozni, a helyi gyakorlati sajátosságokra való tekintet nélkül. Itt aztán nem kis nehézségekkel találjuk szemben magunkat. Az előzőekben ismertetett szemponttól eltérően itt számba kell vennünk azt a lehetőséget, hogy egyes nyelvészeti iskolák vagy nyelvészek megszabják az alkalmazott nyelvészetnek, mint tudománynak a tárgyát és határait, kijelölik, hogy mely problémák tartoznak tanulmányozásának körébe és melyek nem. Ha bárki is elgondolkodott ezeken a kérdéseken, megértéssel lesz az iránt, hogy maguk a nyelvészek sem éltek az említ-

tett lehetőséggel, a mai napig nem mondtak határozott véleményt arról, hogy mit jelent számukra az alkalmazott nyelvészet, hogy külön hely illeti-e meg a tudományok rendszerében, s ha igen, akkor hol van a helye. Minthogy az alkalmazott nyelvészettel kapcsolatos kérdéseket még a nyelvtudományon belül is kevésbé vizsgálták, a nyelvészek körében nem született elvbeli megállapodás az alkalmazott nyelvészetről, elmélete pedig a mai napig nem létezik.¹ E helyzet okainak vizsgálatába ez alkalommal részletesebben nem bocsátkozhatunk — az általános és alkalmazott tudományok közötti kapcsolatok bonyolult kérdéskörének vizsgálatára sem vállalkozhatunk, amelynek ez sajátságos esete. Jelezhetjük azonban azokat a nehézségeket, amelyekkel szembe találja magát az, aki a nyelvészet szemszögéből kísérli megvizsgálni az alkalmazott nyelvészet fogalmát és elméletileg kíván vele foglalkozni.

Először is ki kell vizsgálni az „alkalmazott” és a „nem alkalmazott” nyelvészet viszonyát, az előző tárgyát és az utóbbi jellegét, továbbá azt a kérdést, hogy az alkalmazott nyelvészetet a nyelvtudományon belül önálló szakterületek egyikének kell-e tekinteni vagy pedig egyik lehetséges irányzatának. Úgy tűnhet, hogy az ilyen elmélkedés idejét múlta, mert az alkalmazott nyelvészetről már régóta szó van, olyan terület ez, amelynek már bizonyos múltja van, s meglehetősen szerteágazó intézményei (gondoljunk a tanszékekre, egyesületekre, kongresszusokra, folyóiratokra és e tudományág egyéb szervezési formáira). Ez a benyomás azonban megtévesztő, mert e terület természetével kapcsolatos bizonytalanságok az alkalmazott nyelvészet intézményesített státusa ellenére is jelen vannak.

A mai értelemben vett alkalmazott nyelvészet a második világháború idején kezdődött, amikor az idegen nyelvek tanítása a háborús- majd a békeidőben sürgős szükségletté vált (különösen az Egyesült Államokban). Az intenzív nyelvtanulás céljából, műszaki felszerelés segítségével különböző módszereket dolgoztak ki, így azoknak, akik az alkalmazott nyelvészetet azonosítják az idegen nyelvek tanításával, megvan a magyarázatuk e tudományág eredetére. Később ugyanezzel az elnevezéssel más egyéb nyelvi természetű tevékenység is folyt. Jelentős esemény az Alkalmazott Nyelvészeti Központ (Center for Applied Linguistics) megalakítása 1959-ben Washingtonban. E rendkívül tevékeny intézmény feladatát a következőkben jelölték ki: „a nyelvtudomány alkalmazása a gyakorlati nyelvi kérdésekben”, ami nyilvánvalóan sokkal többet jelent, mint az alkalmazott nyelvészetnek a nyelvtanulással és tanítással való azonosítása.² Az elkövetkező két évtizedben számos országos egyesületet alapítottak — például 1973-ban a Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társulatot, amely most szövetséggé alakult. Már 1964-ben Nancyban megtartott kongresszuson megalakult a Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti Egyesület (AILA — Association internationale de linguistique appliquée); ezt követi a Cambridge-ben megtartott nemzetközi kongresszus 1969-ben, majd Koppenhágában 1972-ben, Stuttgartban 1975-ben, és 1978 augusztusában Montreálban. Az egyetemeken alkalmazott nyelvészeti tanszékek nyílnak, folyóiratok látnak napvilágot (pl. az IRAL — International Review of Applied Linguistics), kontrasztív nyelvi projektek indulnak (sok szempontot éppen az úttörő

jugoszlávvá szerbhorvát angol kontrasztív projektum szolgáltatott, amelyet a zágrábi Rudolf Filipović vezet), más hosszútávú projektumokat finanszíroznak stb. Egészében véve ebben az időszakban az alkalmazott nyelvészet sikeresen megszerveződik, szépen fejlődik és nagy népszerűsége tesz szert.

Ha azonban szemügyre vesszük, hogy mi minden tartozik az országos alkalmazott nyelvészeti társulatok vagy az AILA programjába, milyen témakörök szerepelnek az országos kongresszusokon (például a mi kongresszusunkon) vagy a nemzetközi értekezleteken, mit adnak elő az alkalmazott nyelvészettel foglalkozó tanárok, milyen jellegű cikkeket közölnek a folyóiratok, akkor láthatjuk, hogy mindez nagyon szerteágazó, rendszertelen, más nyelvészeti területekkel, különösen az általános nyelvtudománnyal, a szocio- és pszicholingvisztikával is átfedések vannak. Szembeötlő ugyanis e részterületek tárgyi elkülönítésének hiánya.

Az alkalmazott nyelvészet lehetséges tárgyával kapcsolatban érintőleg és a teljesség igénye nélkül szólunk kell a nyelvészet eredményeinek alkalmazásáról. Itt, különösebb sorrend nélkül legalább a következőket kell említenünk:

- az idegen nyelvek oktatása, az oktatás anyaga és módszertana, az ún. alkalmazott kontrasztív nyelvészet, a hibaelemzés, tesztelés, programozott oktatás stb.;
- az anyanyelv elsajátítása és a gyermeknyelv;
- az anyanyelv és a környezetnyelv oktatása; a nyelv az általános oktatásban;
- nyelvtervezés és nyelvpolitika: többnyelvűség és sztenderdizálás (az irodalmi nyelv normája, az írásbeliség, a beszédkultúra stb.);
- irodalomelmélet és kritika, retorika és stilisztika;
- szakterminológia és lexikográfia;
- fordítás (hagyományos és gépi);
- beszédterápia, defektológia, hallás- és beszédhibák orvoslása;
- neurológia és neuropszichológia;
- klinikai pszichológia és pszichiátria;
- kommunikáció, tömegművelés és informatika;
- számítógépek programozása és gépi intelligencia;
- etnológia, szociológia, történelem és más társadalmi tudományok;
- analitikus filozófia és logika;
- szemiotika és a hozzá tartozó ágak, amelyek a nyelvi modelleken alapulnak.

A jelenlegi elméleti vizsgálódás szempontjából nincs jelentősége annak a körülménynek, hogy a felsorolt részterületek nem egyformán időszerűek minden környezetben, inkább az a fontos, hogy e területeken a nyelvészeti ismeretek alkalmazhatóak és némelyütt már alkalmazták is őket. Nyilvánvaló, hogy ez a nem teljes jegyzék annyira hosszú és szerteágazó — ide tartoznak a didaktikai, szociopolitikai, technológiai, terápiái és egyéb szempontok —, hogy általa nem definiálható az alkalmazott nyelvészet tárgya: abszurd állítás lenne, ha a felsorolt

részterületek összességét tekintenénk alkalmazott nyelvészetnek. Ha viszont kiválasztanánk azt, ami e felsorolt területek számára közös, akkor megállapíthatjuk, hogy ez a nyelv egy bizonyos aspektusa: akár mint tárgy, akár mint modell. Ha ezután megkísérelnénk egységbe foglalni a kiválasztott, közös jegyeket, akkor a vizsgálat tárgyaként a nyelvet kapnánk meg. Márpedig már létezik egy tudomány, a nyelvtudomány, amelynek a tárgya a nyelv. Ha ezen az úton haladunk, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az alkalmazott nyelvészetnek vagy nincs tárgya, vagy pedig tárgya azonos a nyelvtudománnyal.

Ha e problémát más irányból közelítjük meg, s feltesszük a kérdést: van-e a nyelvészetnek olyan része, amely sajátosságosan „alkalmazott”, nem jutunk más megoldáshoz, mert a nyelvészet bármely része elvben alkalmazható, természetesen különböző területeken. Így például a nagy általánosságban a leíró nyelvészetet az anyanyelv és az idegen nyelvek tanításában alkalmazzák, a szociolingvisztikát a nyelvtervezésben, a neurolingvisztikát a neurológiai kutatásokban, a matematikai és a statisztikai nyelvészetet az informatikában és a kommunikációban, a nyelvelméletet a szemiotikában, a fonetikát a defektológiában, a lexikológiát és a szemantikát pedig a lexikográfiában stb.

Végül, ha a kérdésre a módszertan szemszögéből nézünk, ismét megállapíthatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészetnek nincsenek külön módszerei, hanem a nyelvészetben és a többi tudományban kialakított módszereket alkalmazzák azoktól a sajátosságoktól és szükségletektől függően, amelyek a nyelvészeti eredmények alkalmazási területének megfelelnek.

Az elmondottakból tehát az következne, hogy a hagyományos pozitívista rendszerezés értelmében az alkalmazott nyelvészet nem jelent külön tudományágat, mivel nincs körülhatárolt és koherens tárgya és nincs sajátos módszertana sem. Természetesen az ilyen követelmények nagy mértékben veszítenek jelentőségükből mai, interdiszciplináris korunkban, amikor a tudományterületeket korszerűbben meg lehet határozni⁴ mint pl. a kutatás céljainak összességét. Ekkor is meg kellene azonban állapítanunk, hogy az alkalmazott nyelvészetnek nincs önálló belső struktúrája, az önálló elmélet és a kutatás értelmében. Mi hát akkor az alkalmazott nyelvészet?

Láttuk, hogy az alkalmazott nyelvészet nem munkaterület, amely felhasználja a nyelvtudomány eredményeit, de maga nem része ennek a tudománynak, mert a „munkaterület” ebben az esetben olyan hatalmas és annyira szerteágazó, hogy a reá való hivatkozásnak, az ismérvek szempontjából nem lenne semmi értelme. Ugyanilyen okokból nem mondható az sem, — noha ez tűnik elfogadhatóbbnak — hogy interdiszciplináris tudományról van szó, amely a nyelvészetet más tudománnyal párosítja. Eszerint tehát megállapítottuk, hogy az alkalmazott nyelvészet a nyelvtudománynak nem különálló része. Ez ellen a fel fogás ellen szólna az a szükséglet is, hogy ebben az esetben meg kellene állapítani, hogy mi lenne a „nem alkalmazott” nyelvészet, az előző kifejezés ellentéte. „Tiszta nyelvészet” vagy „fundamentális nyelvészet”? A matematikától eltérően az ilyen meghatározásnak a nyelvészetben nincs világos értelme. „Elméleti nyelvészet”? Ha az alkalma-

zott nyelvészetnek ellenjárt kellene választani, bizonyára ez lenne a legelfogadhatóbb, de ekkor a nyelvészet egyik jelentős tárgyának a leíró nyelvészetnek nem lenne meg a helye, mert a leíró nyelvészet magában véve sem elméleti, sem alkalmazott. (Az is téves lenne, ha a nyelvelméletnek egyes nyelvek leírásában való alkalmazását tekinténénk alkalmazott nyelvészetnek, mert e nyelvészeten belüli alkalmazásról lenne szó, az alkalmazott nyelvészetnek pedig — ha ennek a fogalomnak értelmet kell adnunk — a nyelvészeten kívüli alkalmazásra kell vonatkoznia.).

Az ilyen kételyek azonban feleslegesek, s jórészt eloszlanak, ha az alkalmazott nyelvészetet oly módon határozzuk meg, amelyet az alábbiakban ismertetünk, s amely elméletileg az előző lehetőségektől jobb megoldással kecsegtet. Eszerint a szemlélet szerint az „alkalmazott nyelvészet” a nyelvészet egy általános irányvonala, s melynek lényege nem a vizsgálatának *tárgyában*, hanem sajátos *hozzaállásában* van. Így tehát az alkalmazott nyelvészet nem más, mint a nyelvészet alkalmazása saját területén kívül. A nyelvészet azok felé a területek felé fordul, ahol a valóságban megvannak vagy az analógia alapján feltételezhetők azok a nyelvi szempontú vizsgálatok, amelyek igénylik a nyelvtudományi modellek és módszerek alkalmazását. Ezek a területek nem részei magának a nyelvtudománynak. Némelyek kifejezetten társadalmi jelentőségűek, ennek értelmében tehát az alkalmazott nyelvészet a nyelvtudomány és a társadalmi gyakorlat szintézisét képezi, mint ahogy azt nálunk a Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társulat megalkotása óta tekintik.

Ha azt a felfogást, amely szerint az alkalmazott nyelvészet nyelvészeti *szemlélet*, előnyben részesítjük azzal a felfogással szemben, amely szerint az alkalmazott nyelvészet a nyelvtudomány egyik *ága*, akkor helyesebb lenne kerülni az „alkalmazott nyelvészet” terminusának használatát, mert ez inkább a nyelvtudomány egy ágára utal. Ehelyett inkább a *nyelvtudomány alkalmazásáról* kellene beszélni, ami jobban megfelel annak az elképzelésnek, hogy nem létezik két nyelvtudomány, hanem csak egy, amely sem „tisztá”, sem pedig „alkalmazott”, csupán különbözőképpen, a vizsgálódás konkrét céljainak megfelelően gyakorolható.⁵ Elvben minden nyelvelmélet, minden nyelvi leírás vagy eredmény alkalmazható, akár a nyelvtudományon belül vagy azon kívül; a nyelvtudomány alkalmazásáról pedig csak akkor kellene beszélni, amikor tudatosan, előre kitűzött céllal kutatásokat kezdenek vagy a már meglevő eredményeket felhasználják a nyelvtudományon kívüli gyakorlati alkalmazás céljából. A határvonalat tehát nem az ún. „tisztá” és „alkalmazott” nyelvészet között kell megvonni, hanem inkább a nyelvtudomány körébe tartozó kutatások és a nem ide tartozó tevékenységek között.⁶

A következő példával ábrázoljuk ezt a különbséget. Ha egy adott nyelv leírásában egy általános elméletet veszünk alapul a nyelv struktúrájával kapcsolatban, akkor ez még nem alkalmazott nyelvészet, mert ennek az elméletnek a körébe tartozik a nyelv tudományos leírása is. Ha azonban egy ilyen leírás alapján az adott nyelv tanításához szükséges modellt hoznak létre, akkor ez már a nyelvtudomány alkalma-

zása, mert a nyelv tanítása nem része magának a nyelvtudománynak. A nyelv tanításához szükséges leírást és az erre épülő nyelvi anyagot meg kell különböztetni attól a műszaki berendezéstől, amely manapság rendszerint együtt jár a nyelvtanítással, s amely természetesen nem tartozik a nyelvtudományhoz. Az alkalmazás fogalmának nem szabadna elhomályosítania a nyelvészeti és a nem nyelvészeti tevékenység közötti lényeges különbséget. Az alkalmazott nyelvészet terminusa ahhoz az elképzeléshez vezethet — és úgy látszik sokan úgy is gondolják —, hogy valami másról van szó mint magáról a nyelvtudományról, talán olyasmiről, ami nem is tudomány, hanem gyakorlati problémák sora. Már pedig éppen ezt kellene mindenáron elkerülni, mert a nyelvészet, amikor alkalmazták, akkor is elsősorban nyelvészet — tehát tudomány. Az alkalmazott nyelvészetnek a tudományos kutatások körében kell megmaradnia, nyelvészeti alapot kell szolgáltatnia bizonyos gyakorlati problémák megoldásához, ugyanakkor nem önmagának kell megoldást találnia ezekre a problémákra, mert ez nem tartozik illetékességébe. Noha a nyelvtudomány és az alkalmazott nyelvészet között megvan a különbség, ez a különbség semmiképpen sem azonosítható a tudomány és a technológia közötti különbséggel. Éppen az adott példában a nyelvi laboratórium felszerelése nem tekinthető alkalmazott tudománynak (sem a nyelvészet, sem fizika alkalmazott tudományának), hanem technológiának. Ehhez hasonlóan egyes nyelvpolitikai kérdésekben a megoldást a nyelvészekkel való megbeszélések és a nyelvészeti kutatások segítségével kell megtalálni, de e kérdések megoldása semmi esetre sem nyelvészet, bármennyire is „alkalmazott”.⁷

Ilyen félreértések akkor lehetségesek, ha figyelmetlenül és e terminus elfogadott értelmezése nélkül szólunk az alkalmazott nyelvészetről, s akkor kerülhetők el, ha a nyelvtudomány alkalmazását hangoztatjuk, mert nyilvánvaló, hogy a nyelvészet tudomány, s nem pedig egy tudomány alkalmazási területe. A nyelvészetnek külső céljai is lehetnek, a társadalmi gyakorlat különböző területei felé irányulhat, ilyenkor gyakorlati alkalmazásáról van szó, ugyanakkor ez nem tévesztendő össze tudományos lényegével. Ilyen szemszögből mind jobban kifejezésre jut az a tény, hogy a nyelvészet teljességében — tehát anélkül, hogy „alkalmazottnak” neveznénk — mind nyíltabb tudománnyá válik, hangsúlyozott külső orientáltsággal, ami a többi tudomány és a társadalmi élet számára is jelentős. A nyelvelmélet egyes legidősebb területei — mint pl. a variációelmélet, a pragmatika és a szocio- és pszicholingvisztika egyes részterületei — olyannyira közvetlen és gyakorlati jelentőségűek, hogy az „alkalmazott” attributumnak már nincs oly megkülönböztető szerepe, mint amilyen az „alkalmazott nyelvészet” terminusának elterjedése idején lehetett volna, amikor a nyelvészet és alkalmazási területei másként függtek össze mint ma. Ez a terminus egy időszak tudományoskodására emlékeztet, amikor a nyelvészet némelyütt arra törekedett, hogy minél jobban hasonlítson az egzakt tudományokra, amelyeknek megvolt az „alkalmazott” párjuk is. Ez a különválasztás azonban nem felel meg a nyelvészet természetének s ebben az esetben jobbra mesterkélten hat. Ez az elkülönülés csak ideiglenesen volt lehetséges, a nyelvi struktúra formális kutatására irányuló

szűk látókörű, s gyorsan túlhaladott tudományos hozzáállás idején. Ez előtt azonban, történetének korábbi időszakjaiban a nyelvészet nagybárá alkalmazott tudomány volt, ami a jelenkorban a szociolingvisztika és a pszicholingvisztika kialakulása idején még jobban kihangsúlyozódik, különösen annak a felfogásnak az elterjedésével, mely szerint a nyelvészetnek ki kell terjednie nemcsak a „langue”, hanem a „parole” nyelvészetre is, és legalább elvben végső céljául kell kitűznie a „language” tanulmányozását.⁸ Ma már nyilvánvalóvá vált, hogy a nyelvészet nagyobb szolgálatot tesz az emberiségnek, ha ilyen szemlében fejlődik tovább, mint hogyha csak az egyik ága foglalkozik az emberiség tényleges problémáival.

Az alkalmazott nyelvészet elnevezés nemcsak a mai, gazdag tartalma számára szűkös terminus, s ezáltal kissé anakronisztikus is, hanem egyoldalú, mert az a kutatási terület, amelyet megnevezünk vele, szükségszerűen interdiszciplináris terület, s nemcsak a nyelvészet, hanem gyakran még nagyobb mértékben más tudományok alkalmazási területe.⁹ Így például a nyelvtanítás elméletében a nyelvészetten kívül még két, legalább ilyen fontos összetevőnek van jelentősége, a pszichológiának és a pedagógiának. A nyelvtervezés elméleti alapjainak a nyelvészetten kívül a szociológia és a politika is fontos összetevője. Ezért nem lenne elméletileg megalapozott, ha mindezt egy néven, alkalmazott nyelvészetnek neveznénk. Az említett két interdiszciplináris területet külön meg kell nevezni. Az egyik esetben glotodidaktikáról beszélhetünk (amint ez nálunk használatos — lásd a kongresszus II. plenáris ülésén elhangzó beszámolókat), a másik esetben pedig a nyelvtervezés elméletéről, melyen belül terminológiailag egyértelműen és pretenziók nélkül a nyelvészet alkalmazásáról beszélhetünk e területeken. Ezt a megközelítést elvben mindazokra a részterületekre alkalmazhatjuk, amelyeket „alkalmazott nyelvészet” elnevezéssel illetünk, s ezzel tiszteletben tartanánk a multidiszciplináris elvet.

Végül a nyelvészet alkalmazásának hangoztatása jobban kifejezné azt az igazságot, amelyet Pit Corder így fogalmazott meg: „Vagyok annyira purista, hogy higgyem: az alkalmazott nyelvészet magában foglalja a nyelvészetet, s hogy az ember nem alkalmazhatja azt, ami nincs birtokában.”¹⁰ Természetesen az lenne a legjobb, ha az alkalmazott nyelvészettel foglalkozó szakember egyforma alapossággal ismerné a nyelvészetet, s azt a területet, ahol alkalmazza, mégis a nyelvészet ismerete az alapkövetelmény. Ahhoz, hogy valóban hasznos legyen, a nyelvészetnek, amelyet alkalmaznak, alapjaiban helyesnek kell lennie, a téves nyelvészetet nem lehet helyesen alkalmazni. Ez fontos követelmény a nyelvtudomány alkalmazásával szemben, ellenkező esetben a tudomány a társadalomnak rossz szolgálatot tesz.

Az eddig elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészetet két szempontból, a gyakorlat és az elmélet szempontjából vizsgáltuk, az első a nyelvészetnek külső, a második pedig belső megvilágítása. A gyakorlat szempontjából megállapítottuk, hogy közkedvelt és elterjedt az „alkalmazott nyelvészet” fogalma és terminusa, a maga kétségekívül intézményesített státusával, de vitathatatlan, hogy rendkívül sokféle területen alkalmazzák ezt az elnevezést. Elmé-

letti síkon bizonyos nehézségekbe ütköztünk az alkalmazott nyelvészet jellegének megállapításában, s az a végkövetkeztetésünk, hogy a nyelvész szemével nézve az alkalmazott nyelvészet nem más, mint maga a nyelvtudomány, amely más területekre irányul, s emiatt több okból is helyesebb, ha a nyelvészet többféle alkalmazásáról beszélünk.

Hogyan elsímitani a két megállapítás közötti ellentétet? Véleményünk szerint egyedül az a kompromisszumos megoldás lehetne elfogadható, amely szerint az alkalmazott nyelvészet terminusánál maradnánk, s elfogadnánk mindazt, ami gyakorlati szempontból vele jár, ugyanakkor ezt a terminust elméleti szempontból felülvizsgálánknak, s rámutatnánk az általa jelölt tudomány valódi jellegére, s lehetséges kiterjedési területére. Ugyanis bármennyire alkalmatlannak látszik is, a szóban forgó elnevezés a részletesebb elemzések alapján, mégis rendkívül elterjedt (és kedvező kicsengésű, amikor a pénzforrások kérdése merül fel), olyannyira, hogy hiábavaló és káros lenne más, megfelelőbb elnevezéssel való helyettesítése.¹¹ A kérdés nemcsak terminológiai jellegű, ugyanis számos intézmény foglalkozik nem a nyelvészet, hanem kimondottan az alkalmazott nyelvészet fellendítésével. Ez az elnevezés azonban nem kötelez arra, hogy elfogadjuk hagyományos értelmét. A bizonyos körökben elterjedt gyakorlattal szemben hangsúlyozhatjuk, hogy az alkalmazott nyelvészet a nyelvtudománynak nem autonóm része, sem pedig e tudomány külön alkalmazási területe, inkább egy ki felé irányuló tudományág. Fontos megjegyeznünk, hogy ezzel nem fogadjuk el a „tisztá” és „alkalmazott” nyelvészet éles megkülönböztetését (amit a Szövetség Közleményének 1. számában megjelent szerkesztői bevezetőben is kifejezésre jutott).¹² Úgy tűnik, hogy ez a szemlélet, a lehetséges belső ellentmondások ellenére szerencsés módon egyesíti a hagyományokat és mindazt, amit ma és a közeljövőben az alkalmazott nyelvészen értünk. Eszerint tehát kiinduló pontunknak megfelelően az alkalmazott nyelvészet gyakorlati jellegére helyezzük a hangsúlyt, ami természetszerűleg elsődleges, de az elméleti szempontokat is komolyan figyelembe vesszük.

Az elmondottakból következik az alábbi megállapítás. Ha fejtegetésünkben voltak bizonyos fenntartások az alkalmazott nyelvészet szokásos értelmezésével szemben és javasoltunk néhány módosítást, ez semmi esetre sem jelenti e területen végzett, folyton növekvő tevékenység nagy jelentőségének elvitatását. Ha az alkalmazott nyelvészetenek, mint önálló tudománynak elméleti státusa lehetőséget ad is a kételemekre, az ezen a néven szereplő számos projektum és publikáció tudományosságához és társadalmi indokoltságához nem férhet kétség. Egy szóval az ember élete a nyelvészeti eredmények alkalmazása által több helyütt gazdagabbá vált. Erről a tényről egyetlen nyelvésznek sem szabadna megfélemednie, bármennyire is az elmélet pártján áll és távol áll tőle a gyakorlati alkalmazás. S ami még fontosabb, a szélesebb társadalmi köröknek — különösen azoknak, akik különböző szinten részt vesznek a nyelv használatával kapcsolatos gyakorlati kérdések megoldásában — ennek teljes mértékben tudatában kell lenniük. Mivel nagyrészt viszonylag ismeretlen kérdésekről van szó, e szélesebb körök előtt ismertetni kell az alkalmazott nyelvészet nyújtotta távlatokat és azt a

segítségét, amelyet az a nyelvi természetű társadalmi problémák megoldásában nyújthat. A tudomány és a társadalmi akciók közötti közvetítő szerep természetesen a nyelvészekre és rokon szakmájú társaikra hárul, akikkel együttműködnek az alkalmazott nyelvészeti projektumokban.¹³ A tudományos munkájában mindenki több vagy kevesebb érdeklődést mutathat az elmélet vagy a gyakorlat iránt, kétségtelen azonban, hogy mindenki tagja a társadalomnak, és a társadalmi problémák mindenkinek a saját problémái is.

A jugoszláv társadalom az utóbbi évtizedekben gyökeres változáson ment keresztül. Az új társadalmi és gazdasági viszonyok, az iparosodás, a migrációk és a lakosság keveredése a rohamos urbanizáció közepette, a tömegkommunikációs eszközök elterjedése, a külvilág felé fordulás — mindez és még számos más körülmény országunkat a szociolingvisztikai és alkalmazott nyelvészeti kutatások színterévé változtatta, számos, sürgős megoldásra váró nyelvi problémát vetve fel. A társadalomnak ezeket a problémákat legjobb belátása szerint kell megoldania a rendszeres nyelvpolitika keretében, melynek elvi alapjai le vannak fektetve, amit azonban az egyes sférákban folyamatosan ki kell dolgozni és a gyakorlatban meg kell valósítani. E társadalmilag jelentős feladat elvégzésében, amelyben számos tényezőt kell összhangba hozni, szerepe van a nyelvészet területén végzett tudományos munkával elért eredményeknek is.

E bevezető tanulmányban nem térhetünk ki részletesen életünknek azon területeire, ahol az alkalmazott nyelvészet eredményeit sikeresen felhasználhatjuk. Erre nincs is szükség. Elegendő, ha csak egy pillantást vetünk a kongresszus kinyomtatott programjára, a két plenáris ülésen és a szakcsoportok ülésein elhangzó mintegy hetven beszámolóra, tanulmányra. Bizonyos kérdések nem szerepelnek a kongresszus programjában, mégis reméljük, hogy alapos betekintést nyerünk az alkalmazott nyelvészet jelenlegi lehetőségeibe nálunk, valamint a jugoszláviai alkalmazott nyelvészeti társaságok tagjainak munkájába.

Ha már a tagokról van szó, engedtessek meg, hogy e szociológiai fejtegetéseket egy pszichológiai természetű megállapítással zárjam. Nem titok, hogy bizonyos, pszichológiai korlátok választják el az ún. tisztát és az ún. alkalmazott nyelvészet képviselőit. Ez a jelenség sokhelyütt érezhető és számos félreértésre adott okot a „magasabb” és „alacsonyabb” rangú, „kreatív” és „reproduktív” munka mesterséges elválasztásának kiélezésével. Ez a szakmailag és társadalmilag káros különbségtétel éppen egy olyan hozzáállással hárítható el, amely relativizálja a nyelvtudomány és az alkalmazott nyelvészet közötti különbséget. Ezzel érzékeltethetjük és bizonyíthatjuk, hogy mindannyian hasznos munkát végzünk, amelyek csak részben különbözőek és különböző módon hasznosak. Akár nyelvészek, pedagógusok, pszichológusok vagyunk, akár más szakmába tartozunk, feladataink közesek, s együttesen veszünk részt jelentős feladatok elvégzésében. Ebben nyilvánul meg a legjobban az, ami összeköt bennünket, mind egymás között, az alkalmazott nyelvészeti társaságokon és e társaságok szövetségén belül, mind pedig a társadalmi közösséggel, melynek mi is tagjai vagyunk, mint tudományos dolgozók és emberek.

JEGYZETEK

¹ A tudományos értekezleteken, így az alkalmazott nyelvészeti kongresszusokon is gyakran felmerül a kétely a tekintetben. Így például az 1967-ben Bukarestben megtartott nyelvészeti kongresszus egyik plenáris ülésén elhangzott beszámoló a következő mondattal kezdődik: „Az alkalmazott nyelvészet egyik fő problémája az »alkalmazott« jelzőből ered, mivel erről nincs nemzetközi megegyezés” (Roberts 1969: 175). Egy kommentátor az 1969-ben Cambridge-ban megtartott alkalmazott nyelvészeti kongresszus kiadványát azzal a zárószóval mutatja be, hogy nem lehet megállapítani, mi az alkalmazott nyelvészet (Hüllen 1974: 360), hat évvel később két kongresszus címűlétével pedig a mi egyik résztvevőnk stuttgarti benyomásait azzal a megállapítással összegezte, hogy csak ezután kell megállapítani, hogy mi az alkalmazott nyelvészet és mi nem (Vilke 1977: 85). Ilyen értelemben már az értekezések címe is megítélendő, lásd Back (1970), Pap (1972) vagy Fraser (1974). Az alkalmazott nyelvészet címűlettel megalapozásának ritka kísérletei csak vázlatosul látszanak, lásd Gottwald (1977) és Spillner (1977) legújabb munkáit.

² Az idézett megállapítás évekig a *The Linguistic Reporter* kiadványának fejezőlécén szerepelt, amelyet az Alkalmazott Nyelvészeti Központ ad ki. Ma ott valamivel bővebb, de lényegében nem más megfogalmazás olvasható.

³ Ehhez hasonló Pap felsorolása is (1972), akinek a kételyei is serkentettek az áttekinthetőség elérésére. Azok a kísérletek, hogy az alkalmazott nyelvészet hatáskörét olyan értelemben szűkítsék, hogy ez a meghatározás csak azokra a területekre vonatkozzon, amelyekben a nyelvészet központi tényező (l. Corder 1972: 5), szükségesek, de nem elégségesek, mert az ilyen felsorolás is azt mutatja, hogy számos ilyen terület van.

⁴ Így pl. Kühnwein (1973:561) hangsúlyozza, hogy az alkalmazott nyelvészetet előbb lehetne meghatározni céljai alapján, mint tárgya vagy módszertana alapján.

⁵ Jellemző, hogy a hagyományos „alkalmazott nyelvészet” elnevezés mellett (amely továbbra is a nyelvészetnek egy külön területre való leszűkítését fejezi ki), az utóbbi években a „nyelvészeti alkalmazása” terminus is gyakran jelentkezik az értekezések és antológiák címében (különösen azokban, amelyeknek szélesebb a koncepciójuk); vö. e tanulmányban idézett munkákat pl.: Malmberg (1971), Perren and Trim (1971), Kühnwein (1973) és Ferguson (1975).

⁶ Vö. Bugarski (1977: 6–7). Említésre méltó az a megállapítás is, mely szerint: „talán az egy matematikán kívül nehezen lehet megkülönböztetni a »tisztá« és az »alkalmazott« tudományt, s ha meg is különböztetjük, nem sok haszon van belőle” (Halliday, McIntosh and Strevens 1964: 5; l. ugyanennek a munkának a 138. old.).

⁷ Az alkalmazott nyelvészet tudományos jellegét gyakran és joggal hangoztatják; l. Malmberg (1971: 3), Ferguson (1975: 65), nálunk Mihailović (1970: 5). Ezt a fontos követelményt a Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társulat alakuló közgyűlésén is hangsúlyozták; l. Mikeš (1973: 231).

⁸ E kutatási terület kibővítéséről l. Bugarski (1978). Az alkalmazott nyelvészet és a pszicho- és szociolingvisztika közötti kapcsolatokról l. Bugarski (1976: 285–6 és 1977: 10–12).

⁹ Más tudományok szerepére okkal mutat rá nálunk Dimitrijević (1975: 306) és Vilke (1977: 83).

¹⁰ Corder (1973: 7 és 1972: 5).

¹¹ Hasonló megállapítást tett Dimitrijević az idézett helyen és Spillner (1977: 154–5).

¹² A nyelvészet mai fejlődésére jellemző, hogy még radikálisabban fogalmazták meg ezt az álláspontot egy nemrégiben megjelent folyóirat bevezetőjében, éppen a nyelvészeti pragmatikával kapcsolatban: „Tulajdonképpen nincs különbség az »alkalmazott« és a »tisztá« nyelvészet között. Az »alkalmazott« és a »tisztá« nyelvészet egy és ugyanaz, azaz nyelvészet: az alkalmazott nyelvészet nem más, mint a »tisztá« nyelvészet alkalmazása egyes kérdésekben... Nem létezik és sohasem létezhet két-féle nyelvészet... egy nyelvészet lesz vagy pedig nem lesz nyelvészet” (Haberland and Mey 1977: 4).

¹³ A Cambridge-i kongresszus bevezető beszámolójának zárószóval e tekintetben védőbeszédként hatottak; l. Malmberg (1971: 17–18).

IRODALOM

Back, O. (1970). Was bedeutet und was bezeichnet der Ausdruck „angewandte Sprachwissenschaft”? *Die Sprache*, No. 16. 21–53.

Bugarski, R. (1976). Položaj psiholingvistike u krugu lingvističkih disciplina. *Strani jezici*, god. V, br. 4, str. 262–267.

Bugarski, R. (1977). A Plea for Integration in Linguistics. Paper Prepared for Burg Wartenstein Symposium „Dilemmas of Focus in Linguistics” September 1977. New York: Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research.

Bugarski, R. (1973.) Reflections on the Goals of Linguistics. (Sajtó alatt a bécsi XII. Nemzetközi Nyelvészeti Kongresszus aktáiban.)

- Corder, P. (1973) Problems and Solutions in Applied Linguistics. In: *AILA Third Congress Proceedings*, Vol. II (Eds. J. Qvistgaard et al.) Heidelberg: Julius Groos 3—23.
- Corder, P. (1973). *Introducing Applied Linguistics*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Dimitrijević, N. (1975). O primenjenoj lingvistici. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja u Beogradu*, br. 8, str. 305—308.
- Ferguson, C. A. (1975). Applications of Linguistics. In: *The Scope of American Linguistics* (Ed. R. Austerlitz). Lisse: Peter de Ridder, 63—75.
- Fraser, B. (1974). The State of the Applied Linguist. In: *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics* (Ed. R. Jankowsky). Washington, D. C.: Georgetown University Press, 93—101.
- Gottwald, K. (1977). Applicational Levels in Applied Linguistics. *IRAL*, Vol. XV, No. 1, 55—63.
- Haberland, H. and J. L. Mey (1977). Editorial: Linguistics and Pragmatics. *Journal of Pragmatics*, Vol. 1, No. 1, 1—11.
- Halliday, M.A.K., A. McIntosh and P. Stevens (1964). *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans.
- Hüller, W. (1974). Gyűjtemény bemutatása: Perren and Trim (1971). *IRAL*, Vol. XII, No. 4, 355—360.
- Kühlwein, W. (1973). Applikation der Linguistik. In: *Lexikon der germanistischen Linguistik* (Hrsg. H. P. Althaus et al.). Tübingen: Max Niemeyer, 561—571.
- Malmberg, B. (1971). Applications of Linguistics, In: Perren and Trim (1971), 3—18.
- Mihailović, Lj. (1970). *Ogledi iz primenjene lingvistike*. Beograd: Filološki fakultet (Monografije, knj. XXXIV).
- Mikeš, M. (1973). Primenjena lingvistika i njeni zadaci. *Savremenost*, god. III, br. 3, str. 231—234.
- Pap, L. (1972). What Do We Mean by Applied Linguistics? In: *Studies in Language and Linguistics* (Eds. R. W. Ewton, Jr. and J. Ornstein). El Paso: University of Texas Press, 101—114.
- Perren, G. E. and J. L. M. Trim (Eds.) (1971). *Applications of Linguistics, Selected Papers of the Second International Congress of Applied Linguistics*, London: Cambridge University Press.
- Roberts, A. H. (1969). Current Problems of Applied Linguistics. In: *Actes du Xe congrès international des linguistes*, vol. I. Bucarest: Academie de la RSR, 175—182.
- Spillner, B. (1977). On the Theoretical Foundations of Applied Linguistics, *IRAL*, Vol. XV, No. 2, 154—157.
- Vilke, M. (1977). IV kongres Međunarodnog udruženja za primenjenu lingvistiku u Stuttgartu. *Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, br. 1, str. 81—85.

REZIME

POJAM I ZNAČAJ PRIMENJENE LINGVISTIKE

Ovaj rad polazi od razlike između pragmatičkog aspekta primenjene lingvistike, čija se važnost ogleda u njenoj rastućoj institucionalnoj infrastrukturi, i njenog teorijskog aspekta, kome do danas nije sistematski poklanjana dužna pažnja. Postoji raskorak utoliko što je primenjena lingvistika

u pragmatičkom pogledu oblasti u punom razvoju, dok s teorijskog stano-
vlišta njen pravi obuhvat i njen status u odnosu prema lingvistici ostaju
sporni. Iz iznete argumentacije proističe da se ona zapravo ne može defi-
nisati polazeći od nekog koherentnog predmeta istraživanja, od neke speci-
fične metodologije, pa ni od nekog objedinjenog skupa istraživačkih ciljeva.
Zauzima se stav po kome primenjenju lingvistiku na teorijskom planu treba
posmatrati kao *pristup* celoj lingvistici pre nego kao jednu njenu odelitu
granu. Umesto razdvajanja dveju disciplina, lingvistike i primenjene ling-
vistike, više je u skladu sa prirodom današnjih lingvističkih istraživanja da
se primenjena lingvistika shvati kao, u osnovi, ništa drugo do sama ling-
vistika, samo sa spoljnom orijentacijom. Pri ovakvom tumačenju bilo bi teže
pobrkati primenjenju lingvistiku, kao jednu naučnu disciplinu, sa nekim hete-
rogenim skupom praktičnih jezičkih problema. Ovo bi takođe opravdalo
zamenjivanje termina „primenjena lingvistika“, kome se mogu staviti razli-
čite zamerke, izrazom „primene lingvistike“. Međutim, ovde se ne zagovara
nikakva nasilna terminološka promena, jer je uobičajeni termin već ukore-
njen. Ipak se ističe da sam ovaj termin ne bi smeo da zamagli sve bogatiji
potencijalni sadržaj pojma koji označava. Ova teorijska razmatranja dovode
se u vezu sa primenjenim lingvističkim aktivnostima u savremenoj Jugo-
slaviji, na čiji se značaj ukratko ukazuje u kontekstu kongresa na kome je
izlaganje podneto kao uvodni referat.

SUMMARY

THE NOTION AND IMPORTANCE OF APPLIED LINGUISTICS

This paper distinguishes between the pragmatic aspect of applied lin-
guistics, the significance of which is made evident by a growing institutio-
nal infrastructure, and its theoretical aspect, which has to date not received
the systematic treatment it requires. There is a discrepancy in that applied
linguistics is pragmatically a flourishing field, while being theoretically
controversial as to its proper scope and its status in relation to linguistics.
It is argued here that it can scarcely be defined in terms of a coherent
subject matter, a specific methodology, or even a unified set of research
objectives. The view is taken that on the theoretical level applied linguistics
should be regarded as an *approach* to the whole of linguistics rather than
as a distinct *branch* of it. Instead of separating out two disciplines, linguis-
tics and applied linguistics, it is more consistent with the nature of linguis-
tic research today to consider applied linguistics as essentially nothing other
than linguistics itself, only with an external orientation. Such an interpre-
tation would make it harder to mistake applied linguistics, a scientific dis-
cipline, for a heterogeneous collection of practical language problems. This
would also warrant the replacement of the term „applied linguistics“, mis-
leading and objectionable on several counts, by the phrase „applications
of linguistics“. However, no forceful terminological change is advocated,
since the former term is too well established. It is pointed out, nevertheless,
that the term in question should not be allowed to obscure the increasingly
rich potential content of the notion it refers to. These theoretical conside-
rations are brought to bear on applied linguistic work in present-day Yu-
goslavia, whose importance is briefly discussed in the context of the cong-
ress to which the paper was presented as a keynote lecture.

Mikes Melánia,
Lük Albina,
Junger Ferenc

NYELVSZOCIOLÓGIAI KUTATÁSOK

**Az anyanyelv használata
a magyar nemzetiségű
tanulóifjúság körében**

BEVEZETÉS

A két- és többnyelvűséget sokan és sokáig — elsősorban a két világháború között — rendellenességnek tartották a társadalmi struktúra és az egyéni nyelvhasználat szempontjából egyaránt. Manapság egyre inkább tért hódít az a tudományos nézet, hogy a két- és többnyelvűség természetes jelenség, amely az egyén és a társadalmi közösség fejlődésének egyik alapvető tényezője. Ezzel magyarázható, hogy az utóbbi időben fokozódott az érdeklődés az intézményes többnyelvűség elméleti modelljeinek a kidolgozása, valamint a többnyelvűség gyakorlati — elsősorban metodológiai és technológiai vonatkozású — kérdéseinek a megoldása iránt. (Mikes, 1975 a).

A különféle nemzetközi szaktanácskozások eredményeként mindenekelőtt világosabb képet nyerhettünk a két- és a többnyelvűséggel kapcsolatos kérdéskomplexumról, ugyanakkor azonban egyre nyilvánvalóbbá vált az is, hogy nem létezik olyan modell, amely egyformán eredményesen alkalmazható minden társadalmi környezetben. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a modellt mindenekelőtt az adott társadalom sajátosságaihoz, elsősorban fejlettségi fokához kell idomítani. (Mikes, 1975 b; Mikes, 1976 a).

A többnyelvűség jugoszláviai modelljének az alapjában nemzetiségi politikánk áll, s e modellnek fontos szerepe van nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúságának az érvényre juttatásában. Elsősorban arra hivatott, hogy lehetetlenné tegye a nemzetek közötti megkülönböztetés minden formáját, az olyan jelenségeket, melyek „nincsenek összhangban a nemzetek és a nemzetiségek teljes egyenjogúságának a megteremtésére, valamint a nemzeti sajátosságok ápolására irányuló törekvésekkel” (Kardelj, 1975). A nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúságán alapuló többnyelvűségi modellünk optimális feltételeket biztosít a kulturális pluralizmus további fejlesztéséhez, mivel — meghaladva a kisebbség—többség elvein alapuló viszonyokat — a nemzetek és a nemzetiségek együttélésének az elveire épül, s szemben áll mindenemű nemzeti partikularizmussal és állami unitarizmussal.

Többnyelvűségi modellünk tartópillérének egyik alapelve, hogy az intézményesített kétnyelvűség csak az individuális kétnyelvűség tala-

ján teljesedhet ki. Számunkra tarthatatlan az a nézet, hogy az individuális kétnyelvűség a kisebbség életszükséglete, a kisebbségi nyelvnek a többség részéről való elsajátítása, vagyis a többségben levő nemzet kétnyelvűsége pedig csupán a jóindulat függvénye. A kölcsönös kétnyelvűség társadalmunkban a dolgozók és a polgárok öngazgatási jogai gyakorlásának az alapja.

A dolgozó azáltal valósítja meg egyenjogúságát a társadalmi életben, hogy rendelkezik az általa létrehozott anyagi javakkal. Másrészt pedig nemzetiségi politikánk nemzeteinket és nemzetiségeinket arra serkenti, hogy az individuális két- és többnyelvűség talaján keltsék életre a nemzeteink és nemzetiségeink egyenrangú nyelv- és íráshasználatával kapcsolatos elveket. Ily módon többnyelvűségi modellünk révén felszámolhatók azok a feltételek, amelyek a nemzetiségi nyelveknek a többségi nyelvvel való felcserélését eredményeznék. (Mikes, 1976 b; Mikes, 1976 c).

Az alábbi tanulmány az újvidéki Hungarológiai Intézetben, valamint a ljubljanoi Nemzetiségi Intézetben 1973 óta végzett kutatások eredményeire épül. Munkánk első részében a kutatások helyét határozzuk meg a kétnyelvűségnek mint társadalmi jelenségnek a kérdés-komplexumában (1), majd felvázoljuk a vizsgált társadalmi közösségek és környezetek művelődéstörténeti, etnikai, nyelvi és egyéb sajátosságait (2), ismertetjük a kérdéskör elemzésének három lehetséges módozatát, s ezeket illusztráljuk kutatásaink eredményeivel (3). behatóbban foglalkozunk a magyar nemzetiségű tanulóiifjúság nyelvhasználatával (4), végül pedig jelezzük, mely területeken alkalmazhatók kutatásaink eredményei (5).*

1. A KÉTNyelvűség mint társadalmi jelenség

1.0. A nyelvhasználati minták vizsgálata során abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a vizsgált nyelv használata az adott nyelvnek a társadalomban betöltött szerepkörétől (a társadalmi életben betöltött funkciójától, a nyelv fejlődését serkentő és akadályozó tényezők összességétől stb.) függ. A nyelvet a nemzet, illetve a nemzetiség vagy a nemzeti kisebbség alkotó részének tekintettük, olyan tényezőnek, mely individuális fejlődés egyik mozzanata. Nyelve révén az egyén kapcsolatban áll nemzete kultúrájával. Ugyanakkor azt a tényt sem tévesztettük szem elől, hogy a nyelv a népcsoportot alkotó egyének együtvé tartozásának egyik alaptényezője.

A két- és a többnyelvűség a több népből vagy népcsoportból álló társadalmi közösségeket az egyén és a közösség szintjén egyaránt jellemzi.

Az egyéni, individuális kétnyelvűség — elsősorban pedig e jelenség lélektani, fiziológiai és lingvisztikai vonatkozása — már régóta foglalkoztatja a kutatókat, lényegesen kevesebbet foglalkoztak viszont a két-

* A szerzők köszönetet mondanak Vasilije Meliknek, Drago Druškovićnek és Szeli Istvánnak, valamint a ljubljanoi Nemzetiségi Intézet dolgozóinak, Dušan Nečaknak és Stefan Sošnak a tanulmány előkészítése során nyújtott hasznos megjegyzésekért.

nyelvűség társadalmi háttérével. A kétnyelvű egyén lényegesen társadalmi helyének és szerepének a megvilágítására igazán csak akkor kerülhetett sor, amikor a kutatások folyamán nem hagyták figyelmen kívül a nyelvészettel szorosan összefüggő szociológiai mozzanatokat sem. Ekkor derült ki az is, hogy a kétnyelvűség fogalmát mindaddig meglehetősen szűken értelmezték, s elsősorban a két nyelvet beszélő egyénnel kapcsolatos lélektani vizsgálódásokra vonatkoztatták.

A „diglosszia” terminust a szociológiai beállítottságú kutatók alkalmazták először, arra utalva, hogy kutatási területük nem esik egybe a pszicholingvisztikai vizsgálódások területével. Ferguson szerint a diglosszia jelentése: az egyén az adott társadalmi közösségen belül két nyelvet használ a nyelvi közlés során. A diglosszia egyik fontos sajátossága, hogy a két nyelv funkció tekintetében lényegesen különbözik egymástól.

Ferguson meghatározása szerint „a diglosszia viszonylagosan stabil nyelvi szituáció, amelyre az jellemző, hogy vannak alapvető dialektusok (ezek általános vagy regionális nyelvi normákra épülnek), s ezek fölött létezik egy (elsősorban a grammatikai rendszer szempontjából) szigorúan kodifikált, különálló forma mint egy — általában terjedelmes, gazdag — irodalom hordozója. És a forma valamelyik előző korszakban jött létre, illetve valamely más nyelvi közösség sajátja, s elsősorban az oktatási rendszerben játszik fontos szerepet; az adott társadalmi közösségen belül e nyelvi forma, a formális (írásos és szóbeli) kommunikációban használatos, a mindennapi élet egyéb területein azonban senki sem használja”. (Ferguson, 1959).

A nyelvi funkció ilyen jellegű széttagolódásának az eredményeként különbségek mutatkoznak a két variáns társadalmi státusa tekintetében is. Ferguson a felsőbbrendű variánst H-val jelöli (high = felső), az alsóbbrendűt pedig L-lel (low = alsó). Az egyén a beszédhelyzetektől, valamint a beszélőnek az e szituációban betöltött szerepétől függően dönt az egyik vagy a másik variáns használata mellett.

A későbbiek folyamán a kutatók bizonyos mértékben módosították és kiegészítették Ferguson meghatározását. Elsősorban Fishman érdeme, hogy manapság a kutatóknak olyan modell áll a rendelkezésükre, amelynek révén felfedhetők az összefüggések a kétnyelvűség nyelvi közösséggel kapcsolatos vetületei, valamint a társadalmi és kulturális alapokon épülő nyelvi felépítmény egyik sajátossága, a diglosszia között. A H variáns révén pedig betekintést nyerhetünk a formális beszédhelyzetekbe, vagyis nyomon követhetjük a társadalmi, politikai, művelődési és gazdasági szempontból fontos határozatok kialakulásának a nyelvi vonatkozásait.

A társadalmi-politikai, művelődési és gazdasági egyenjogúság szempontjából a két variáns közötti funkcionális különbséget a két népcsoport közötti viszonyok alapján magyarázhatjuk meg. A kapcsolatban álló nyelvek között jelentkező funkcionális különbségeket ugyanis az esetek túlnyomó többségében az illető nyelveket beszélő csoportok között fennálló, az etnikai, társadalmi és művelődési státussal kapcsolatos különbségek eredményezik.

Nézetünk szerint tehát a két nyelv funkciója tekintetében észlelhető eltérések a két nyelvescsoport közötti státusbeli különbségekből erednek. Meg kell azonban mindjárt jegyeznünk, hogy a kapcsolatban álló nyelvek közötti funkcionális eltérések esetenként, bizonyos ideig akkor is fennállhatnak, ha a népcsoportok közötti státusbeli különbségek megszűntek. Ilyen esetekben a funkcionális eltérések a múltbeli viszonyokat tükrözik. A kisebbségi nyelv alárendeltségének következtében csökken az illető nyelvet beszélő csoport társadalmi mobilitása; ilyen vonatkozásban a kisebbség sem gazdasági, sem társadalmi, sem pedig művelődési szempontból nem lehet egyenrangú a többséggel, mivel nyelve kireked a tágabb közösség fejlődési folyamataiból. Nehézségekbe ütközik azonban a kisebbségi nyelv belső fejlődése is, s az etnikai, művelődési és nyelvi sajátosságok egyre inkább folklorisztikus színezetet kapnak az adott területen.

A diglossziáról alkotott nézetünk alapján tehát az áll, hogy az egyazon társadalmi-politikai rendszerben élő két népcsoport nyelve között jelentkező funkcionális különbségek a két nyelv közötti társadalmi — és esetenként jogi — megkülönböztetésből erednek, e megkülönböztetés eredője pedig a társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai élet terén jelentkező megkülönböztetés.

A fentebb vázoltak alapján megpróbáljuk kibővíteni a kisebbségi nyelv funkciójáról alkotott nézeteket, majd pedig elméleti síkon — társadalmi gyakorlatunk és törekvéseink alapján — meghatározzuk a kapcsolatban álló nyelvek egyenrangúságán alapuló szituációt.

A nyelvi kontaktusoknak az egyenrangúság, illetve a függőségi viszony alapján való tipologizálása során külön figyelmet kell szentelnünk a „köznyelv — dialektus” relációnak, mivel nézetünk szerint a diglossziának e sajátos formája a társadalmi viszonyok és a csoportok egymás közötti viszonya tekintetében lényegesen különbözik attól a nyelvi kontaktustól, amikor egy társadalmi közösségen belül két olyan nyelv kerül kapcsolatba, melyek közül az egyik a többség nyelve, a másik pedig az e társadalmi közösségbe tartozó kisebbségi népcsoport nyelve, melynek egy másik államban van hivatalos státusa.

1.1. A köznyelv és a dialektus viszonyára épülő diglossziát az alábbi tényezők határozzák meg:

— az adott területen a lakosság két olyan nyelvi variánst használ, melyek társadalmi funkciójuk tekintetében különböznek egymástól: a köznyelvet, mely segítségével bekapcsolódik az egész nyelvi közösség kommunikációs rendszerébe, valamint a nyelvjárási változatot.

A két variáns funkció tekintetében élesen elhatárolható egymástól a regionális közösség és az egész nyelvi közösség kommunikációjának a szintjén egyaránt. Ugyanakkor a társadalmi státus tekintetében is lényegesen különböznek egymástól. A nyelvi alcsoport által használt variáns a nem formális beszédhelyzetekben szolgál a kommunikáció eszközeként, kizárólag az alcsoporton belül. A köznyelv ezzel szemben a kommunikáció eszköze a nem formális beszédhelyzetekben az egész nyelvi közösség szintjén, továbbá a formális beszédhelyzetekben az alcsoport és az egész nyelvi közösség szintjén. A két variáns közötti funkcionális viszony a következőképpen jelölhető:

az egész nyelvi közösség nyelve — köznyelv = L(II)

a nyelvi alcsoport nyelve — nyelvjárás = L(II).

Az L(II) normatív-jogi értéke közvetve összefüggésben áll az L(H) jogi státusával.

A nyelvi alcsoport az egész nyelvi közösséggel együtt *egy népcsoportot alkot*, s ez a társadalmi-politikai rendszer hordozója az adott területen. A nyelvi alcsoport tagjainak hátrányos vagy előnyös társadalmi, gazdasági és művelődési helyzete nem magyarázható közvetlenül az alcsoportba való tartozás tényével. Az L(L)-ről való lemondás a társadalmi fejlődésnek és az L(H)-nak az L(L)-re gyakorolt hatásának a következménye, nem pedig a tudatos társadalmi ráhatás eredménye.

1.2. Az egyazon társadalmi közösségben élő két nép vagy népcsoport nyelvének a funkciója között észlelhető különbségeknek — mint már fentebb jeleztük — vannak társadalmi, gazdasági és művelődési vetületei is, vagyis a nyelvi funkció differenciálódása társadalmi, gazdasági és művelődési differenciálódással jár együtt.

A diglosszia a kisebbségi nyelv és a tágabb társadalmi közösség nyelve relációján a következőképpen alakul: mindkét nyelvnek van erősen kodifikált köznyelvi variánsa, de a két nyelv a társadalmi funkció tekintetében különbözik egymástól. A funkcionális különbségek a kisebbségen belüli, valamint a kisebbség és a többségben levő nép közötti kommunikáció során egyaránt kifejezésre jutnak. A kisebbség nyelve a kisebbség tagjainak a nem formális beszédhelyzetekben való kommunikálása során szolgál a kommunikáció eszközeként, a szélesebb társadalmi közösség nyelve pedig a szokványos beszédhelyzetekben használatos, mégpedig az egész társadalmat érintő társadalmi, politikai, kulturális és gazdasági témák esetében.

A két nyelv közötti funkcionális viszonyokat a következőképpen jelölhetjük:

— a szélesebb társadalmi közösség nyelve annak a népnek a nyelve, amellyel a nemzeti kisebbség egy társadalmi-politikai közösségben él; ezt a nyelvet a nemzeti kisebbség kétnyelvű tagjai második nyelvként használják. Jelölhető L2(H)-val;

— a nemzeti kisebbség köznyelve = L1(L).

A kisebbség nyelve használatának lehetnek bizonyos normatív-jogi biztosítékai, ezek azonban leggyakrabban általánosságban biztosítják a nemzeti kisebbségnek a szabad nyelvhasználatot, a valóságban azonban nincsenek meg az e jogok gyakorlásához szükséges intézményes és anyagi alapok. Ezzel magyarázható, hogy a kisebbség nyelvének a használata csak a kisebbségre korlátozódik.

A kisebbségi nyelv nem alkalmas arra, hogy általa a kisebbség bekapcsolódjék az egész közösség társadalmi-politikai, gazdasági és kulturális életének az áramlásaiba, így ennek a népcsoportnak a társadalmi mobilitása attól függ, hogy milyen mértékben tudja használni a szélesebb társadalmi közösség nyelvét (L2).

Ugyanakkor az L1 használata a kisebbségen belül is korlátok közé szorul, elsősorban annak következtében, hogy az L2 az oktatás nyelve, valamint azért, mert a társadalmi ranglétrán való haladás az L2 hasz-

nálátának a függvénye. A kisebbségi nyelv korlátozott használatát következtében gyakran lényeges különbségek keletkeznek a kisebbség körében és az anyaországban beszélt nyelvi változatok között, melyek nagyban megnehezítik a kölcsönös megértést. Különösen érvényes ez azokban az esetekben, amikor a kisebbségen belüli nem formális kommunikáció alapját valamely ritkább tájszólás képezi.

A nyelvészológusok nézete szerint egy adott társadalmi közösségen belül csak akkor maradhat fenn két nyelv, ha ezek között funkcionális különbségek vannak. A funkciómegoszlás a beszélőnek a különböző beszédhelyzetekben és a mindennapi tevékenységekben betöltött szerepéből ered, s e különbségeknek nyelvi téren érték-vetületei is vannak. Ha ez nem így lenne, akkor könnyen megtörténhetne, hogy egyik nyelv a másik helyébe lép (Fishman, 1976). Nézetünk szerint vitathatók az effajta állítások, mivel nem veszik figyelembe azt, hogy az egy társadalmi-politikai közösségben élő népek és népcsoportok társadalmi helyzetük tekintetében különböznek egymástól. Ha ugyanis megvannak a feltételek arra, hogy a kisebbség egyenrangúan részt vállalhat a társadalmi-politikai közösség társadalmi-gazdasági életében oly módon, hogy ennek révén nemcsak a kulturális értékek megőrzésére adódik lehetőség, hanem ezek további kiteljesítésére is, akkor minden bizonynyal nem kerül sor a nyelvi funkciók megoszlására. A diglosszia minden esetben az alárendelt helyzetben levő L1-re gyakorolt közvetett vagy közvetlen nyomás következménye.

1.3. Az egyazon társadalmi-politikai közösségben élő etnikai közösségek nyelve közötti viszony harmadik, az alábbiakban felvázolandó típusa már közelebb áll a társadalmunkban uralkodó viszonyokhoz. Ez esetben a két nyelv funkció tekintetében nem különbözik egymástól, ami az egyazon társadalmi közösségben élő népek és népcsoportok sajátos társadalmi és jogi helyzetéből eredő viszonyokkal magyarázható. Ez esetben a nemzetiség nyelve az adott területen egyenrangúvá van nyilvánítva a szélesebb közösség nyelvével. Mindkettő hivatalos nyelv, s a társadalmi-politikai, gazdasági és művelődési intézmények munkáját általában úgy szervezik meg, hogy e területeken mindkét csoport tagjai használhassák anyanyelvüket. A nemzetiség nyelvének intézményes szinten biztosítják a szélesebb társadalmi közösség nyelvével való egyenrangúsághoz szükséges jogokat. Ilyen körülmények között társadalmi szempontból a két nyelv funkciója azonos. Megjegyzendő viszont, hogy — az oktatási intézmények tevékenységének a megszervezéséből eredően — a kétnyelvűség gyakoribb a nemzetiségi esetében, mint a szélesebb társadalmi közösség tagjainál, s ennek következtében (első-sorban a nem formális beszédhelyzetekben) a kisebbség ritkábban használja anyanyelvét a másik népcsoport tagjaival való kommunikáció során. Ez esetben tulajdonképpen már nem is diglossziáról van szó, hiszen nem tapasztalható a két nyelv funkcióbeli megosztottsága egy népcsoporton belül. A kétnyelvűség itt a csoportok közötti kommunikációt szolgálja, az L2 pedig a másik nemzetiséggel való kommunikációban használatos.

A két nyelv közötti funkcionális viszonyokat a következőképpen jelölhetjük:

a szélesebb társadalmi környezet nyelve = $L_2(H+I)$,
a nemzetiség nyelve = $L_1(H+L)$.

A nemzetiség tagjai anyanyelvük (L_1) révén bekapcsolódhatnak az egész közösség társadalmi, gazdasági és politikai életébe, s ugyancsak anyanyelvükkel járulnak hozzá a közösség művelődési közkincseinek a gyarapításához.

1.4. Hazánk jelentős eredményeket ért el a nemzetek és nemzetiségek közötti egyenjogúság megvalósítása terén, s ezek az eredmények új dimenziókkal gazdagítják a nemzetiségi szempontból heterogén területek kétnyelvűségével kapcsolatos nézeteket. Egyre általánosabbá válik az a gyakorlat, hogy a nemzetiségi szempontból vegyes területen élő nemzetek tagjai tanulják a nemzetiség nyelvét. A nemzetiség nyelvének az ismeretét a dolgozók és polgárok közös érdekei teszik szükségessé, vagyis az a tény, hogy a munka, az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások létrehozása folyamatában a lakosság közös érdekei jutnak kifejezésre. Ilyen körülmények között szükségessé válik, hogy a dolgozó — legalább passzív szinten — ismerje közvetlen munkatársa nyelvét.

Megállapítható tehát, hogy a nemzetiségi szempontból heterogén társadalmi közösségekben létrejött, minőségileg új viszonyok következtében a kétnyelvűség kölcsönös szükségletté válik. A nemzetek és nemzetiségek nyelvének az egyenrangú jogi státusa jó alapot szolgáltat ahhoz, hogy érvényre jusson e nyelvek egyenrangúsága a társadalmi státus tekintetében is. Az ilyen kölcsönös kétnyelvűséget a szakirodalom a funkcionális kétnyelvűség terminussal jelöli (pl. Hajós, Klemenčič), s mi is megfelelőnek tartjuk ezt a kifejezést. A funkcionális kétnyelvűség a következő mozzanatok segítségével határozható meg:

— a nemzetiség tagjai minden esetben — a formális és nem formális beszédhelyzetekben, a nemzet és a nemzetiség tagjaival való kommunikálás során egyaránt — használhatják anyanyelvüket; az anyanyelv használatát formális szinten a kétnyelvűségen alapuló intézményszerű rendszer teszi lehetővé, nem formális helyzetekben pedig az a tény, hogy a nemzet tagjai legalább passzív szinten ismerik a nemzetiség nyelvét.

A funkcionális kétnyelvűség további fejlesztéséhez többé-kevésbé minden nemzetiségi szempontból heterogén területen megvannak a feltételek. Nézetünk szerint a jövőben arra kell törekednünk, hogy a nemzetiségi nyelvnek — akár rendes tantárgyként, akár oktatási nyelvként — az oktatási folyamatban minél nagyobb teret biztosítsunk.

Számos példa igazolja, hogy a funkcionális kétnyelvűség további fejlesztéséhez megvannak a reális feltételek. Erre utal az a tény is, hogy Jugoszlávia-szerre egyre többen tanulják fakultatív tárgyként a nemzetiség nyelvét („Vajdaság 35 kétnyelvű — magyar—szerbhorvát — középiskolája közül 15-ben minden szerbhorvát anyanyelvű tanuló, négy iskolában pedig a szerbhorvát anyanyelvűek 26,90 százaléka tanulja a magyar nyelvet” — Jukić, 1978). Kutatásaink során arról is meggyőződhattünk, hogy a funkcionális kétnyelvűség igen nagy mértékben serkenti az új, minőségileg magasabbrendű nemzetiségi viszonyok kialakulását a vegyes lakosságú területeken. Illusztrációként említjük

meg, hogy azoknál a magyar nemzetiségű tanulóknál, akik a murán-túli kétnyelvű általános iskolákban tanultak, majd pedig valamelyik szlovén oktatási nyelvű középiskolában folytatták tanulmányaikat, középiskolai tanulmányaik során — a felmérések adatai szerint — némileg (3,37 százalékkal) növekedett a magyar nyelv használata a mindkét nyelvet ismerő szlovén nemzetiségű tanulókkal való kommunikálás esetében. Messzemenő következtetések természetesen nem vonhatók le egyetlen adat alapján, nézetünk szerint azonban a magyar nyelv használata növekedésének az egyik lehetséges magyarázata az, hogy a magyar nemzetiségű tanulók ez esetben a saját nemzetiségükhöz való tartozás tényén túl fokozottabban érzik, hogy egyben részét képezik a szlovének és magyarok kétnyelvű közösségének is.

2. TÁRSADALMI KÖZÖSSÉGEK

2.0. „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják. Valamennyi holt nemzedék hagyománya lidércnyomásként nehezedik az élők agyára.” (Marx, 1885).

Marx fentebb idézett gondolatából kiindulva szükségesnek tartjuk, hogy az anyanyelv- és a környezetnyelv-használati vizsgálatok eredményeinek az ismertetése előtt felvázoljuk azokat a történelmileg adott társadalmi feltételeknek a rendszerét, melyek a nyelvhasználati vizsgálatok szempontjából relevánsak. E közben szem előtt tartjuk Marxnak még egy fontos gondolatát: „A tulajdon különböző formáin, a társadalmi létfeltételeken egy egész felépítmény emelkedik különböző és sajátágosan alakult érzésekből, illúziókból, gondolkodásmódokból és életszemléletekből. Ezeket az egész osztály teremti meg és alakítja ki a maga anyagi alapjaiból és a megfelelő társadalmi viszonyokból. Az egyes egyén, akihez mindez hagyományon és nevelésen át jut el, azt képzelheti, hogy ezek a tulajdonképpeni indítóokai és kiindulópontjai cselekvésének.” (Marx, 1885).

A vizsgált társadalmi közösségek, a Vajdaság, Baranya és a Murántúl az Osztrák–Magyar Monarchiától és a Jugoszláv Királyságtól örökölt bizonyos kulturális, történelmi, etnikai és nyelvi vonatkozású tényezőket. Ezek az új Jugoszláviában, az új társadalmi-politikai körülmények között is éreztették hatásukat. Az adott állapot átéllyegetésére irányuló törekvések már a népfelszabadító háború során jelentkeztek. E törekvések népeink és nemzeteink egyenjogúságának, egyenrangú nyelv- és íráshasználatának az elveire épültek, s szocialista társadalmunk fejlődése során egyre inkább kiteljesedtek, s beépültek öngazgatási rendszerünk alapjaiba.

A fentiekkel összhangban szükségesnek mutatkozik, hogy a történelmileg adott feltételek közötti lényegi különbségek és hasonlóságok alapján megvizsgáljuk, hogy a társadalmi és kulturális örökség vonásai alapján a vizsgált társadalmi közösség hogyan építette ki a nemzetek és nemzetiségek kulturális és nyelvi egyenjogúságának az intézményes rendszerét. Természetesen e vázlatos áttekintés során nem térhetünk ki külön-külön minden lényeges mozzanatra.

A közös és sajátosságos elemzések során olyan mércéket tartottunk szem előtt, melyek összhangban vannak a szociolingvisztikai vizsgálatok lényegével. E mércék:

a) állandó (konstans)¹ tényezők:

- (i) a tőkés viszonyok átlényegesítése szocialista viszonyokká
- (ii) a nemzeti kisebbségi kultúra átlényegesítése nemzetiségi kultúrává
- (iii) a kisebbségi tudat átlényegülése nemzetiségi tudattá;

b) változó (variabilis) tényezők:

- (i) falusi/városi viszonyok
- (ii) a demográfiai tényezők egysége és diszperziója
- (iii) kétnyelvűség az oktatási-nevelési rendszerben
- (iv) a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználatának intézményesített formái.

Hadd jegyezzük meg mindjárt, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása terén általában, s az egyenrangú nyelv- és íráshasználat terén külön is jelentős eredményeket értünk el, de „az elért eredmények ellenére sem mondhatjuk, hogy társadalmi életünknek ezen a területén nincsenek többé problémák. Itt is jelentkeznek olyan törekvések és felfogások, amelyek a nemzetek közötti viszonyok rendszeréből eleve ki vannak rekesztve, az emberek maradi tudatában azonban még fellelhetők.” (Kardelj, 1977). Így például még mindig akad példa arra (nemzeteink és nemzetiségeink esetében egyaránt), hogy egyesek alárendelt, illetve felsőbbrendű szerepet tulajdonítanak bizonyos nyelveknek és kultúráknak.

Feladatunk e téren, hogy az ilyen nézeteket a történelmi hagyományokra vonatkoztatva elemezzük, s felméréseink eredményei alapján megállapítsuk, milyen mértékben van jelen az efféle felfogás tanulóifjúságunk tudatában.

Kutatásaink további célja, hogy az egyén, illetve az adott csoport anyanyelv- vagy környezetnyelv-használatát a polgári kultúra hagyatékaként jelentkező kisebbségi tudattal összefüggésben vizsgáljuk, s ennek tükrében megállapítsuk, hogy a kultúrában uralkodó szocialista viszonyok mennyiben járultak hozzá a kisebbségi kultúrának a nemzetiségi kultúrává való átlényegesítéséhez. Nézetünk szerint e kérdéskomplexum történelmi távlatokban való vizsgálata révén egyrészt lehetőség nyílik az egyenrangú nyelvhasználat terén az elért eredmények felmérésére és összegezésére, másrészt pedig alapul szolgál a jövőbeni kutatások módszereinek és instrumentumainak a megválasztásában.

A kultúrában megnyilvánuló tudat átlényegesülési folyamatát vizsgálva azonban nem csupán a kultúrán belül ható tényezőket vesszük figyelembe, hanem elemezzük a felépítményt meghatározó társadalmi viszonyok alapjait befolyásoló anyagi viszonyokat is. Bennünket elsősorban a felépítmény nyelvi vonatkozásai érdekelnek, nevezetesen a nyelvhez, mint a többnyelvű közösségben élő egyén vagy csoport eg-

zisztenciális kommunikációs szükséglettel kielégítésének az eszközéhez való viszony, valamint az, hogyan viszonyulunk a környezethez, a nyelvhez mint a vizsgált etnikai és nyelvi közösség kultúrájának az egyik meghatározó tényezőjéhez.

A vizsgálódásaink középpontjában álló nyelvek (a magyar, a szerb-horvát és a szlovén) társadalmi, politikai és jogi státusa, s általában e nyelvek egymás közötti viszonya a történelem folyamán jelentős változásokon ment keresztül. Az első pillantásra úgy tűnhet, hogy az egymás közötti viszony tekintetében a mérleg hol az egyik, hol a másik nyelv javára billent, a tényleges helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A mélyrehatóbb elemzés során kiderül például, hogy a történelem folyamán a vizsgált nyelvek közül egyik sem vette fel a másiknak a szerepét; s nem lehet például közös nevezőre hozni a szerb nyelvnek a Habsburg-monarchiában, a Matica srpska megalakítása idején, valamint a magyar nyelvnek a Jugoszláv Királyságban betöltött helyzetét, ugyanúgy nem lehet egyenlőségjelet tenni az egyenrangú nyelvhasználat tekintetében az 1848-as magyar forradalomban, valamint a száz évvel később létrejött szocialista Jugoszláviában kialakult helyzet között.

A nyelvhasználati felmérések eredményeinek az elemzése során semmiképpen sem szabad szem elől tévesztenünk a tényt, hogy az évszázadok folyamán végbement társadalmi-gazdasági változások lényegileg meghatározták a mai Vajdaság, Horvátország és Szlovénia területén élő nemzetek és nemzetiségek egymás közötti viszonyának az alakulását, valamint azt a szellemi örökséget, amely jelenleg is él és hat környezetünkben, így a vizsgálat alanyainak a tudatában is. A felmérés eredményeinek az elemzése során ezt az örökséget hozzá kell adni a kapott információmennyiséghez.

A továbbiakban azokat a lényeges történelmi mozzanatokat próbáljuk meg felvázolni, amelyek lényegileg befolyásolják a nyelv szerepéről alkotott tudat alakulását (2.1.), elemezzük a vizsgált területeken és közösségekben uralkodó makro-szociolingvisztikai körülményeket (2.2), majd pedig a jelenlegi és a múltbeli makro-szociolingvisztikai körülmények összevetése révén kialakult képet alapul véve körülhatároljuk azokat a kérdéseket és tudományos feltételezéseket, amelyeket a további fejezetekben részletesen elemezni fogunk (2.3.).

2.1. A nyelv kettős szerepkörének — anyanyelvi és köznyelvi funkciójának — a nyelvi tudat alakulására ható diakronikus makro-szociolingvisztikai vonatkozásait vizsgálva célszerűnek látszik, hogy — természetesen kritikusan viszonyulva a dolgokhoz — a nyelvészociológiában hasonló módszereket és eljárásokat próbáljunk alkalmazni, mint amilyeneket a marxista kritika alkalmazott a polgári közgazdaságtan bírálata során. Az e nézeteket képviselő nyelvészek abból az elvi álláspontból indultak ki, hogy a nyelv a társadalmi gyakorlat szerves része, tehát munka, s mint ilyennek érték-vonatkozásai is vannak. E nézet alapján Marxnak az a gondolata áll, hogy a társadalmilag hasznos termékek értékekké való transzformálása, maga a művelet is társadalmi termék, akárcsak a nyelv. Az ilyen alapokat szem előtt tartó nyelvészek hangsúlyozzák annak fontosságát, hogy a társadalmilag hasznos termé-

kek értékké való átlényegesítése műveletének a vizsgálata során Marx éppen a nyelv példájára hivatkozott. (Marcellesi et Gardin, 1974).

Nem célunk, hogy a polgári közgazdaságtan marxista bírálatában található nyelvi vonatkozású hivatkozások súlyát mérlegeljük, s annak eldöntése sem, hogy az efféle analógia vonatkoztatható a nyelvtudomány egészére olyan értelemben, ahogyan azt az idézett szerzők teszik. Lényegesnek tartjuk azonban, hogy kritikusan viszonyuljunk a polgári nyelvelméletekhez.

A nyelvnek a nemzet alkotó elemeként való hangsúlyozása különösen a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején, a társadalmi munkamegosztás új rendszerében kapott újszerű megvilágítást, abban az időszakban, amikor a nyelv a munkamegosztás alapján álló kohéziós erő egyik alaptényezőjévé vált. Az életre kelő tőkés osztálytársadalomban volt azzal, hogy milyen szerepet játszik a nyelv egy nép művelődési életében, s általában a népelemek összetartásában. Később a felfogás helyenként nacionalista színezetet kapott. Ilyen vonatkozásban a nyelv eszköz, melynek révén az etnikai közösségek függőségi viszonyba kerülnek egymással. Más szavakkal: ha egy társadalmi közösségben több etnikai közösség létezik, akkor a nyelv olyan értékké válik, melynek segítségével áruba bocsáthatók és megvásárolhatók bizonyos társadalmi kiváltságok.

E mozzanat — különösen az Osztrák—Magyar Monarchiában — bizonyos nyelvi értékek romantikus túlhangsúlyozása révén jutott kifejezésre.

Fenti megállapításunkkal természetesen nem kívánjuk elvitatni a romantikának az irodalom és általában a művelődés terén (így például a nyelv fejlesztésében) betöltött szerepét, hanem csupán fel szeretnénk vázolni azokat a makro-szociolingvisztikai mozzanatokat, melyek a történelem folyamán döntően befolyásolták, s részben még ma is befolyásolják a fejlődés irányát. Az alábbiakban illusztrációként körvonalalazuk, milyen szerepe volt a magyar nyelvnek Magyarországon a romantika idején. Az alábbi sorok némileg más fényt vetnek a nyelv funkciójának az alakulására, alapján véve azonban az itt következők nincsenek ellentétben a fentebb vázoltakkal.

„Herder nyomán Magyarországon az ősi ‚organikus‘ nemzet modellje vált a köztudatban elevenné, mely szerint a nemzet a priori jelenség, változatlan, immanens tényezők összeszővődése. E felfogás szerint összetevői között a nyelv a meghatározó, s mindaz, ami ezzel kapcsolatos, továbbá a kulturális hagyományok, a ‚népszellem‘ tükröztetése, az ősi múlt, a történelem.

A nemzeti nyelvben látják nálunk már a felvilágosodás gondolkodói a nemzeti szellem tükröztetőjét, a nemzet fennmaradásának legfőbb eszközét. A nyelv és a kultúra fejlesztése olyan ügy, amelyben ekkor mindenki egyetért, a későbbi egységtörekvéseknek, amelyeknek az irodalom fontos mozgatója, szorgalmazója lesz, csíráját ebben az egyetértésben kell látnunk.” (Fenyő, 1977).

A nyelv felvilágosító szerepével kapcsolatos felfogás tekintetében van némi hasonlóság a magyar és a szerb nép körében. „Noha a nyelvi

ideál és a nyelvi egység vonatkozásában Kazinczy és Vuk nézetel szemben állnak egymással, eszmei alapjukban mégis létezik egy közös vonás, melynek alapján a két törekvés rokonságot mutat, nevezetesen Dositejnek és Bessenyeinek a kultúra nemzeti nyelvre való alapozásával kapcsolatos felfogása.” (Szelei, 1977a).

A XIX. század húszas éveiben a magyar és a szerb nép körében kibontakozó nyelvi mozgalmak azonban különböznek is egymástól. „Az első esetben a magyar nyelv dominációja iránti igényeket a nemesi államiság eszméje táplálja, az utóbbi pedig a herderi „természetes jog” romantikus elvét hangoztatja, pontosabban azt, hogy az önálló nemzeti nyelvnek és kultúrának az ősök, az eredet és a nemzeti függetlenség az alapja.” (Szelei, 1977a).

Ma már világosan látjuk, hogy a „nemzeti nyelvért folytatott harcok” nem csupán a nyelvre irányultak, s azzal is tisztában vagyunk, hogy a történelem folyamán sok esetben éppen a nyelv nyújtott lehetőséget az érzelmi túlfeszítettség levezetésére. A nevelés és a hagyományok hatása alatt bizonyos egyének és csoportok tudatában a nyelv „nemzeti szentélyként” élhet, noha tudjuk, hogy a nyelvi tudat történelem folyamán mindig is csupán a fontos társadalmi megmozdulások kísérőjelensége volt.

A polgári osztály nyelvpolitikája látszatra társadalmanként igen különböző, s egyrészt az egészen liberális tolerancia, a szabad nyelvhasználat, másrészt pedig az enyhébb vagy szigorúbb nyelvi diszkrimináció határai között mozog. Lényeges azonban, hogy a nyelvek értékéről alkotott polgári felfogás alapján az államnyelv és a nem államnyelv közötti szigorú megkülönböztetés áll.

Ezért érthető, hogy még a viszonylag haladó polgári mozgalmak sem tudtak megnyugtató megoldást találni a polgári állam keretében a nemzetiségi kérdésre. Illusztrációként említjük, hogy például Kossuth határozottan visszautasította a szerbek küldöttségének a nyelvvel kapcsolatos kérését arra hivatkozva, hogy egységes államnyelvre van szükség. A magyar forradalmárok már a forradalom kritikus napjaiban belátták Kossuth nézetének a tarthatatlanságát, az anyanyelv-használattal kapcsolatban ígéreteket is tettek, maga Kossuth azonban sokáig kitartott amellett, hogy az államnyelv az állam lételeme. Csak jóval később, a Dunai Szövetséggel kapcsolatos terveiben mondott le az egységes államnyelvre vonatkozó elképzeléseiről s tette magáévá azt a nézetet, hogy a szövetség tagállamain belül biztosítani kell a szabad nyelvhasználatot. (Kovács, 1977).

A Jugoszláv Királyság idején a nagyszerb burzsoázia nem átalította nyilvános helyekre kifüggesztett feliratok útján propagálni az államnyelv használatát. („Govori državnim jezikom!”) A burzsoá ideológia elveivel összhangban ebben az időben a magyar nemzeti kisebbség nyelvének csak minimális életteret biztosítottak, kizárólag a kultúra bizonyos területein, s magyar nyelv értéke éppen ilyen vonatkozásban határozható körül: az adott korban olyan értéket képviselt, amilyen mértékben lehetővé tette a nemzeti kisebbség művelődési alapokon való egybefogását. A magyar nyelv funkciójáról alkotott tudat ily módon a kisebbség társadalmi státusáról alkotott tudat szerves részévé válik.

A régi Jugoszláviában a magyarok kultúrája tehát jellegzetesen kisebbségi kultúra volt, amely magán viselte a polgári ideológia bélyegét. Ez idő szerint különösen elevenen hatottak — s itt-ott még ma is éreztetik hatásukat — Szenteleky eszméi, melyek szerint a kisebbségi kultúrát minden tekintetben a „kisebbségi sorsnak” kell alárendelni. Szenteleky a Jugoszláviában élő magyarok minden életmegnyilvánulásának az alapján a kisebbségi státust látta, s kizárólag ilyen szempontok alapján határozta meg a feladatokat is, figyelmen kívül hagyta az egyetemes magyar kultúrában észlelhető törekvéseket és áramlatokat.

Laták Istvánnak és a szociális irodalom egyéb képviselőinek a nézete nagyjából azonos volt Szenteleky nézeteivel, nevezetesen azzal, hogy az ideológiai harc nem lehet a kisebbség feladata, s a kisebbségi harc csupán a kisebbségi nyelv és kultúra életterének a biztosítása tekintetében viselnek felelősséget. Csak az 1936-tól a JKP vezetése alatt megjelenő Híd c. folyóirat szakít ezzel a nézettel, vállalja az osztályharcot és képviseli a munkásmozgalom ügyét. (Szelei, 1977).

Szocialista társadalmunkban a nemzetiségi viszonyok alapján a munkásosztály érdekei állanak, s ily módon nincsenek meg a feltételek arra, hogy újratermelődjenek a nyelvek felsőbb- és alsóbbrendűségével kapcsolatos nézetek. Tény viszont, hogy a polgári társadalomban jó másfél évszázadon át ható nézetek szervesen beépültek a nyelv funkciójáról alkotott hagyományos szemléletekbe. A bizonyos egyének és csoportok esetében még mindig észlelhető ilyen felfogásokat úgy kell értelmeznünk, mint a kisebbségi tudat nemzetiségi tudattá való átalakulási folyamatának az egyik sajátosságát.

Szocialista társadalmunkban a nyelv társadalmi szerepéről alkotott tudatot lényegében az a tény határozza meg, hogy a nyelv az embernek mint társadalmi lénynek elidegeníthetetlen tulajdona, vagyis a nyelvre nem tekintünk többé úgy, mint az etnikai közösség „magántulajdonára”, melynek révén az illető közösség vagy egyén megvalósíthatja nacionalista törekvéseit, illetve amely a társadalmi presztízs szolgálatába állítható. A nyelvi tudatot meghatározó másik lényeges mozzanat az etnikai közösségek egyenjogúsága. Ily módon egy etnikai közösség nyelve nem az elszigetelődés, hanem a társadalmi élet egészébe való bekapcsolódás eszközévé válik.

**2.2. A kérdéskör történelmi távlatának a felvázolása során felhív-
tuk a figyelmet azokra a társadalmunkban nagyjából már túlhaladottaknak tekinthető mozzanatokra, amelyek a múltban rányomták bélyegüket a nemzetiségi viszonyok alakulására, s amelyek kisebb mértékben még mindig éreztetik hatásukat egyes csoportok s bizonyos egyének esetében. E „hagyomány” tekintetében az általunk vizsgált környezetek nem különböznek lényegesen egymástól, s a vizsgálódások jelenlegi szakaszában nem is lehet célunk az esetleges sajátosságok behatóbb elemzése. A történelmi örökségekből eredő környezeti sajátosságok rendszerének a tanulmányozására csak akkor kerül sor, ha ez az empirikus adatok elemzéséhez szükségesnek mutatkozik.**

A makro-szociolingvisztikai körülmények elemzése során bizonyos mértékben figyelembe vesszük azonban ezeket a sajátosságokat is, mégpedig a népeink és nemzetiségeink egyenrangú nyelv- és íráshasználatát

intézményes jogi rendszerének a vizsgált környezetben való érvényre jutása kapcsán.

Feltételezésünk szerint a többnyelvűség jugoszláviai modellje gátolja a diglossziának mint a nyelvek funkcióbeli megoszlásának (Fishman, 1972) a létrejöttét. Feltételezzük továbbá, hogy e modell megengedi a beszédpartner etnikai azonosítására épülő diglossziának a kifejlődését, valamint hogy a funkcionális kétnyelvűség kiteljesedésének az irányában hat (Hajós és Klemenčič, 1975). Vizsgálódásainkat olyan környezetekben és közösségekben végezzük, ahol a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználatának az általános elvei a környezeti sajátosságok szűrőjén keresztül jutnak érvényre. E tényből eredően egyik feladatunknak tekintjük annak megvizsgálását, hogy a többnyelvűség jugoszláviai modelljének az alapelvei egyenlő mértékben jutnak-e érvényre társadalmi gyakorlatunk különböző területein, valamint annak megvizsgálását, hogy az esetleges különbségek a vizsgált környezet intézményes rendszerének, illetve társadalmi-gazdasági tényezőinek a sajátosságaiból erednek-e, vagy mindez annak a következménye, hogy szocialista közösségünk szubjektív erői nem veszik ki kellő mértékben részüket az egyenjogúsággal kapcsolatos alkotmányos elvek valóra váltásából.

Felméréseinket három sajátos társadalmi környezetben, Vajdaság SzAT területén, valamint a Horvát és a Szlovén Szocialista Köztársaságban végeztük.

A Vajdaságban a magyar nyelv hivatalos státussal rendelkezik, s így lehetőség van arra, hogy ezt a nyelvet — akárcsak a Vajdaság területén élő egyéb nemzetek és nemzetiségek nyelvét — a tartomány intézményes rendszerének minden szintjén használják. Az öngazgatási alapokra épülő művelődési, oktatási és tudományos tevékenység tekintetében a magyar nemzetiség nem élvez külön jogokat, hanem egyenrangú a tartomány területén élő egyéb nemzetekkel és nemzetiségekkel.

Szlovénia összlakosságának mindössze 0,5 százaléka magyar, s e tényből eredően szükség mutatkozott arra, hogy különleges rendelkezések útján jussanak érvényre a Murántúlon élő magyar nemzetiség alkotmányos jogai. Az a nézet alakult ki ugyanis, hogy a minden dolgozónkra érvényes jogokon és kötelezettségeken túl itt még egy mozzanatot szem előtt kell tartani, nevezetesen az etnikum megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez szükséges feltételek megteremtését és fenntartását. Mivel szövetségi Alkotmány által meghatározott öngazgatási formák és viszonyok e tekintetben kevésnek bizonyultak, a Szlovén SzK Alkotmánya lehetővé tette a köztársaság területén élő nemzetiségek számára, hogy jogaiknak a gyakorlása céljából külön oktatási és művelődési érdekközösséget alakítsanak.

Két községben, Muraszombaton és Lendván alakult ilyen érdekközösség, s általuk a magyar nemzetiség közvetlenül kifejezésre juttathatja autentikus érdekeit, aktív részesévé válhat a biztosított különleges jogok gyakorlásának, s felelősséget is visel a nemzetiségi sajátosságok megőrzése és továbbfejlesztése tekintetében. Ezek az érdekközösségek nem elszigetelt instrumentumok, hanem olyan szervezetek, melyek révén a magyar nemzetiség tagjai mint dolgozók és polgárok

kifejezésre juttatják sajátos érdekeiket s gyakorolják az etnikumukból közvetlenül eredő sajátos jogokat. (Šoš, 1977).²

A Horvátországi Magyarok Szövetsége a Horvát Szocialista Köztársaság területén élő magyar nemzetiség kultúrája és nyelve ápolásának intézményesített formája. A Szövetséget hat bizottság alkotja, melyek az alábbi területeken tevékenykednek: a Petőfi-brigád hagyományainak az ápolása, oktatásügy, művészet, könyvtárszervezés, könyvterjesztés, a nemzeti művelődési hagyományok ápolása, valamint a sajátos nemzeti jogok gyakorlása.

Mint az előzőekből is kiderül, a Szövetség nemcsak művelődési, hanem társadalmi-politikai kérdésekkel is foglalkozik. A Horvát KSz Központi Bizottsága több ízben is foglalkozott azzal, hogy a nemzetiségek szempontjából jelentős társadalmi-politikai kérdések megvitatása az efféle szervezetek illetékességi körébe tartozik-e. Manapság az az általános érvényű nézet, hogy a nemzetiségi szervezeteknek nemcsak művelődési kérdésekkel kell foglalkozniuk, hanem szem előtt kell tartaniuk az illető nemzetiség sajátos érdekeit is. (Junger, 1977).

Az említett három környezetben a magyar nyelv és kultúra helyzete intézményes és jogi szinten különböző, ugyanakkor azonban különbségek vannak a három vizsgált terület oktatási-nevelési rendszerében is.

A jugoszláviai többnyelvűségi modell a különböző nemzetiségű tanulóifjúság együttes nevelését szorgalmazza, a sajátos környezeti tényezők következtében azonban ez az elv különböző oktatási-nevelési megoldások révén jut kifejezésre. A különféle nemzetiségű tanulóifjúság együttes nevelése ugyanis többféleképpen értelmezhető, a lényeg azonban az, hogy az oktatási-nevelési folyamatot egy intézményen belül két vagy több nyelven kell megszervezni. (Mikes, 1976b).

A Vajdaságban olyan oktatási-nevelési gyakorlat alakult ki, hogy a magyar nemzetiségű tanulók külön tagozatokon tanulnak, az egyéb nemzetiségű tanulókkal egy váltásban. E gyakorlat további jellemzője, hogy a tanulók az ismereteket anyanyelvükön sajátítják el, a szerb-horvátot (vagy valamelyik nemzetiség nyelvét) külön tantárgyként tanulják.

A murántúli magyar—szlovén kétnyelvű területen kialakult oktatási-nevelési gyakorlatnak az a sajátossága, hogy itt egy tagozaton tanulnak a szlovén és a magyar nemzetiségű általános iskolai tanulók, s az oktatás két — magyar és szlovén — nyelven folyik. Ez a gyakorlat a belső nyelvi differenciáción alapul. A tanuló mindkét nyelven felmondhatja a tananyagot, de az értékelésnél általában az anyanyelven felmondott anyagot veszik figyelembe. A középiskolai tanulók ezen a területen a magyar nyelvet fakultatív tárgyként tanulják.

A Horvát Szocialista Köztársaságban (Baranyában és Szlavóniában) a vajdaságihoz hasonló gyakorlat alakult ki, ha azonban nincsenek meg a feltételek ahhoz, hogy a tanuló kizárólag anyanyelvén sajátítsa el a tananyagot, akkor bizonyos tantárgyakat anyanyelvükön, más tárgyakat pedig a környezet nyelvén tanulnak. Az utóbbi időben számottevően növekedett az anyanyelven tanult tantárgyak száma. A vajdasági okta-

tásk-nevelést gyakorlathoz hasonlóan itt is elterjedt az anyanyelvápolás. Ebben azok a tanulók vesznek részt, akik nem anyanyelvükön tanulnak. (Merki, 1977).

2.3. A szocialista öngazgatás feltételei között létrejött különböző intézményes-jogi formák a jugoszláviai többnyelvűségi modellen alapulnak, amely rugalmassága és pluralisztikus volta révén összhangban van a marxi tanításoknak a környezeti sajátosságok figyelembe vételét szorgalmazó alapelveivel. Ilyen értelemben indokoltnak tekinthetők a fentebb vázolt különbségek, melyek konkrét esetben egyebek között a nemzetiségi lakosság különböző területi megoszlásából erednek. Megjegyzendő, hogy e tekintetben a Vajdaság területén élő magyar nemzetiség sokkal kedvezőbb helyzetben van, mint a Horvát és a Szlovén SzK területén élő magyarság. Sajátos továbbá a magyar ajkú lakosság falusi és városi környezetenkénti megoszlása is. Példaként említjük, hogy a Vajdaság magyar nemzetiségű lakosságának egyharmada közepesen fejlett, illetve fejlett művelődési és ipari központokban él. (Györe, 1971).

Molnár Csikós László részletesen kidolgozta Vajdaság községeinek a magyar lakosság megoszlása szerinti tipológiáját. Munkájában tíz csoportra osztja a vajdasági községeket aszerint, hogy mekkora a magyar lakosság számaránya, mennyien élnek a községközpontban és mennyien a környező helységekből, milyen az urbánus és a rurális lakosság aránya stb.

A nyelvek közötti egyenrangúság fokának biztos mutatója az illető nyelv társadalmi szerepe, vagyis a társadalmi kommunikáció egészében betöltött funkciója. A nyelv kommunikatív értékét veszélyeztető folyamatok, törekvések és mechanizmusok szükségszerűen védelmi reakciókat váltanak ki az érintett népcsoport körében. (Lük, 1976).

Az örökölt tényezők és a fentebb vázolt környezeti sajátosságok következtében fennáll annak a lehetősége, hogy a Horvátország és Szlovénia területén élő magyarság nyelve veszít kommunikatív értékéből. Az említett intézmények és a kétnyelvű oktatás e területen kialakult gyakorlata ezt a tendenciát hivatott semlegesíteni. A Vajdaság a hagyományok és a társadalmi-gazdasági feltételek tekintetében lényegesen különbözik a két említett területtől, ezért az eddigiek során nem mutatkozott szükség arra, hogy hasonló intézmények létesüljenek a magyar nemzetiség művelődési és nyelvi értékeinek a védelmezésére.

Alkotmányunk eléggé széles alapokon határozza meg a nemzetiségi viszonyokat, ezért a nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenrangúsága intézményes gyakorlásának a megalapozása során szükség mutatkozott az alkotmányos alapelvek konkretizálására.

Sajátos mozzanat például, hogy a zárt, falusi környezetben élő, nem mozgékony nemzetiségi csoportok szükségleteiket szinte kizárólag saját nyelvük révén elégítik ki, s így ez esetben nem áll fenn a nyelv asszimilációjának és elértéktelenedésének a veszélye. Megvannak viszont a feltételek ahhoz, hogy az ilyen zárt közösségek nyelve dialektussá váljék, s használhatatlan lesz a társadalmi kommunikáció bizonyos szintjein. E tény arra utal, hogy a nyelvet nem csupán a nemzet vagy

a nemzetiség magántulajdonának kell tekintendünk, hanem olyan értékek, melynek megóvása a szélesebb társadalmi közösség érdeke is.

A nem zárt környezetben élő, mozgékony nemzetiségi csoportok esetében más veszély áll fenn, nevezetesen az, hogy az összes társadalmi és termelési folyamatokba való bekapcsolódás révén intenzívebb kapcsolatba kerülnek a környezetükben többséget alkotó etnikai közösség nyelvével. Ilyen esetekben a kisebbség nyelve a szélesebb környezetben fokozatosan elveszítheti kommunikatív értékét, használata csak a családi körre korlátozódik, ami az első lépést jelenti az anyanyelv elvesztésének és végső soron a nemzetiségi hovatartozásról való lemondásnak az útján. (Lük, 1976).

A magyar nyelvnek a vizsgált környezetekben hivatalos státusa van, s ez jó alapot szolgáltat a fent ismertetett negatív jelenségek semlegesítéséhez a zártabb és nyitabb nemzetiségi közösségek esetében egyaránt. Nézetünk szerint igen lényeges mozzanat, hogy a magyar nyelv a társultmunka-alapszervezetek szintjén is a hivatalos nyelv státusával rendelkezik.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságára vonatkozó alkotmányos rendelkezések életre keltése tekintetében nem mindenütt születtek kifogástalan megoldások. Felmérésünk egyik célja, hogy rámutassunk az e téren észlelhető fogyatékokra, a nehézségekre és a kutatás kezdeti szakaszára való tekintettel azonban egyelőre nem vállalkozhatunk sem messzemenő következtetések levonására, sem újabb megoldások javaslására. Egyelőre csupán az volt a szándékunk, hogy — tudományos igényességgel, szakmai felelősségünk teljes tudatában — megközelítsük és körülhatároljuk e területet.

3. AZ ELEMZÉS HÁROM LEHETSÉGES MÓDJA

3.0. Az alábbiakban a felmérések eredményei elemzésének három lehetséges módját ismertetjük. Az elemzési modell három tényezőre épül: a nemzetiségre, a társadalmi közösségre és a nyelvre.

1. elemzési mód

állandó tényező: *nemzetiség*

változó tényező: (i) társadalmi közösség, illetve környezet
(ii) nyelv

2. elemzési mód

állandó tényező: *nyelv*

változó tényező: (i) társadalmi közösség, illetve környezet
(ii) nemzetiség

3. elemzési mód

állandó tényező: *társadalmi közösség, illetve környezet*

változó tényező: (i) nemzetiség
(ii) nyelv

3.1. Az első elemzési mód segítségével betekintést nyerhetünk abba, hogy a társadalmi közösségekben, illetve környezetekben uralkodó különböző feltételek hogyan befolyásolják az anyanyelv és a környezetnyelv használatát. Ennek az elemzési módnak az alapján például — a rendelkezésünkre álló adatoktól függően — feleletet kereshetünk arra a kérdésre, hogy milyen hasonlóságok és különbségek tapasztalhatók az anyanyelvhez és a környezetnyelvhez való viszonyulás terén a vajdasági, a baranyai és a murántúli magyar anyanyelvű tanulóifjúság esetében. (E kérdést a következő fejezetben elemezzük.)

Az anyanyelvet és a környezetnyelvet hasonló társadalmi környezetben, demográfiailag különböző városokban vizsgálta Molnár Csikós László. Zombori, újvidéki, szabadkai és zentai adatokat vetett össze. Többek között kimutatta, hogy a falusi környezetből származó adatközlők kétnyelvűségi mutatói lényegesen eltérnek a városban élő adatközlőkéitől.

Ugyancsak az első elemzési mód segítségével vizsgálhatjuk meg azt is, milyen összefüggés van a nyelvhasználat és a környezet megváltoztatása között, vagyis hogyan alakul a nyelvhasználat abban az esetben, ha a tanuló kétnyelvű környezetből egynyelvűbe kerül vagy fordítva. Illusztrációként az alábbiakban ennek az elemzési módnak az alapján vesszük szemügyre szlovéniai kutatásaink eredményeit. (Lük, 1977).

Kérdőíves felmérésünk idején (1976 áprilisában) Lendva és Murszombat kétnyelvű iskoláiban 1447 tanuló tanult, ezek 60 százaléka magyar nemzetiségű. A felmérést a hetedik és a nyolcadik osztályos tanulók körében végeztük. A kérdőívet 334 tanuló töltötte ki: 120 (35,92 százalék) szlovén, 197 (58,98 százalék) magyar és 17 (5,08 százalék) egyéb nemzetiségű tanuló.

1977 májusában még egy felmérést végeztünk, ez alkalommal a murántúli középiskolai tanulók körében. A kérdőívet azok a középiskolások töltötték ki, akik kétnyelvű általános iskolát végeztek. Összesen 320 tanuló válaszolt a kérdésekre: 144 (45 százalék) szlovén, 158 (49,37 százalék) magyar és 18 (5,62 százalék) egyéb nemzetiségű tanuló.

Ez alkalommal csak a magyar nemzetiségű tanulók válaszainak egy részét elemezzük, mégpedig azokat, amelyek a kérdőívben a BARÁ-TOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBE megnevezéssel jelölt beszédhelyzetre vonatkoznak. Ez a beszédhelyzet igen nagy mértékben mentes a formaságoktól.

Mivel vizsgálatainkat két, etnikai és nyelvi szempontból különböző környezetben végeztük, feltételeztük, hogy különbségek mutatkoznak az anyanyelv használata terén is. Azt is feltételeztük viszont, hogy az anyanyelv használata terén az eltolódás ez esetben minimális lesz, mivel a magyar nyelv társadalmi és jogi státusa e beszédhelyzetben nem befolyásolja közvetlenül a nyelvhasználatot. Feltételezéseink szerint az anyanyelv használatára ilyen körülmények között az anyanyelv és a környezetnyelv ismeretének a szintje gyakorol közvetett hatást.

Felméréseink eredményei arra utalnak, hogy a kétnyelvű területek kétnyelvű általános iskolát végzett magyar nemzetiségű középiskolai tanulók (M2) 4,08 százalékkal többet használják anyanyelvüket, mint az ugyanazon a területen levő kétnyelvű általános iskolában járó magyar

nemzetiségű tanulók (M1). Ugyancsak az M2 csoportban viszont növekedett 8,44 százalékkal a szlovén nyelv használata is. E növekedésekkel ellentétben csökkent viszont a két nyelv differenciálatlan használata, mégpedig — az M1 csoporthoz viszonyítva — 14,94 százalékkal.

Megállapítható továbbá, hogy a beszédtema — családi élet, az iskolában történtek, művelődési események, magánélet és időszzerű események — egyik csoport esetében sem befolyásolja lényegesen a nyelvhasználatot. Az M1 csoport esetében például az anyanyelv használata tekintetében mindössze 3,17 százalékos eltérés mutatkozik a témával összefüggésben (legtöbbet a családdal kapcsolatos témák esetében használják anyanyelvüket, legkevésébbet pedig akkor, amikor a művelődési eseményekről beszélnek). Az M2 csoport esetében e különbség még jelentéktelenebb: itt a tanulók legtöbbet használják anyanyelvüket az időszzerű eseményekkel kapcsolatos témák esetében, legkevésébbet pedig az iskolában történt eseményekről beszélve, de a különbség mindössze 2,37 százalék. Mindebből arra következtethetünk, hogy a vizsgált tanulók esetében nem beszélhetünk diglossziáról, vagyis a két nyelv funkciójának a társadalmilag determinált megoszlásáról.

Érdekes viszont megjegyezni, hogy a témáknak a nyelvhasználati oka alapján összeállított sorrendje a különböző etnikai és nyelvi környezetekben különbözőképpen alakul. Az M1 és az M2 csoportok közötti különbségeket e tekintetben az alábbi táblázat illusztrálja:

nyelv	sorrend	M1 csoport	M2 csoport
		téma	téma
magyar	1.	családi élet	időszzerű események
	2.	időszzerű események	művelődési események
	3.	magánélet	magánélet
	4.	az iskolában történtek	családi élet
	5.	művelődési események	az iskolában történtek
szlovén	1.	művelődési események	az iskolában történtek
	2.	az iskolában történtek	művelődési események
	3.	időszzerű események	időszzerű események
	4.	magánélet	magánélet
	5.	családi élet	családi élet

Jelentősebbek a beszédpartnerrel összefüggő különbségek. Az elemzett beszédhelyzetben négy beszédpartner-típust tartottunk számon. Ezek: a magyar és a szlovén nyelvet jól beszélő magyar nemzetiségű (a továbbiakban: m/bl), szlovénul gyengén beszélő magyar nemzetiségű (a továbbiakban: m), a mindkét nyelvet jól beszélő szlovén nemzetiségű (a továbbiakban: sz/bl) és a magyar nyelvet gyengén beszélő szlovén nemzetiségű (a továbbiakban: sz) beszédpartner.

A különbségeket az alábbi táblázatban mutattuk ki:

		m/bl	m	sz/bl	sz
magyar	M1	46,70%	87,00%	20,30%	4,16%
	M2	60,63	88,35	23,67	1,77
		d = 13,93	d = + 1,35	d = + 3,37	d = - 2,39
szlovén	M1	3,04	3,45	15,23	82,64
	M2	8,48	5,19	35,44	90,68
		d = + 5,44	d = + 1,74	d = + 20,21	d = + 7,99

A táblázatból az is kiderül, hogy a nyelvhasználat fokának a beszédtemával összefüggésbe hozott nagyságrendje azonos a két etnikai-nyelvi környezetben.

Az eddig ismertetett adatok alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

(1) az elemzett beszédhelyzetben a tanulók valamivel gyakrabban használják kizárólag az egyik vagy a másik nyelvet, ha kétnyelvű környezetből egynyelvű (szlovén nyelvű) környezetbe kerülnek;

(2) a beszédtema nem befolyásolja lényegesen a nyelvhasználatot, lényegesen növekszik viszont a magyar nyelv használata abban az esetben, ha a beszédpartner mindét nyelvet jól beszél;

(3) az anyanyelv-használat fokának a témával összefüggésbe hozott nagyságrendje lényegesen különbözik a két etnikai-nyelvi környezet esetében, nem észlelhető viszont lényeges különbség a nagyságrend tekintetében a két környezet között a beszédpartnerre vonatkoztatva.

Az egyik vagy másik nyelv kizárólagos használatának a növekedése a differenciálatlan nyelvhasználat fokának a csökkenését vonta maga után, ez utóbbi ugyanis lényegesen kisebb az egynyelvű környezetbe került középiskolai tanulók körében, mint a kétnyelvű iskolába járó általános iskolai tanulóknál. A különbség részben a két kategória közötti korbelt különbségekkel magyarázható. További vizsgálatokra van szükség annak megállapításához, hogy az általános iskolai tanulók vajon spontán módon választják és változtatják a nyelvet az adott beszédhelyzetben, illetve hogy — a nyelv funkciójának a tudatosodása következtében — a középiskolai tanulók tudatosan döntenek-e az egyik vagy a másik nyelv használata mellett.

3.2.0. A második elemzési mód arra nyújt lehetőséget, hogy külön-külön az egyik vagy a másik nyelvet kettős funkciójában vizsgáljuk, vagyis *anyanyelvként és környezetnyelvként*. A nyelvhasználat foka ez

esetben ugyancsak változhat a társadalmi közösség vagy a környezet etnikai-nyelvi struktúrájától függően.

Az alábbiakban két elemzést ismertetünk: az egyik a Vajdaságban végzett felmérések (Mikes, 1974; Junger, 1977 a) eredményeinek a taglalása, a másik pedig a szlovéniai vizsgálatok eredményeinek az elemzése (Luk, 1977).

3.2.1. Elsőként — továbbra is a BARÁTOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBEN beszédhelyzetnél maradva — a zentai végzős középiskolai tanulók körében végzett felmérés eredményeit taglaljuk. A 396 tanulóból álló csoport két alcsoportra osztható aszerint, hogy anyanyelvként vagy környezetnyelvként beszél-e a magyar nyelvet. A magyar anyanyelvűek csoportját L1-gyel, magyar nyelvet környezetnyelvként beszélő tanulók csoportját pedig L2-vel jelöljük. Az L1-et 252, az L2-t pedig 144 tanuló alkotja.

Az alábbi táblázatokban a magyar nyelv használatának a fokát a témára és a beszédpartnerre vonatkoztatva állítottuk nagyságrendbe (a rövidítések jelentése ugyanaz, mint a 3.1. alfejezetben).

L1 CSOPORT

sorrend	téma/beszédpartner	a magyar nyelvhasználat %-ban
1.	időszerű események / m	90,48
2.	művelődési események / m	90,08
3.	időszerű események / m/bl	87,30
4.	az iskolában történtek / m	86,11
5.	családi élet / m	83,33
6.	az iskolában történtek / m/bl	83,33
7.	művelődési események / m/bl	83,33
8.	magánélet / m/bl	81,75
9.	családi élet / m/bl	78,57
10.	magánélet / m	78,17
11.	művelődési események / sz/bl	47,22
12.	magánélet / sz/bl	47,22
13.	időszerű események / sz/bl	47,22
14.	családi élet / sz/bl	46,03
15.	az iskolában történtek / sz/bl	44,44
16.	családi élet / sz	25,79
17.	művelődési események / sz	17,40
18.	az iskolában történtek / sz	15,87
19.	időszerű események / sz	13,49
20.	magánélet / sz	12,70

L2 CSOPORT

sorrend	téma/beszédpartner	a magyar nyelvhasználat % -ban
1.	családi élet / m	72,41
2.	az iskolában történtek / m	70,94
3.	művelődési események / m	67,24
4.	időszerű események / m	64,35
5.	magánélet / m	63,72
6.	családi élet / m/bl	34,18
7.	az iskolában történtek / m/bl	27,87
8.	időszerű események / m/bl	26,67
9.	művelődési események / m/bl	23,77
10.	magánélet / m/bl	23,55
11.	az iskolában történtek / sz/bl	21,48
12.	családi élet / sz/bl	20,83
13.	időszerű események / sz/bl	18,85
14.	családi élet / sz	18,80
15.	magánélet / sz/bl	17,80
16.	művelődési események / sz/bl	16,67
17.	az iskolában történtek / sz	15,38
18.	művelődési események / sz	13,68
19.	magánélet / sz	10,43
20.	időszerű események / sz	6,96

Az L1 csoportban az első helyen az időszerű események téma és a szerbhorvátul gyengén beszélő magyar anyanyelvű beszédpartner kombinációja áll (90,48%), az utolsó helyen pedig a magánélettel kapcsolatos témák és a magyarul gyengén beszélő nem magyar anyanyelvű beszédpartner kombinációja (12,70%).

Az L2 csoportban az első helyet a családi életben törtétekkel kapcsolatos témák és a szerbhorvátul gyengén beszélő magyar anyanyelvű beszédpartner kombinációja foglalja el (72,41%), az utolsó helyen pedig az időszerű eseményekkel kapcsolatos beszédtemák és a nem magyar anyanyelvű beszédpartner kombinációja áll (6,96 %).

A táblázatok adatai alapján megállapítható, hogy a magyar nyelv anyanyelvként vagy környezetnyelvként való használatát a beszédtema döntő módon befolyásolja, az időszerű témák ugyanis az anyanyelv esetében az első, a környezetnyelv esetében pedig az utolsó helyet foglalják el.

Mindkét csoport tagjai igen nagy mértékben használják a magyar nyelvet abban az esetben, ha a beszédpartner gyengén beszél szerbhorvátul. A magyar nyelv anyanyelvként, illetve környezetnyelvként való használata elsősorban a beszédpartner nemzetisége szempontjából

különbözik egymástól. A magyar nyelvet környezetnyelvként használó csoport (L2) tagjai ugyanis elég nagy mértékben (63,72 %—72,41 %) használják a magyar nyelvet a szerbhorvátul gyengén beszélő magyarokkal, lényegesen kisebb mértékben viszont (23,53 %—34,18 %) a szerbhorvátul jól beszélő magyar anyanyelvű beszédpartner esetében. Másrészt viszont a magyar anyanyelvűek (L1) a mindkét nyelvet jól beszélő magyar anyanyelvűekkel való beszélgetés során 78,57—87,30 %-ban használják anyanyelvüket, de ugyancsak nagy többségük (78,17—90,48 %) beszél magyarul a szerbhorvátul beszélő magyar anyanyelvű beszédpartnerrel is.

3.2.2. A másik vizsgált csoportot 302 olyan középiskolai tanuló alkotja, akik kétnyelvű általános iskolát fejeztek be. Közülük 158 magyar anyanyelvű (a továbbiakban L1 csoport), 144 pedig környezetnyelvként beszéli a magyar nyelvet (a továbbiakban L2 csoport).

A témák sorrendje a magyar nyelv használatának a foka alapján a következőképpen alakult a két csoport esetében:

	L1 csoport	L2 csoport
1.	időszerű események	magánélet
2.	művelődési események	családi élet
3.	magánélet	művelődési események
4.	családi élet	időszerű események
5.	az iskolában történtek	az iskolában történtek

Az időszerű témák a magyar nyelvet anyanyelvként használó tanulók esetében tehát itt is az első helyen állnak, a magyar nyelvet környezetnyelvként használók esetében pedig az utolsó előtti helyen (az első csoportban ez a téma az utolsó helyre került). A tény, hogy az iskolában történetekkel kapcsolatos témák mindkét esetben az utolsó helyen állnak, arra utal, hogy különbözőképpen alakul a magyar nyelv használatának a foka a Zentához hasonló kétnyelvű, túlnyomórészt magyar etnikai-nyelvi környezetben, és ismét másképpen az egynyelvű szlovén etnikai-nyelvi környezetben.

A beszédpartner nemzetisége és nyelvismerete tekintetében a magyar nyelv használata itt ugyanolyan elvekre épül, mint a zentai tanulók esetében. A magyar nyelvet anyanyelvként és környezetnyelvként is akkor használják legtöbbször, ha a beszédpartner gyengén beszél szlovénul, (az első esetben a megkérdezett tanulók 88,35%-ka, az utóbbiban pedig 52,78 %-ka használja a magyar nyelvet). A nyelvhasználatot ez esetben döntően befolyásolja az a tény, hogy a beszédpartner milyen mértékben beszéli a magyar nyelvet: a magyar anyanyelvűek 27,72 százalékkal többet beszélnek magyarul a szlovén nyelvet gyengén beszélő társaikkal, a környezetnyelv esetében pedig az a különbség 42,23 százalékot tesz ki.

3.3. A 3. módszer szerinti elemzés különösen célszerűnek mutatkozik a többnyelvű társadalmi közösség, illetve környezet esetében, mivel a nemzetek és nemzetiségek nyelvének anyanyelvként és környe-

zetnyelveként való használata között jelentkező különbségek alapján felvázolhatók a vizsgált társadalmi közösség, illetve környezet struktúrájának a sajátos vonásai.

A magyar nyelv anyanyelveként és környezetnyelveként való vizsgálata szempontjából ez az elemzési mód azért jelentős, mert általa feltárhatók a magyar nyelv használatának azon sajátosságai, melyek a nyelv használatát megkülönböztetik Vajdaság egyéb nemzetei és nemzetiségi nyelveinek a használatától. Egyelőre csak bizonyos részterületek sajátosságaira mutatunk rá, a kérdőíves felmérés adatait véve alapul.

A szlovák nyelv anyanyelveként való használata terén végzett felmérések eredményei például arra utalnak, hogy a beszédhelyzet csak azokban az esetekben befolyásolja a nyelvhasználatot, ha a tanulók szerbhorvát oktatási nyelvű intézményben tanulnak. Ilyen esetekben — az egyéb beszédhelyzetekhez viszonyítva — lényegesen csökken a szlovák nyelv használata az iskolában.

Érdekes lehet számunkra az is, hogy nyilvános helyen milyen nyelven szólítják meg a tanulók az ismeretlen személyt. Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy a szlovák, a magyar és a román nemzetiségű tanulók a beszédhelyzetben gyakrabban használják anyanyelvüket abban az esetben, ha e nyelv az adott közegben környezetnyelveként is tért hódított; ellenkező esetben az anyanyelv használata e beszédhelyzetben igen csekély (Turčan, 1976).

Mindenképpen hasznos a bácskresztúri ruszin anyanyelvű gimnáziumi tanulók körében 1975-ben végzett felmérés eredményeinek a számbevétele is. Az adatok áttekintéséből az derül ki, hogy a beszédhelyzet nem befolyásolja döntően a nyelvhasználatot. Megállapítható azonban az is, hogy bizonyos tantárgyak szerbhorvát nyelven való tanulása csökkenti az anyanyelv használatát az iskolában, mégpedig a ruszin anyanyelvű beszélőtárs esetében. E tényező hatásával magyarázható továbbá az is, hogy ilyen esetekben a ruszin tanulók a szerbhorvát anyanyelvű tanulókkal szinte kizárólag szerbhorvátul beszélnek.

A beszédtema a ruszin nemzetiségű tanulók esetében sem befolyásolja azt, hogy az adott beszédhelyzetben a tanuló anyanyelve, vagy a szerbhorvát nyelvnek a használata mellett dönt-e. Megállapítható, hogy a döntést a ruszin tanulók esetében nagyobb mértékben befolyásolja a beszélőtárs nemzetisége, mint a kétnyelvűségnek a foka, az is kiderül azonban, hogy a mindkét nyelvet jól ismerő beszédpartner esetében igen gyakoriak az ingadozások a nyelvhasználat tekintetében, ami arra utal, hogy a nyelvhasználat terén a beszélőtárs kétnyelvűségének a foka némileg mégiscsak érezteti hatását. (Meggyesi és Beszerényi, 1977).

4. A MAGYAR NYELV HASZNÁLATA A MAGYAR ANYANYELVŰ TANULÓIFJÚSÁG KÖRÉBEN

4.0. E fejezetben egy, a vizsgált minta környezete szempontjából releváns kérdésre próbálunk választ keresni az első elemzési mód alapján, nevezetesen arra, milyen mértékben befolyásolja az oktatási és a

nevelési folyamat szervezési típusa, pontosabban az oktatás nyelve, valamint az etnikai-nyelvi környezet a magyar nyelv használatát három enyhítős területen, a Vajdaságban, a Dráva-szögben és a Murántúlon.

A kérdés megválaszolása céljából két viszonylatban végeztünk összehasonlítást, számolva eközben természetesen a vizsgálat jelenlegi szintjén jelentkező korlátokkal is. Az összehasonlítás alapját a következő mozzanatok képezték:

- (1) az oktatási-nevelési folyamat típusa azonos; a lakosság etnikai-nyelvi struktúrája különböző

1. MINTA:

a szabadkai tanulóifjúság mint az oktatási folyamat típusának vajdasági képviselője; az anyanyelvén tanuló baranyai tanulóifjúság

2. MINTA:

a murántúli tanulóifjúság;

a kétnyelvű iskolába járó baranyai tanulóifjúság

- (2) a lakosság etnikai-nyelvi struktúrája megközelítőleg azonos; az oktatási-nevelési folyamat típusa különböző

1. MINTA:

a szabadkai tanulóifjúság (Vajdaság képviselőjeként);

a murántúli tanulóifjúság

2. MINTA:

az újvidéki tanulóifjúság (Vajdaság képviselőjeként);

a baranyai tanulóifjúság.

4.1.0. Mivel az volt a célunk, hogy megvizsgáljuk, milyen különbségek észlelhetők az oktatási nyelv szempontjából egyazon oktatási-nevelési feltételek között tanuló, de a lakosság etnikai-nyelvi struktúrája tekintetében különböző feltételek között élő tanulók anyanyelv-használatában, két mintát vettünk összehasonlítási alapul. Az egyik esetben (4.1.1.) a tanulók anyanyelvükön tanulnak, környezetük pedig kétnyelvű, a másik esetben (4.1.2.) viszont az oktatás két nyelven folyik, az etnikai-nyelvi környezet pedig a fentiekben L2-vel jelölt típushoz tartozik.

4.1.1. Az 1. minta által felölelt tanulók magyar nemzetiségűek, anyanyelvükön tanulnak, a szerbhorvát nyelvet mint környezetnyelvet pedig rendes tantárgyként tanulják. Az elemzés során nem vettünk figyelembe bizonyos különbségeket, elsősorban azt, hogy a vajdasági tanulók (a továbbiakban V1) a középiskolák végzős nemzedékei, a baranyaiak pedig (a továbbiakban B1) az általános iskolák felső osztályaiba járnak; bizonyos különbségek vannak továbbá a tanulók szociális körülményei és a tanulási feltételei között, valamint a vizsgált cso-

port nagysága tekintetében is (a V1 csoportot 104, a B1-et pedig csupán 108 tanuló alkotja).

Szempontunkból az alábbi adatokat tartjuk fontosnak:

A B1 csoport (az L2-vel jelölt társadalmi környezetben élő tanulók) minden beszédhelyzetben nagyobb mértékben használja kizárólag anyanyelvét, mint a V1 (kétnyelvű környezetben élő) csoport. Minimális különbség van e tekintetben a CSALÁDI KÖRBE beszédhelyzetben (a V1 esetében 92,93 %, a B1-nél pedig 94,43 %). A legnagyobb különbség a NYILVÁNOS HELYEN beszédhelyzetben észlelhető (ez esetben a V1 csoport tagjainak 51,70 %-ka, a B1-nek pedig 74,06 %-ka használja kizárólag anyanyelvét).

A tényből, hogy a V1 csoportba sorolt tanulók kevesebbet használják anyanyelvüket, nem következik egyértelműen az, hogy többet használják környezetük nyelvét. Az adatok ugyanis arra utalnak, hogy lényegesen nagyobb ez esetben azoknak a tanulóknak a száma, akik nem döntenek az egyik vagy a másik nyelv kizárólagos használata mellett, illetve akik nem nyilatkoztak e tekintetben. Így például a V1 csoport esetében a BARÁTOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBEN beszédhelyzetben a megkérdezetteknek mindössze 17,77 százaléka használja az L2-t, 20,58 százaléka pedig mindkét nyelvet.

Nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt sem, hogy a B1 csoport tanulói közül viszonylag kevesen (alig 50 százalékban) válaszoltak AZ ISKOLÁBAN kifejezéssel jelölt beszédhelyzetre vonatkozó kérdésekre.

A beszélő nemzetiségével azonos nemzetiségű beszédpartnerrel való kommunikálás során az anyanyelv használata szempontjából a két csoport között az alábbi területeken észlelhetők 10 százaléknál nagyobb különbségek:

— 10,97 % a beszélővel azonos nemzetiségű tanárral való beszélgetésben a V1 esetben;

— 11,51 % a B1 csoportnál a beszélővel azonos nemzetiségű tanulóval való kommunikálás során, abban az esetben, ha a beszélőtárs nem anyanyelvén tanul;

— 15,14 % a mindkét nyelvet jól beszélő barátokkal való kommunikálás során a B1 esetben.

A beszélőtárs *nemzetisége* mindkét csoportnál döntő szempont az anyanyelv használata szempontjából: a magyar nemzetiségű beszélőtárral való beszélgetés során a vizsgált tanulók igen nagy százalékban használják anyanyelvüket (a V1 csoportban átlag 90,55 százaléka, a B1-ben pedig 93,84 százaléka). Mindkét csoportnál jóval kisebb az anyanyelv használatának a százalékaránya abban az esetben, ha a beszédpartner nem magyar nemzetiségű, de itt már a két csoport között jelentős különbség mutatkozik: a V1 esetében a tanulók 20,76, a B1 esetében pedig 41,40 százaléka használja ez esetben anyanyelvét.

A *nyelvtudás szintje* egyáltalán nem befolyásolja a nyelvhasználatot a beszélővel azonos nemzetiségű beszédpartner esetében: ilyen körülmények között a V1 csoportba tartozók 86,47 százaléka használja anyanyelvét, az L2-t gyengén beszélő tanulóval pedig ugyanennek a csoportnak a 86,22 százaléka beszél kizárólag magyarul; a B1-nél ez a

százalékarány még magasabb: 87,08 százalék a mindkét nyelvet jól beszélő beszédpartner esetében, míg az I,2-t gyengén beszélő partner esetében 93,63 százalék. Fontos tényező azonban a nyelvtudás szintje akkor, ha a beszélőtárs más nemzetiségű: a V1 csoportba tartozó tanulóknak 52,56 százaléka beszél magyarul a mindkét nyelvet jól beszélő más nemzetiségű beszélőtárral, s mindössze 21,34 százalékuk a magyart gyengén ismerő partnerrel; a B1 csoportnál ez az arány 88,58, illetve 26,90 százalék.

A beszélő és a partner társadalmi helyzetéből eredő nyelvhasználati ingadozások vizsgálatára AZ ISKOLÁBAN beszédhelyzet mutatkozott megfelelőnek, mégpedig a tanuló/tanár interakciójának a vonatkozásában.

A V1 csoportnál jelentéktelen csökkenés tapasztalható — a tanuló-tanuló relációhoz viszonyítva — az anyanyelv használata tekintetében abban az esetben, ha a tanuló a tanárral beszélget (96,34 % : 93,17%); körülbelül ugyanilyen mértékű a csökkenés a más nemzetiségű tanulókkal és tanárokkal való interakció anyanyelv-használata között (61,10% : 3,05%);

A B1 csoport⁵ esetében jelentősebb, fordított előjelű különbségek vannak. Itt fokozottabb az anyanyelv használata a tanárokkal való beszélgetés során, mint a tanuló—tanuló reláción. Az anyanyelv használatának a százalékaránya itt a következőképpen alakul 95,34 százalék (magyar nemzetiségű tanuló), 99,62 % (magyar nemzetiségű tanár), 17,77 % (nem magyar nemzetiségű tanuló) és 32,34 % (nem magyar nemzetiségű tanár).

4.1.2. A másik minta a kétnyelvű (magyar—horvátszerb, illetve magyar—szlovén) iskolába járó magyar nemzetiségű tanulókat öleli fel. A murántúli és a baranyai kétnyelvű oktatás között bizonyos különbségek vannak, amelyek azonban az elemzés jelenlegi szintjén figyelmen kívül hagyhatók. A murántúliak (a továbbiakban P) csoportját a Lendva és Muraszombat község területén levő általános iskolák végzős tanulói alkotják, a baranyaiakét (a továbbiakban B2) pedig a batinai általános iskola nyolcadikos tanulói. Meg kell továbbá jegyezni, hogy a két csoport a tanulók száma tekintetében lényegesen különbözik egymástól: a P csoportot 197, a B2-t pedig mindössze 20 tanuló alkotja, ennek folytán kisebb az összehasonlítás révén kapott eredmények megbízhatósága. Ezért egyelőre megelégszünk bizonyos tendenciák felvázolásával, melyeket a további kutatások során még ellenőrizni fogunk.

Az ezzel kapcsolatos adatok közül az alábbiakat emeljük ki:

A CSALÁDI KÖRBEEN beszédhelyzetet kivéve a B2 csoportnál (az I,2-vel jelölt környezetben élő tanulók esetében) minden beszédhelyzetben nagyobb az anyanyelv használatának a foka, mint a P csoportnál (kétnyelvű környezet). A különbségek nem nagyok. A P csoport esetében észlelhető csökkenés csak részben jár együtt a környezetnyelv kizárólagos használatának a fokozódásával, s első sorban a nem differenciált nyelvhasználat fokának a növekedésével jár együtt. Erre utal az a tény is, hogy a P csoport esetében a két nyelv használatának a százalékaránya AZ ISKOLÁBAN beszédhelyzetben

nagyobb, mint a B2-nél (P 20,14 0/0; B2 8,6 0/0); ugyanez a helyzet a BARATOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBEN beszédhelyzetben (P 29,66 0/0; B2=18,06 0/0).

A *beszédpartner nemzetisége* a nyelvhasználat szempontjából mindkét csoport esetében jelentős tényező. A magyar nemzetiségű beszédpartnerrel való interakció során a két csoport megközelítőleg azonos mértékben használja az anyanyelvét: a P 71,30 százalékban, a B2 71,23 százalékban. Mindkét csoportnál lényegesen csökken a magyar nyelv használatának a szintje a nem magyar anyanyelvű beszédpartnerrel való beszélgetés esetében.

A beszédpartner nyelvismeretének szintje ugyancsak jelentős mozzanat mindkét csoport szempontjából.

— A B2 csoport tagjainak 47,02 százaléka használja anyanyelvét abban az esetben, ha a beszélőtárs magyar nemzetiségű, s jól beszél a környezet nyelvét; a környezetnyelvet gyengén beszélő beszédpartner esetében az anyanyelv használatának a szintje 88 százalékot tesz ki. Ugyanezekben az esetekben a P csoport tagjainak 52, illetve 80,90 százaléka használja anyanyelvét.

— A mindkét nyelvet jól beszélő nem magyar nemzetiségű beszélőtárs esetében a P csoportra inkább jellemző a két nyelv nem differenciált használata, mint a B2 csoportra.

A *beszélőtárs társadalmi szerepének* a hatását a tanuló—tanár reláción vizsgáltuk: a P csoport tanulóinak átlagban 77,48 százalékuk használja a magyar nyelvet a magyar nemzetiségű tanulók esetében, míg a magyar nemzetiségű tanárok esetében 72,68 százalékuk. A B2 esetében számottevő növekedés tapasztalható e tekintetben: a tanulók 66 százaléka használja anyanyelvét a magyar nemzetiségű tanulókkal való beszélgetés során, a magyar nemzetiségű tanárok esetében pedig 86 százalékuk. A nem magyar nemzetiségű beszélőtársak esetében a különbségek nem számottevőek, mivel e tekintetben mindkét csoport kis százalékarányban használja a magyar nyelvet (a P csoportnál 2,72 0/0 : 3,68 0/0; a B2 csoportnál 7 0/0 : 4 0/0).

4.2.0. Az oktatási feltételeknek a nyelvhasználatra gyakorolt hatását két mintán vizsgáltuk meg. Az első mintát (4.2.1.) két nyelvű környezetben élő két csoport alkotja, melyek az oktatási körülmények tekintetében különböznek egymástól: az egyik esetben a tanulók anyanyelvükön tanulnak, a másik csoportot pedig kétnyelvű tagozatra járó tanulók alkotják. A második mintát (4.2.2.) az L2 etnikai-nyelvi környezetben élő két csoport alkotja.

4.2.1. Az első mintába tartozó két csoportot magyar anyanyelvű tanulók alkotják, akik olyan környezetben élnek, ahol a magyar és az egyéb nemzetiségű lakosság aránya kb. 1 : 1. A két csoport az oktatási típus szempontjából különbözik lényegesen egymástól: a vajdaságiak csoportja (a továbbiakban V1) anyanyelvén tanul, a murántúli csoportot (a továbbiakban P) pedig kétnyelvű tagozatra járó tanulók alkotják. Nézetünk szerint a két csoport közötti egyéb különbségek (korosztály, környezeti viszony) ez esetben figyelmen kívül hagyhatók. A V1-et 164, a P-t pedig 197 tanuló alkotja.

A kérdőíves felmérés adatai közül e tekintetben a következő adatokat tartjuk fontosnak kiemelni:

A VI csoport minden beszédhelyzetben nagyobb mértékben használja kizárólag anyanyelvét, mint a P csoport. A legkisebb a különbség e tekintetben a CSALÁDI KÖRBEN beszédhelyzetben, a legnagyobb pedig a BARÁTOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBEN. Nem szabad azonban szem előtt tévesztenünk, hogy ez utóbbi beszédhelyzetben a nem differenciált nyelvhasználat szintje mindkét csoport esetében 33,23%. AZ ISKOLÁBAN beszédhelyzet adatai közötti különbségek elsősorban azzal magyarázhatók, hogy a P csoport két nyelven hallgatja az előadásokat (órákat), valamint hogy — mivel a szlovének és a magyarok egy tanteremben tanulnak — természetzerűleg gyakran változik az oktatás és a társalgás nyelve. Ezt tükrözi a nem differenciált nyelvhasználat viszonylag magas szintje is (26,14%).

A beszélőtárs nemzetisége mindkét csoportnál megközelítőleg azonos mértékben befolyásolja a nyelvhasználatot: a V1 csoportba tartozó tanulók 84,81 százaléka használja anyanyelvét a magyar nemzetiségű tanulókkal való interakció során, a nem magyar nemzetiségűekkel való beszélgetés során pedig 20,76 százalékuk. A P csoport esetében ez az arány 71,30 % : 8,88 %.

A beszélőtárs nyelvismeretének a szintje a magyar anyanyelvű beszélőtárs esetében csak a P csoportnál releváns tényező a nyelvhasználat tekintetében. Az e csoportot alkotó tanulók 47,02 százaléka beszél magyarul a mindkét nyelvet jól beszélő magyar nemzetiségű tanulóval, míg az L2-t gyengén beszélő tanulókkal való interakcióban a magyar nyelv használatának a szintje 88 százalék. A más nemzetiségű beszélőtárs esetében viszont a nyelvtudás szintje mindkét csoportnál releváns: a V1 csoport tanulóinak 52,5⁶ százaléka használja a magyar nyelvet a mindkét nyelvet jól beszélő más nemzetiségű tanulókkal való beszélgetés során, míg a magyar nyelvet gyengén beszélő beszélőtárs esetében a magyar nyelv használatának a szintje 31,34 százalékot tesz ki. A P csoport esetében ez az arány 24,90 % : 4,21 %.

4.2.2. A másik mintát az L2 etnikai-nyelvi környezetben élő magyar nemzetiségű tanulók alkotják. E minta is két csoportból áll: az egyiket 118 újdíéki tanuló alkotja (a továbbiakban V2), a másik pedig a már fentebb ismertetett B2 csoport.

A két csoporttal kapcsolatban az alábbi adatokat tartjuk szükségesnek kiemelni:

A beszélőtárs nemzetisége mindkét csoportnál számottevően befolyásolja a nyelvhasználatot, úgy tűnik azonban, hogy e mozzanatnak a V2 esetében nagyobb jelentősége van. E csoport tanulóinak ugyanis 81,06 százaléka beszél kizárólag magyarul a magyar nemzetiségű tanulóitársaival, a csupán 14,70 százalékuk használja a magyar nyelvet a más nemzetiségű tanulókkal való beszélgetés során. A B2-nél e tekintetben kisebb a különbség (71,23 % : 22,17 %).

A nyelvtudás foka ugyancsak jelentős mértékben befolyásolja a nyelvhasználatot mindkét csoportnál, az adatokból azonban az is kiderül, hogy e tényező jelentősebb hatást gyakorol a B2 csoportban. Itt a

tanulók 52 százaléka használja kizárólag anyanyelvét a mindkét nyelvet jól ismerő magyar nemzetiségű tanulókkal beszélgetve, s 80,90 százalékuk beszél kizárólag magyarul az L-2-t gyengén beszélő magyar nemzetiségű tanulóval. A V2 esetében ez az arány 83,56 % : 91,36 %. A más nemzetiségű beszélőtársak esetében a partner nyelvtudása mindkét csoportnál jelentős mozzanat a nyelvhasználat szempontjából. A V2 csoportban a tanulók 40,51 százaléka beszél magyarul a mindkét nyelvet jól beszélő más nemzetiségű tanulókkal, s 12,71 százalékuk használja a magyar nyelvet a magyarul gyengén beszélő más nemzetiségű beszélőtárs esetében. A B2-nél ez az arány 62,58 % : 15,11 %.

A beszélőtárs társadalmi szerepével (tanuló—tanár reláció) kapcsolatban megállapítható, hogy a magyar nyelv használata valamennyivel nagyobb mértékű a magyar nemzetiségű tanár, mint a magyar nemzetiségű tanuló esetében (a V2 csoportnál 93,56 % a tanuló, 96,10 % a tanár esetében, a B2 csoportnál 83 % a tanuló, 86 % a tanár esetében).

Erdekes megemlíteni, hogy a V2 csoport minden tanulója kizárólag magyarul beszél a magyar nemzetiségű tanárral és a magyar tagozatra járó magyar nemzetiségű tanulókkal, a nem magyar tagozatra járó magyar nemzetiségű tanulókkal való beszélgetés során azonban 14,91 százalékuk használja a szerbhorvát nyelvet.

4.3.0. Összehasonlítottuk a V2 és a B1 csoport adatait is. Mindkét csoport tagjai olyan etnikai-nyelvi környezetben élnek, ahol a nem magyar nemzetiségűek túlsúlyban vannak a magyar nemzetiségű lakosokkal szemben. Mivel a két csoport a többi vizsgált kritérium tekintetében is megközelítőleg azonos, a felmérés eredményei között mutatkozó különbségek az itt külön ki nem emelt tényezőkkel magyarázhatók.

(a) A CSALÁDI KÖRNYEZETBEN beszédhelyzetet kivéve a B1 csoport esetében mindenütt nagyobb mértékű a magyar nyelv használata, mint a V2-nél.

(b) A V2 esetében a beszédtema nem befolyásolja számottevően az anyanyelv használatát, a B1 adatai viszont ennek az ellenkezőjére utalnak.

(c) A beszélőtárs nemzetisége a V2-nél nagyobb, a B1-nél kisebb mértékben befolyásolja a nyelvhasználatot.

	V2	B1	
magyar nemzetiségű beszélőtárs	86,96%	93,84%	használja a magyar nyelvet
nem magyar nemzetiségű beszélőtárs	14,70	41,40	használja a magyar nyelvet

A nyelvismeret foka releváns tényező az anyanyelv megválasztásánál illetőleg és úgyszólván ugyanolyan arányban fejezhető ki mindkét csoportnál. Meg kell említeni azonban, hogy ez a tényező nagyobb mértékben van jelen abban az esetben, ha a beszélőtárs más nemzetiségű:

magyar nemzetiségű beszélőtárs	mindkét nyelvet jól beszéli	83,56%	87,08%
	gyengén beszéli az L2-t	91,36%	93,63%
nem magyar nemzetiségű beszélőtárs	mindkét nyelvet jól beszéli	40,51%	88,58%
	gyengén beszéli az L1-t	12,71%	26,90%

A beszélőtárs társadalmi szerepével (tanuló—tanár reláció) kapcsolatos adatok arra utalnak, hogy mindkét csoport tagjai bizonyos mértékben többet használják anyanyelvüket akkor, ha magyar nemzetiségű tanarral beszélnek, mint abban az esetben, ha a beszélőtárs magyar nemzetiségű tanuló. A magyar nyelv használata e tekintetben a következőképpen alakul: V2: 93,56 % (magyar nemzetiségű tanuló), 96,10 % (magyar nemzetiségű tanár); a B1 esetében: 95,03 % (magyar nemzetiségű tanuló), 99,62 % (magyar nemzetiségű tanár). A B1-nél számottevő a különbség a más nemzetiségű tanár és más nemzetiségű tanuló tekintetében is (17,77 % a tanár, 32,34 % a tanuló esetében).

4.4.0. Az elemzés eredményeinek az összegezéséként az alábbiakat állapíthatjuk meg:

A. A mintát alkotó két csoport abban különbözik egymástól, hogy az egyik tagjai *kétnyelvű környezetben* élnek (V1), a másik pedig az L2 vel jelölt környezet feltételei között (B1). Közös sajátosságuk az anyanyelven való tanulás (4.1.1.).

(a) A B1 csoport nagyobb mértékben használja anyanyelvét a NYILVANOS HELYEN beszédhelyzetben, mint a V1. Ez az eredmény egyébként nincs összhangban a környezeti tényezők hatásával kapcsolatos feltételezésekkel, s valószínűleg a falusi (B1) és a városi (V1) környezet közötti különbségekből ered. Valószínűleg látszik, hogy a vizsgált mozzanatokon kívül a B1 esetében külön tényezők is serkentik az anyanyelv nagyobb mértékű használatát.

(b) A beszéd témának a nyelvhasználatra gyakorolt hatása az azonos nemzetiségűek interakciója során (nézetünk szerint e hatás a diglossziára utal) a B1 csoportnál nagyobb, mint a V1-nél, de nem olyan mértékű, hogy különösebb jelentőséget kellene neki tulajdonítani.

(c) A más nemzetiségű beszélőtársak esetében a partner nyelvismerete a B1 csoportnál nagyobb mértékben hat a magyar nyelv használatára. Nézetünk szerint e különbség részben ugyancsak a falusi és a városi környezet közötti különbségekkel magyarázható, részben pedig arra utal, hogy a B1 csoportba tartozó tanulók körében kialakulóban van a funkcionális kétnyelvűség.

B. A másik mintát alkotó két csoport közös vonása a kétnyelvű oktatás, sajátosságuk pedig az, hogy az egyikre (P) a *kétnyelvű környezet*, a másikra (B2) pedig az L2 *környezet* jellemző (4.1.2.).

(a) A beszédhelyzet a nyelvhasználat szempontjából egyik csoportnál sem jelentős tényező.

(b) A beszédtema csupán kis mértékben hat az anyanyelv használatára a magyar nemzetiségű beszélőtárs esetében. A két csoport között e tekintetben jelentkező különbségeket nem tartjuk relevánsnak, mivel a B2 csoport igen alacsony létszámú.

C. A harmadik minta két csoportja abban különbözik egymástól, hogy az egyik (V1) *anyanyelvén tanul*, a másik (P) pedig *kétnyelvű iskolába jár*. Közös vonásuk a kétnyelvű környezet (4.2.1.).

(a) A V1 csoportba tartozó tanulók minden beszédhelyzetben nagyobb mértékben használják anyanyelvüket, mint a P csoport tanulói. Ebből azonban nem szabad egyértelműen arra következtetni, hogy a különbségek kizárólag az oktatási folyamatok közötti különbségekből erednek. Számolnunk kell azzal is, hogy a V1 csoportot középiskolai, a P csoportot pedig 7. és 8. osztályos általános iskolai tanulók alkotják. Vizsgálódásaink eredményei ezzel kapcsolatban arra utalnak, hogy az általános iskolai tanulók hajlamosabbak a nem differenciált nyelvhasználatra, ugyanabban a beszédhelyzetben, ugyanazzal a beszélőtárral egyszer anyanyelvükön, máskor pedig a környezet nyelvén beszélnek (Lük, 1977). Az ugyanabban a társadalmi környezetben élő középiskolai tanulókra e jelenség kevésbé jellemző.

(b) Az anyanyelv használata tekintetében a magyar nemzetiségű beszélőtárs nyelvtudása csak a P csoport esetében releváns tényező, a más nemzetiségű partner nyelvtudása viszont mindkét csoport szempontjából fontos mozzanat.

Nézetünk szerint az alábbi különbségek relevánsak a további kutatások szempontjából abban az esetben, ha az egyazon minta két vizsgált csoportja (4.2.2.) az L2 környezetben él, a az oktatás nyelve tekintetében különbözik egymástól (*anyanyelvű oktatás* — V2 csoport — és *kétnyelvű oktatás* — B2 csoport):

(a) A CSALÁDI KÖRBE beszédhelyzetben a V2 csoport nagyobb mértékben használja anyanyelvét, mint a B2;

(b) a beszédtema egyik csoport esetében sem releváns;

(c) A beszélőtárs nemzetisége a V2-nél jelentősebb, mint a B2 csoport esetében, a magyar nemzetiségű beszélőtárs nyelvismerete viszont a B2 szempontjából jelentősebb. A más nemzetiségű beszélőtárs nyelvismerete mindkét csoport esetében releváns tényező.

A tanuló—tanár reláció egyik csoportnál sem befolyásolja számottevő mértékben a nyelvhasználatot, sőt a V2 csoport minden tanulója kizárólag az anyanyelvén beszél a magyar nemzetiségű tanárral, és a magyar tagozatra járó magyar nemzetiségű tanulóval. Nem jelentéktelen viszont az az adat, amelyik arra utal, hogy a V2 csoport tanulói elég nagy mértékben használják a környezet nyelvét abban az esetben, ha beszélőtársuk nem magyar tagozatra járó magyar nemzetiségű tanuló.

A további kutatások szempontjából nem kevésbé jelentősek a megközelítőleg azonos struktúrájú nyelvi és etnikai környezetben élő, s kö-

albelül azonos oktatási körülmények között tanuló csoportok (4.3.0.) közötti különbségek sem. Ezek közül a következőket emlejtük ki:

(a) A CSALÁDI KÖRBE beszédhelyzetet kivéve a B1 csoport minden szituációban többet használja anyanyelvét, mint a V2. Nézetünk szerint a különbség is részben a falusi és a városi környezet közötti különbségekkel magyarázható.

(b) A B1 esetében a beszédtema bizonyos mértékben hatást gyakorol az anyanyelv használatára.

(c) A beszélőtárs nemzetisége a V2 szempontjából relevánsabb tényező.

A további vizsgálódások szempontjából érdekesnek tűnik az az adat is, hogy a B1 csoportba tartozó tanulók nagyobb mértékben használják anyanyelvüket akkor, ha más nemzetiségű tanárral beszélnek, mint abban az esetben, ha a beszélőtárs nem magyar nemzetiségű tanuló.

AZ ISKOLÁBAN, valamint a BARÁTOK ÉS ISMERŐSÖK KÖRÉBEN beszédhelyzetet a beszédtema és beszélőtárs szempontjából is elemeztük. Mivel a beszélőtárs kategóriája sokkal nagyobb mértékben befolyásolja a nyelvhasználatot, mint a beszédtema, külön is foglalkoztunk a beszédpartner nemzetiségének, nyelvtudásának és társadalmi szerepének a nyelvhasználatra gyakorolt hatásával.

A beszédpartner nemzetisége mint meghatározó tényező

(százalékos különbségekben kifejezve)

1. V1	69,79%	4. B1	52,44%
2. V2	67,26%	5. B2	49,06%
3. P	62,42%		

A beszédpartner nyelvismerete mint meghatározó tényező

(százalékos különbségekben kifejezve)

magyar nemzetiségű beszédpartner esetében		más nemzetiségű beszédpartner esetében	
1. P	40,98%	1. B1	61,68%
2. B2	28,98%	2. B2	47,47%
3. V2	7,80%	3. V1	31,22%
4. B1	6,55%	4. V2	27,80%
5. V1	0,00%	5. P	20,69%

magyar nemzetiségű beszédpartner esetében	más nemzetiségű beszédpartner esetében
1. B2 20,00%	1. B1 14,57%
2. V1 19,81%	2. V2 1,20%
3. B1 4,59%	3. P 0,96%
4. V2 2,54%	4. B2 —3,00%
5. P —4,80%	5. V1 —3,05%

Vizsgálódásainkat a fentebb vázolt kategóriákra alapoztuk, ezek alapján határoztuk meg az egyes csoportokat, s ilyen értelemben fogalmaztuk meg feltételezéseinket is. Meg kell azonban jegyezni, hogy — amint arra már az elemzés során is felhívtuk a figyelmet — az anyanyelv és a környezetnyelv használatát egyéb mozzanatok — elsősorban társadalmunk intézményesített és szubjektív erői — is befolyásolják. E hatás elemzésére a kérdőíves felmérés adatai nem szolgáltatottak alapot, ezért további vizsgálódásokra lesz szükség, hogy felmérjük az itt figyelmen kívül hagyott mozzanatoknak és a vizsgált tényezőknek az egyenrangú nyelv- és íráshasználat megvalósítására gyakorolt hatását.

Meg kell még említenünk, hogy nem hasonlítottuk össze azokat a csoportokat, amelyek a környezeti tényezők (L1 és L2), valamint az oktatási feltételek (anyanyelven és nem anyanyelven való tanulás) tekintetében nagyobb mértékben különböznek egymástól. E csoportok esetében az elemzésünk során észlelt különbségek minden valószínűség szerint hatványozottabbak.

5. A FELMÉRÉS EREDMÉNYEINEK AZ ALKALMAZHATÓSÁGA

Az anyanyelv és a környezetnyelv használatával kapcsolatos vizsgálatokat egyrészt a helyzetfelmérés szándékával végeztük, hogy ily módon betekintést nyerjünk abba, milyen módon és mértékben jutnak érvényre társadalmi gyakorlatunkban a nemzeti egyenjogúsággal, különösen pedig az egyenrangú nyelvhasználattal kapcsolatos alkotmányos és törvényes rendelkezések, másrészt pedig azzal a céllal, hogy megteremtjük az elméleti alapot az ilyen jellegű további kutatásokhoz.

Kutatásaink elméleti alapjául és kiindulópontjául az a felismerés szolgál, hogy többnemzetiségű közösségünk csak akkor fejlődhet lendületesen és zavartalanul, ha a nemzetiségi viszonyok rendezettek és biztos alapokon nyugszanak. Szem előtt tartottuk továbbá, hogy a nemzetiségi viszonyok kérdéskomplexumának lényeges nyelvi vetületei is vannak, valamint hogy csak abban az esetben tanulmányozhatjuk ér-

denlegesen és kimerítően az egyes nyelvi jelenségeket, ha ismerjük azt a művelődési alapszituációt, amelyben a vizsgált nyelv realizálódik, vagyis ha szem előtt tartjuk a nyelvhasználatot befolyásoló tényezők egész rendszerét. Ilyen értelemben a kérdőíves felmérés eredményei adatokat szolgáltatnak a nyelvhasználaton belüli arányokkal kapcsolatban, de a kapott eredmények alapján képet alkothatunk arról is, hogy adott esetben a nyelv milyen szerepet tölt be az egyén közösségi életében.

A kérdőív szerkezeti felépítésében is tükrözi e kettősséget: a kérdések egy része az adatközlő mikro- és makroszociolingvisztikai körülményekre vonatkozik (édesanya, édesapa, testvér, olvasottság, rádió, televízió stb.), a másik része pedig az egyén nyelvhasználatára, ami tulajdonképpen az előbbi tényezők függvénye. Az e kérdésekre adott válaszok alapján képet alkothatunk magunknak arról, hogy az egyén milyen mértékben használja az anyanyelvét, illetve a környezet nyelvét bizonyos beszédhelyzetekben, adott beszédtemák és -partnerek esetében.

Az adatok feldolgozásakor természetesen számolnunk kell azzal, hogy a felméréseket a tanulóiifjúság (általános és középiskolai tanulók) körében végeztük, s ezért a kapott eredmények alapján nem vagy csak részben lehet általánosabb érvényű következtetéseket levonni. Viszonylag teljesebb képet nyerhetünk viszont e vonatkozásban az iskolarendszerről mint a nemzeteink és nemzetiségeink egyenjogúságát és az egyenrangú nyelvhasználat alapját képező intézmények rendszeréről, nevezetesen arról, milyen mértékben segíti elő az iskolában folyó oktatón-nevelői tevékenység népeink és nemzetiségeink kölcsönös megismerését, valamint hogy mely iskolán kívüli tényezők befolyásolják (serkentik vagy gátolják) az iskolában kifejtett erre irányuló pedagógiai aktivitás eredményességét.

Az így kapott eredmények alapján azután kiterjeszthetjük a vizsgálatokat társadalmi közösségünk egyéb területeire is. Különösen fontosnak mutatkozik, hogy hasonló jellegű felméréseket végezzünk társadalmi-politikai rendszerünk alapegységeiben, a társult munka alapszervezeteinkben is.

A kérdőív eredményei alkalmazhatóságának másik részterületét a kontrasztív vizsgálatok képezik. Mivel a kontrasztív vizsgálatokat nézetünk szerint a társadalmi életünk mindennapi szükségleteiből fakadó, egészen gyakorlati jellegű kérdések megoldásának a szolgálatába kell állítani — mint például az anyanyelv és a környezetnyelv oktatásával kapcsolatos igények kielégítése —, szükség mutatkozik arra, hogy a vizsgálatok során bizonyos szociolingvisztikai mozzanatokat is szem előtt tartsunk. A magyar—szerbhorvát kontrasztív nyelvészeti kutatások során például semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagynunk a tényt, hogy a magyar nyelvnek mint a környezet nyelvének az oktatása egyre inkább tért hódít. Egyre több azoknak a tanulóknak a száma, akik iskolai órákon, tantárgyként tanulják ezt a nyelvet, nyilvánvaló tehát, hogy az egybevető nyelvészeti vizsgálatok eredményeit ismertető tanulmányok írásakor számolni kell az oktatás e területén jelentkező igényekkel is, ugyanúgy, mint a szerbhorvát nyelv környezetnyelvként való oktatása terén észlelhető szükségletekkel.

A szociolingvisztikai felmérés, valamint a kontrasztív nyelvészeti kutatások, a nyelvhasználati felmérések és a kontrasztív vizsgálatok eredményeinek az ötvözése révén így azután közvetlenül is hozzájárulhatnak társadalmi gyakorlatunk továbbfejlesztéséhez, az öngazgatási gyakorlatunkból eredő, s a nemzeteink és nemzetiségeink egyenrangú nyelv- és íráshasználatával kapcsolatos kérdések még sikeresebb megoldásához.

JEGYZETEK

¹ A konstans kifejezést csupán feltételesen használtuk, mivel az e terminussal jelölt folyamatok a különféle környezetekben különféle fejlettségi fokot értek el.

² A Szlovén SzK Alkotmányának 251. szakasza értelmében „a nemzeti kultúra, az anyanyelvű oktatás és nevelés, az anyanyelven való tájékozódás, továbbá az anyanyelvű kiadótevékenység továbbfejlesztése, valamint a művelődési és nyelvi fejlődést szolgáló, az anyaországgal létrehozott kapcsolatok elmélyítése érdekében olasz, illetve a magyar nemzetiségű lakosság oktatási és művelődési öngazgatási érdekközösséget alakíthat azokban a községekben, amelyekben ilyen nemzetiség él. A községi státútum és az öngazgatási érdekközösség öngazgatási aktusai meghatározzák azokat a kérdéseket, amelyekben a nemzetiségi érdekközösségek egyenrangúan dönthetnek a községi képviselő-testület illetékes tanácsaival vagy az egyéb illetékes érdekközösségekkel.”

³ Az elemzés során felhasznált adatokat kérdőíves felméréseink eredményeiből merítettük. A kérdőív kérdései négy beszédhelyzetre vonatkoznak: CSALÁDI KÖRBE, AZ ISKOLÁBAN, BARÁTI KÖRBE és NYILVÁNOS HELYEN. A beszédhelyzeteket két változó tényező, a beszédpartner és a beszédtema tükrében vizsgáltuk. Beszédtémák: családi élet, az iskolában történtek, művelődési események, magánélet, időszaki események. A beszédpartnereket a nemzetiség és a kétnyelvűség foka alapján osztályoztuk, de figyelembe vettük az egyes beszédhelyzetekből eredő sajátosságokat is. Így például az ISKOLÁBAN beszédhelyzetben a következő kategóriákat különböztettük meg: a kérdéssel egy osztályba járó tanuló, a nem anyanyelvűkön tanuló magyar nemzetiségű tanulók, magyar nemzetiségű tanár, egyéb nemzetiségű tanár. A NYILVÁNOS HELYEN beszédhelyzetben figyelembe vettük az ismeretlen beszédpartner kategóriáját is.

⁴ Csak a kérdéssel egyazon tagozatra járó tanulókat vettük figyelembe, vagyis azokat, akik anyanyelvűkön tanulnak.

⁵ Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az itt elemzett kérdésekre a kérdezettek közül igen sokan nem válaszoltak.

IRODALOM

Fenyő István (1977), Az irodalom reszpublikájáért (Naučni skup „Romanizam i njegovi prethodnici u književnosti i umetnosti”), Beograd.

Ferguson, Charles A. (1959), Diglossia (Word, No. 15, p. 325—340).

Fishman, Joshua A. (1976), Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism (Journal of Social Issues, No. 2, p. 29—38).

Fishman, Joshua A. (1972), The Sociology of Language, Newbury House Publishers.

Győre Kornél (1971), Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása különös tekintettel a tartomány magyar népességére (Létünk, 1/1971), Újvidék.

Hajós Ferenc, Klemenčič, V. (1976), Dvojezičnost v SR Sloveniji (na narodnostno mešanem ozemlju v Prekmurju) (Teorija in praksa, št. 1—2, leto XIII, str. 66—76) Ljubljana.

Hajós Ferenc, Klemenčič, Vladimir (1975), Kétnyelvűség a Szlovén Szocialista Köztársaságban (Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia) Békéscsaba.

Jukić, Zlata (1978), Organizacija i problemi nastave jezika društvene sredine u zajedničkoj srednjoj školi (Pedagoška stvarnost, br. 1, str. 28—31) Novi Sad.

Junger Ferenc (1977), *Adalékok a kétnyelvűség vizsgálatához a Drávánál* (Hungarológiai Közlemények, 30—31), Újvidék.

Junger Ferenc (1977 a), *Prilog proučavanju upotrebe mađarskog jezika kao jezika društvene sredine* (Prvi kongres jugoslovenskih društava za primenjenu lingvistiku), Beograd.

Kardelj, Edvard (1975), *Nacija i međunarodni odnosi*, Beograd.

Kardelj, Edvard (1977), *A socialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai*, Újvidék.

Kovács Endre (1977), *Szemben a történelemmel*, Budapest.

Lilk, Albina (1976), *Jezik kot sredstvo razlikovanja narodnih manjšin* (Međunarodni seminar „Jezik i rasizam”), Sarajevo.

Lilk, Albina (1977), *Nekateri vidiki rabe mađarskega in slovenskega jezika med učenci v Prekmurju* (Prvi kongres jugoslovenskih društava za primenjenu lingvistiku), Beograd.

Marx, Karl (1885), *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*, Budapest.

Marcellesi, J. B., Gardin, B. (1974), *Introduction à la sociolinguistique*, Paris.

Medeši, H., Besermenji, V. (1977), *Upotreba maternjeg i nematernjeg jezika kod srednjoškolske omladine rusinske narodnosti u SAP Vojvodini* (Prvi kongres jugoslovenskih društava za primenjenu lingvistiku), Beograd.

Merki Ferenc (1977), *A második félév kezdetén* (Magyar Képes Újság, XXVI. Évfolyam 4. szám), Eszék.

Mikeš, Melanija (1974), *Some patterns of language use in Hungarian—Serbo-Croatian bilinguals* (VIII World Congress of Sociology), Toronto.

Mikeš, Melanija (1975 a), *Višejezičnost u Jugoslaviji* („Jezik u društvu”, ciklus predavanja na Kolarčevom narodnom univerzitetu), Beograd.

Mikes Melánia (1975 b), *A szociolingvisztika problémái a VIII. Szociológiai Világkongresszuson* (A Hungarológiai Intézet Tudományos Közlemények, 22), Újvidék.

Mikeš, Melanija (1976 a), *Problemi dvojezičnosti/višejezičnosti na Četvrtom međunarodnom kongresu primenjene lingvistike* (Polja, br. 203), Novi Sad.

Mikeš, Melanija (1976 b), *Jugoslovenski model višejezičnosti* (Odjek, br. 17), Sarajevo.

Mikes Melánia (1976 c), *A többnyelvűség jugoszláv modellje* (Hungarológiai Közlemények, 26—27), Újvidék.

Molnár Csikós László: *A magyar nyelv mint Vajdaság két- és többnyelvű közösségeinek egyik hivatalos nyelve — magiszteri értekezés*, Újvidék, 1976.

Molnár Csikós László: *Szociolingvisztikai vizsgálatok a Dunatájon*, Léttünk, 1974/5—6., 76—83. old.

Seli István (1977 a), *Problemi jezika u procesu formiranja modernih nacija* (Naučni skup „Kulturno-politički pokreti naroda Habsburške Monarhije u 19. veku”), Novi Sad.

Szeli István (1977), *Adalék a nemzetiségi mikrokultúra vizsgálatának elméleti és módszertani kérdéseire* I.—II. (Híd, 3, 4), Novi Sad.

Soš, Stefan (1977), *Samoupravne interesne zajednice za prosvetu i kulturu narodnosti u SR Sloveniji* (Inštitut za narodnostna vprašanja), Ljubljana.

Turčan, Jaroslav (1976), *Obrasci upotrebe maternjeg i nematernjeg jezika kod srednjoškolske omladine slovačke narodnosti u SAP Vojvodini* (Jezik u društvenoj sredini), Novi Sad.

ISTRAŽIVANJA U SOCIOLOGIJI JEZIKA

Istraživanja o upotrebi jezika kod školske omladine mađarske narodnosti

U ovoj studiji određuje se mesto naših istraživanja u sklopu problematike dvojezičnosti kao društvene pojave; skiciraju se kulturno-istorijske, etno-jezičke i institucionalne karakteristike društvenih zajednica i sredina u kojima se vrše ova istraživanja; iznose se tri koncepta za analizu ove problematike i ilustruju se na primerima naših istraživanja; analizira se upotreba mađarskog jezika kod školske omladine mađarske narodnosti; u razmatranje se uključuje i primena rezultata ovih istraživanja.

U poglavlju o dvojezičnosti kao društvenoj pojavi posvećuje se posebna pažnja funkcionalnoj dvojezičnosti, koja se definiše na sledeći način: pripadnici narodnosti mogu da upotrebljavaju u svim govornim situacijama, formalnim i neformalnim, u komuniciranju unutar grupe i izvan grupe svoj maternji jezik; na formalnom nivou im upotrebu maternjeg jezika omogućuje dvojezična organizacija institucionalnog sistema, a na neformalnom činjenica da priradnici naroda sa kojima žive barem pasivno vladaju njihovim maternjim jezikom.

Kulturno-istorijske karakteristike društvenih zajednica i sredina u kojima žive i školuju se učenici koje smo anketirali skicirali smo zato, jer smatramo da je sagledavanje tih karakteristika neophodno u marksističkom pristupu sociologiji jezika. Ovakav pristup omogućuje nam da uspostavimo korelaciju između ponašanja jedinki ili grupa prilikom upotrebe maternjeg jezika ili jezika društvene sredine i procesa preobražaja manjinske svesti, kao nasleđa građanske kulture, u svest pripadnika narodnosti, kao rezultata socijalističke kulture.

Koncepte za analizu izradili smo na osnovu tri elementarna kriterija: narodnost, društvena sredina i jezik.

	konstanta		varijable
1. koncept	narodnost	društvena sredina	jezik
2. koncept	jezik	društvena sredina	narodnost
3. koncept	društvena sredina	narodnost	jezik

Analizirajući naše podatke na osnovu 1. koncepta dobili smo neki uvid u to kako se školska omladina mađarske narodnosti odnosi prema upotrebi svog jezika i jezika društvene sredine u zavisnosti od toga da li živi u Vojvodini, Baranji ili Prekmurju. Poređenja smo vršili u dve relacije: (1) isti tip vaspitno-obrazovnog procesa, a različita etno-jezička struktura stanovništva; (2) ista (slična) etno-jezička struktura stanovništva, a različiti tip vaspitno-obrazovnog procesa.

Rezultati naše analize pokazali su da upotreba mađarskog jezika kao maternjeg ne zavisi isključivo od razlika ili podudarnosti u etno-jezičkim strukturama društvene sredine i od različitih uslova školovanja u odnosu na nastavni jezik, a to potvrđuje uticaj ostalih društvenih faktora, pre svega, institucionalnih i faktora subjektivnih snaga u našem društvu.

Sistem istraživanja koji smo prikazali u ovoj studiji predstavlja samo podsistem u celovitom sistemu istraživanja upotrebe određenog jezika ili jezika u višejezičnim zajednicama ili sredinama. Kaka govorimo o primeni

rezultata istraživanja koja smo izložili, pored neposredne primene tih rezultata u društvenoj praksi, osvrćemo se i na njihovu primenu u drugom podsystemu celovitog sistema istraživanja upotrebe jezika, pre svega, u kontrastivnim istraživanjima.

SUMMARY

INVESTIGATIONS IN THE SOCIOLOGY OF LANGUAGE

In the present paper the investigations in the sociology of language are situated in the framework of bilingualism as a societal phenomenon, special attention being paid to the functional bilingualism. The problem of bilingualism has been approached by outlining the cultural-historical, ethno-linguistic and institutional features of communities and social environments in which the research work has been going on.

Three outlines for the analysis of the research material have been presented and illustrated by the examples taken from our research work. These outlines are based on three elementary criteria: nationality, social environment and language.

	constants	variables	
outline 1	nationality	social environment	nationality
outline 2	language	social environment	language
outline 3	social environment	nationality	language

The analysis comprizes the use of Hungarian in secondary school students in Vojvodina (SAP Vojvodina), Baranja (SR Croatia) and Prekmurje (SR Slovenia). The results of our analysis, so far, have shown that the use of Hungarian as mother tongue does not depend exclusively on differences and identities in ethnolinguistic structures of the social environment and on different conditions of attending school in the native language, but it is due, in a high degree, to the influence of the institutional factors and subjective forces in the Yugoslav society.

**SZÁMHASZNÁLAT
A MAGYAR ÉS A
SZERBHORVÁT NYELVBEN**

A magyar és a szerbhorvát nyelv számhasználatának összevető vizsgálata alkalmával a névszókat, azok közül is elsősorban a főneveket kell alaposan szemügyre vennünk. A főnevek egybevetésével kísérünk meg feleletet találni arra a kérdésre, hogy van-e, s milyen eltérés van a két nyelv között a számhasználat tekintetében és hogy melyek azok a nyelvi és nyelvhasználati sajátosságok, amelyek mindkét nyelv számhasználati rendszerében megtalálhatók.

A főnevek számhasználatának vizsgálata előtt azonban röviden foglalkozunk össze azokat a megállapításokat, amelyek a többes szám fogalmára és alaki jegyeire vonatkoznak.

A névszói többes szám megfogalmazását a magyar nyelvtanirodalomban a Leíró nyelvtan adja meg a legteljesebb formában: „A névszói többes szám (pluralis) rendszeren külön toldalékkal (többesjellel) bővült szóalak. A főnevek és a főnévi szerepben használt más szók többese az egyes számú (singularis) alakkal szemben a megnevezett dolog többiségére is utal... E tekintetben a többes számú szóalakok jórészt képzett szavakkal mutatnak rokonságot: a többesjel mintegy a többesség jelentésmozzanatát adja hozzá az alapszó jelentéséhez...”¹

A magyar nyelvben az általános és leggyakrabban előforduló többesjel a *-k*. A többesjel hiánya, illetve a zéró morféma az egységességre utal:

A hajó lehorgonyzott a kikötőben.

A hajók lehorgonyoztak a kikötőben.

A szerbhorvát nyelvtanirodalomban. M. Stevanović a következőképpen fogalmazza meg a többes számot: „... egy szónak, ha több személyre, tárgyra (vagy általában fogalomra) vonatkozik, más alakot kell adni, mint amikor csak egy személyt vagy tárgyat jelöl. Ebből a körülményből ered a nyelvtani szám rendszere, amelyet az egyes szám (külön alak az egyed és az egyedi tulajdonságok jelölésére: pl. *nő* és *jó*) és a többes szám alkot (külön alak a többesség, illetve több egyed és az egyedekre vonatkozó tulajdonságok jelölésére: pl. *nők* és *jók*).”²

Az egyes- és a többes szám jelölése a szerbhorvátban a névszóragozás témakörébe tartozik. A szerbhorvát főnév, amely him-, nő- és semleges nemű lehet, különböző toldalékokat kap, attól függően, hogy a főnév

milyen esetben van. A többes szám jelölése tehát nemtől és esettől függően változik. Mivel a szerbhorvát névszóragozás részletes ismertetésével eltávolodnánk eredeti témánktól, nem bocsátkozunk bele e téma részletesebb ismertetésébe. Az alábbi példamondatokban a többes számban levő főnevek toldalékát kurzív szedéssel kiemeljük:

Brod se usidrio u luci.

(A hajó lehorgonyzott a kikötőben.)

Brodovi su se usidrili u luci.

(A hajók lehorgonyoztak a kikötőben.)

A birtokviszony kifejezésében az egyes- és a többes szám jelölése eltérő a magyarban és a szerbhorvátban. A magyarban a birtok és a birtokos számát a névszóhoz függesztett jel, illetve személyrag fejezi ki, a szerbhorvátban pedig a névszót megelőző vagy azt követő birtokos névmás. A birtok többségét a magyar nyelv az -i, -ai, -ei, -jai, többes-jellel jelöli, a birtokos többségét pedig a -k többesjel.

A többesjel toldalékolási szabályaival dolgozatomban nem foglalkozom, mégis utalnom kell a magyar nyelv számhasználati rendszerének egyik sajátosságára: „E rendszerből következik, hogy ha a -k jeles többes számú alakhoz az -é birtokjel kerül (hajó-k-é), akkor ismét egyes számú, de ha ehhez -i toldalékot teszünk akkor újra többes számú szóalak keletkezik: hajó-k-é-i.”⁸

A birtok és a birtokos egyességét, illetve többességét a magyarban és a szerbhorvátban a bevezetőben vett példamondatban a következőképpen jelöljük:

Hajóm lehorgonyzott a kikötőben.

Moj brod se usidrio u luci.

Hajóim lehorgonyoztak a kikötőben.

Moji brodovi su se usidrili u luci.

Hajóink lehorgonyoztak a kikötőben.

Naši brodovi su se usidrili u luci.

A magyartól eltérően a szerbhorvátban az egyes- és többes számon kívül használatos a kettes szám (dualis) is: „Valaha minden főnévnek megvolt a kettes számú alakja, mind a hét esetben és használatos volt a kettes szám, ha két személyről, tárgyról vagy egy párról volt szó, akkor is, amikor a *kettő* szó nem volt a főnév mellett (így van ma a szlovén nyelvben). Nyelvünk csak két főnév esetében őrizte meg a kettes szám végződését minden esetben: a *szem* és a *fül* főneveknél, amelyeknek a kettes száma a következő: *oči* — *očiju* — *očima*, *uši* — *ušiju* — *ušima*, de ezek a többes szám végződései is.”⁴

A szerbhorvátban ma már eltűnőben van a kettes szám, csak hím és semleges nemű főneveknél használatos alanyesetben (nominativus),

tárgyesetben (accusativus) és hívó esetben (vocativus) a kettő, mindkettő, három és négy számok mellett. Pl.: dva momka (két legény), oba, obadva sina (két, mindkét fia), tri deteta (három gyermeket), četiri mena (négy nevet).

A kettes szám kialakulásával és fokozatos eltűnésével kapcsolatban Belić a következő megállapítást teszi: „Általában az egyes- és a többes szám használatos, a kettes szám csak akkor, amikor ez a szám, amely kettősséget jelent az egységben, a főneveknél kialakul. Minthogy a nyelvben más mód is van a páros testrészek jelölésére, a kettes szám eltűnik azokból a nyelvekből, amelyekben használatos volt.”⁵

A magyar nyelvben a kettes szám nyomát csak néhány szóban találjuk meg, Kálmán Béla ezzel kapcsolatban megállapítja: „Az indoeurópai duálist inkább a páros testrészek megnevezésében alkalmazták, a fgr. nyelvek viszont, — és ebben a vogul sem tér el a többitől, a páros testrészeket és ruhadarabokat egységnek tekintik — az egyiket belőle félnek nevezik, pl. a m. szemébe néz, kék a szeme, fáj a lába, elvesztette a kesztyűjét és félszemű, a féllábára sántít stb.”⁶

A MAGYAR ÉS A SZERBHORVÁT FŐNEVEK SZÁMHASZNÁLATA

A főnevek számhasználatának vizsgálata alkalmával bevezetőben fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a magyarban és a szerbhorvátban egyaránt a legtöbb főnév egyes- és többes számban is használatos, az egyes alak rendszerint a megnevezett dolog egyediségére, a többes alak pedig a dolgok többségére utal.

Mindkét nyelvben azonban vannak olyan főnevek is, amelyekre ez az általános megállapítás nem vonatkozik. Egyes alakúak a gyűjtőnevek, pedig több egyedből álló csoportot jelölnek: a magyarban -nép, katonaság; a szerbhorvátban -lišće (levelek), trnje (tövis). A gyűjtőneveket többes alakban rendszerint nem is használjuk (részletesebben a gyűjtőneveknél). Más főnevek többes alakúak és egyes értelemben használjuk őket: Amerikai Egyesült Államok — Sjedinjene Američke Države, Alpok — Alpi (részletesebben a földrajzi neveknél).

E két kivétellel azonban a magyarban és a szerbhorvátban is az egyes alak egyedi dologra vagy fogalomra vonatkozik, a többes alak pedig a dolgok, fogalmak többségére utal.

A főnevek egyes- és többes számban való használatának vizsgálata alkalmával el kell térnünk a hagyományos felosztástól, mert ez nem lenne minden esetben célszerű a két nyelv összevetése szempontjából. Ehelyett a főnevek számhasználatára szerint végeztük el csoportosításukat. Három nagyobb csoportot különböztetünk meg: a) a főnevek azon csoportját, amelyek egyformán használatosak egyes- és többes számban, b) azokat a főneveket, amelyek túlnyomórészt vagy kizárólag egyes számban használatosak, c) azokat a főneveket, amelyek túlnyomórészt vagy kizárólag többes számban használatosak.

Előre kell bocsátanunk, hogy némely főnevek nemcsak egy hanem két csoportba is besorolhatók. Ezt láthatjuk a következő példamondatokból is:

Rózsát szed kertjéből.
Ezek a kedvenc rózsáim.

Az első példamondatban a rózsza főnév egyes számban áll, mert a magyar nyelvszokás szerint a virágneveket egyes számban használjuk, ha többre gondolunk is, ha azonban több fajtára vagy különböző színűekre, akkor a többes szám használatos, mint a második példamondatban.

Ha a főneveknek ezt a csoportját a virágneveket összehasonlítjuk a magyar és a szerbhorvát nyelvben, láthatjuk, hogy a magyarban az a), de inkább a b) csoportba sorolhatók a számhasználat szempontjából, a szerbhorvátban viszont csak a c) csoportba, ott is a kizárólag többes számban használatos főnevek közé tartoznak. A magyarnak megfelelő szerbhorvát mondatok ugyanis így hangzanak:

On/ona bere ruže iz bašte.
To su moje omiljene ruže.

A szerbhorvát nyelvben mindkét esetben a főnév csak többes számban használatos.

Noha a magyarban a rózsza főnév két csoportba is sorolható, nyilvánvaló az egyes-szemlélet, míg a szerbhorvátban ugyanebben az esetben a többes-használat felel meg a nyelvszokásnak.

Mielőtt rátérnénk a főnevek csoportok szerinti vizsgálatára szólunk kell arról, hogy milyen korpuszon vizsgáljuk a főnevek számhasználatát. Mivel a magyar és a szerbhorvát nyelv alapszókincséből a főnevek kiválasztása és csoportosítása túlságosan nagy munkát vett volna igénybe, csupán egy-egy szótári betűt vettünk tanulmányozásunk alapjául. Választásunk Palich Emil: Magyar—Szerbhorvát kéziszótárára és Levasics—Surányi: Szerbhorvát—Magyar kéziszótárára esett. Mindkét szótár körülbelül 80 000 adatot tartalmaz és felöleli a magyar és a szerbhorvát nyelv alapszókincsét. A magyar—szerbhorvát szótárból csak a magyar, a szerbhorvát—magyar szótárból pedig csak a szerbhorvát címszókat vizsgáltuk. A magyar szóanyagot a *gy* betűn, a szerbhorvátot pedig az *š* betűn vizsgáljuk. A szerbhorvát—magyar szótár valamivel több címszót vett fel az *š* betűnél, mint a magyar—szerbhorvát szótár a *gy* betűnél, az előforduló főnevek száma azonban szinte azonos a két szótárban. Ez nemcsak azt teszi számunkra lehetővé, hogy a főnevek számhasználatát illetően megállapításokat tegyünk az egyik és a másik nyelvre vonatkozólag, hanem azt is, hogy összehasonlításokat végezzünk a két nyelv között.

Példáinkat e két szótáron kívül Ivo Andrić: Na Drini ćuprija című regényéből és magyar fordításából, a Hid a Drinán című műből, és Németh László: Égető Eszter, illetve szerbhorvát fordításából az Estera című regényből vettük. Adatforrásként felhasználtunk még a rendelkezésünkre álló nyelvtankönyveket is.

a) AZ EGYES- ÉS TÖBBES SZÁMBAN EGYARÁNT HASZNÁLATOS FŐNEVEK

A legtöbb magyar és szerbhorvát főnévnek egyes és többes alapja van, s egyaránt használatos egyes- és többes számban. Palich Emil magyar—szerbhorvát szótárában a *gy* betűnél 415 főnevet találtunk. A főnevek legnagyobb része, 273 főnév (66%) egyes- és többes számban is használatos. E konkrét és elvont főnevek többnyire köznevek. Lássunk néhányat közülük:

gyakorlás — gyakorlások; gyaloglás — gyaloglások
gyalu — gyaluk; gyár — gyárak; gyarlóság — gyarlóságok
gyik — gyikok; gyógyhely — gyógyhelyek; gyúró — gyúrók
gyűjtemény — gyűjtemények; gyűjtőnév — gyűjtőnevek

A szerbhorvát nyelvben is a főnevek legnagyobb része egyes- és többes számban is használatos. Levasics—Surányi szerbhorvát—magyar szótárában az *š* betűnél 411 főnevet találtunk. Ezek közül a főnevek közül 359 (87%) használatos egyes- és többes számban egyaránt. Ha ezeket a főneveket összehasonlítjuk a magyar főnevekkel, láthatjuk, hogy a szerbhorvátban 86-al (21%) több az olyan főnév, amelynek egyes és többes alakja is van.

Ezek a főnevek is többnyire köznevek:

šala — šale (tréfa-ák); šaptač — šaptači (súgó-k)
šaran — šarani (ponty-ok); šestar — šestari (körző-k)
škodenje — škodenja (ártalom-ak); škrga — škrga (kopolyú-k)
špijunaža — špijunaže (kémkedés-ek); štala — štale (istálló-k)
štamparija — štamparije (nyomda-k); šupljina — šupljine (üreg-ek)

Az egyes- és többes számban is használatos főnevek elhatárolása a csak egyes- vagy csak többes számban használatos főnevektől nem egyszerű feladat. A főnevek e csoportjába az egyes élőlények vagy tárgyak, elvont fogalmak nevein kívül gyűjtőnevek, anyagnevek, sőt tulajdonnevek is tartozhatnak. Az utóbbi főnevek többes számban való használata a közléstől függ.

Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a magyarban és a szerbhorvátban is általában a köznevek vagy más néven közös főnevek használatosak egyes és többes számban egyaránt.

b) A TÚLNYOMÓRÉSzt VAGY KIZÁRÓLAG EGYES SZÁMBAN HASZNÁLATOS FŐNEVEK

A többnyire egyes számban használatos főnevek csoportja jóval kisebb az előző csoportnál. A magyar nyelvben is, de különösen a szerbhorvátban kevés az olyan főnév, amely csak egyes számban használatos. A szótárban vizsgált 415 magyar főnév közül 140 (34%) használatos többnyire egyes számban, a 411 szerbhorvát főnév közül pedig csupán 39 (9,5%).

Mindkét nyelvre jellemző, hogy általában a gyűjtőnevek, anyagnevek és tulajdonnevek használatosak egyes számban. A főnevek e csoportjaival külön-külön foglalkozunk.

A gyűjtőnevek nagy része a magyarban és a szerbhorvátban is általában egyes számban használatosak. A gyűjtőnév: „több élőlényből vagy élettelen dologból álló csoport megnevezője”⁷ s mint ilyen egyes számban a többségre utal, s így ritkábban használatos többes alakban.

A gyűjtőnevek a szerbhorvátban is többnyire egyes számban használatosak: „A gyűjtőnevek a tárgyak és az élőlények meghatározatlan hányadát jelölik, amelyek egységbe tartoznak. A gyűjtőnevek legfontosabb jellegzetessége az, hogy egyes alakkal a tárgyak és az élőlények többségét jelölik, s ezért rendszerint nincs többes számuk.”⁸

A gyűjtőnév és a többes szám tanulmányozása alkalmával már Simonyi Zsigmond is rámutatott arra, hogy: „legtöbbször a -ság, -ség-féle képzés, vagyis a tulajdonságok elvont neve szolgál gyűjtőnévül annál az egyszerű oknál fogva, hogy a közös tulajdonság jellemzi és összefoglalja az egész csoportot.”⁹

Ilyen gyűjtőneveink a: fiatalság, cselédség, gyalogság, ifjúság, jobbagság, katonaság, leányság, polgárság, rokonság, szomszédság, törökség, magyarság, stb.

A gyűjtőnevek egy másik csoportja a -zat, -zet végű gyűjtőnevek: mennyezet, felhőzet, csillagzat, homlokzat, fedélzet, növényzet, személyzet, tollazat, fegyverzet stb.

Mindezek a gyűjtőnevek egyes számban használatosak. Vannak azonban nyelvünkben olyan gyűjtőnevek is, amelyek többes számban is előfordulnak: had, sereg, nem, faj, falka, család, fenyves, nádas, gyümölcsös, szerkezet, maradék, hulladék, keverék.

A magyarhoz hasonlóan a szerbhorvátban is a közös tulajdonság jellemzi a csoportot: „Valódi gyűjtőnevek a -stvo (ság) végződésű főnevek is, mint például: radništvo (munkásság) seljaštvo (paraszság), Slovenstvo (szlávság), Srpstvo (szerbség), učiteljstvo (tanítóság) stb. Ezeknek sincs többes alakjuk.”¹⁰

A szerbhorvátban is vannak olyan gyűjtőnevek, amelyeknek a többes száma is használatos. Így például: brigada (brigád), vojska (katonaság), družina (társaság), četa (csapat), narod (nép), roj (raj), stado (nyáj) gyűjtőnevek.

Bizonyos főnevek, amelyeknek -ad végződésük van a fiatal élőlényeket jelölnek csak egyes számban használatosak: „Valódi gyűjtőnévi tulajdonsága és jelentése van az ad-ra végződő főneveknek: jagnjad (bárányok), pilad (csibék), telad (borjak), nazimad (malacok), momčad (legénység) stb. Függetlenül az egyedek számától ugyanezt az ad-végződést kapják, tehát egyes számban állnak.”¹¹

A magyar és a szerbhorvát nyelvben is megtalálható az a jelenség, amikor egy egyes számban használt köznév gyűjtőnévként az egész csoport megnevezője:

Galambocon vár a török, ne várjon hiába (Arany: Rozgonyiné)

Sve je polje golub prekrilo (Népdal)

(A rétet ellepte a galamb)

Az *anyagnevek* is, amelyeknek „legkisebb része is ugyanolyan nemű (és nevű) mint nagyobb mennyisége”¹² többnyire egyes számban használatosak. Az anyagneveket (víz, bor, liszt, sör, zsír, len stb.) csak abban az esetben használjuk többes számban, ha különféle anyagfajtákat akarunk megnevezni velük: A szerémségi borok messzeföldön híresek.

A szótárban vizsgált magyar főnevek közül csak néhány anyagnévre bukkantunk, így például: *gyapot*, *gyorsacél*, *gyümölcsecet* főnevek nem használatosak többes számban, mert nincs különböző fajta belőlük, míg a *gyémánt* anyagnév gyakran használatos többes számban is, mert megmunkálásától, minőségétől függően különböző gyémántokról beszélhetünk.

Az anyagnevek a szerbhorvátban is többnyire egyes számban használatosak, „De mégis gyakran használatosak többes számban. Ekkor már nem anyagnevek, hanem köznevek, mert nem ilyen vagy olyan mennyiségű anyagot jelölnek, hanem több fajta anyagot.”¹³

A szerbhorvát *š* betűnél is találtunk néhány anyagnevet: *šap* (tím-só), *šeher* (cukor), *škrob* (keményítő), *šljunak* (kavics), *šoder* (sóder vagy murva), *štirak* (keményítő).

Az anyagnevek számhasználatát illetően tehát a magyar és a szerbhorvát is csak akkor él többes számmal, amikor különböző anyagfajtákról beszél, egyébként többnyire egyes számot használ.

A *tulajdonnevek* számhasználatát illetően sincs lényeges eltérés a magyar és a szerbhorvát nyelv között. A tulajdonnevek mindkét nyelvben kevés kivétellel egyes számban használatosak.

A személynév, amely az emberek saját, egyéni neve, rendszerint nem használatos többes számban. Kivételesen, ha több családtagról vagy egy családfáról beszélünk, többes számot használunk: Horvátok, Vajdák, Árpádok, Anjouk stb.

Az utónevek is használhatók többes számban megfelelő beszédbeli helyzetben, szövegkörnyezetben: (Ma a Juliannák felelnek. Éljenek a Sándorok!).

A vezeték- és keresztnév együtt azonban csak igen ritkán fordul elő többes számban, hiszen egy személyt jelöl. Mégis akad rá példa mindkét nyelvben, hogy egy-egy nevet többes számban használunk, olyankor, amikor több személy olyan közös tulajdonságáról van szó, amely a többes számban használt név hordozójára jellemző: (Születnek-e még Dózsa Györgyök?).

Ugyanez a jelenség a szerbhorvát nyelvben is megtalálható: „Néha a személynevek is használatosak többes számban, mint a következő példában: Miloš Obilić Koszovón olyan tettet vitt véghez, amelyről századok óta emlegetik, s emlegetni fogják, s a mi legutóbbi harcunk idején is voltak Milošok.”¹⁴

A földrajzi nevek is többnyire egyes számúak, mert egyetlennek ismert földrajzi egységet jelölnek (Újvidék, Piac tér, Ausztria, Duna, Tejút stb.). Ugyanez az eset a szerbhorvátban is (Beograd, Trg Marksa i Engelsa, Mađarska, Sava, Severnjača).

Az intézmények, folyóiratok, újságok, irodalmi művek, műalkotások neve is egyes számban használatos. Példa rá a magyarban: Hungaroló-

gliai Intézet Ujvidék, Híd, Népszabadság, Közöny, Iszony stb. A szerbhorvátban pedig: Novinsko Izdavačko Preduzeće Dnevnik, Polja, Politika, Na Drini ćuprija stb.

Az Egyesült Államok-, a Jesenicei Kohászati Művek- és a Nyelvtudományi Közlemények-féle tulajdonnevekről a plurale tantumoknál szólnak. Annyit azonban meg kell jegyeznünk, hogy jelentős eltérés van a szerbhorvátban és a magyarban e tulajdonnevek számbeli egyeztetése tekintetében. A magyar nyelvben ezek a tulajdonnevek minden esetben egyes számban egyeznek meg az állítmánnyal, a szerbhorvátban pedig csakis többes számban (Az Egyesült Államok megkezdte a neutronfegyver gyártását. Sjedinjene Američke Države su počele proizvodnju neutronske oružja.).

A magyar–szerbhorvát szótárból vett adataink között vannak tulajdonnevek is, amelyek, mint mondtuk többnyire egyes számban használatosak: Gyöngyi, Györgyi, György, György-nap, Győző, Gyula, Gyuri, Gyurka, Gyümölcslő Boldogasszony.

A szerbhorvát *š* betűnél csak három egyes számban használatos tulajdonnévvel találkoztunk: Škotska, Španija, Švedska országevekkel.

A gyűjtőneveken, az anyagneveken és a tulajdonneveken kívül a magyar és a szerbhorvát nyelv szemlélete szerint bizonyos elvont fogalmakat kifejező főnevek is egyes számban használatosak. A főnevek e csoportját meglehetősen nehéz körülhatárolni. Leíró nyelvtanunk is egy rövid megállapítás erejéig foglalkozik ezekkel a fővevekkel: „Csak egyes számban járja például az általános, elvont fogalmakat kifejező főnév: létezés, növekedés, elmúlás, négyzetesség, fertőzöttség, rabság, szabadság...”¹⁵

A szerbhorvát nyelvtanirodalom az elvont fogalmakat jelölő fővevekkel kapcsolatban röviden csak ennyit említ: „S mivel azokat az érzéseket, tulajdonságokat és műveleteket, amelyeket jelölnek, egyedülieknek és oszthatatlanoknak tekintjük, eredeti jelentésükben ezek a főnevek sem használatosak többes számban. Némelyek közülük ugyan néha többes számban is használhatók, de ilyenkor valami valóságosat jelölnek.”¹⁶

Stevanović megállapítása szerint az „oszthatatlanság” és az „egyedüliség” a magyarázata annak, hogy e főnevek egyes számban használatosak. Véleményünk szerint ezek az ismérvek a tulajdonnevek és részben az anyagnevek számhasználatát illetően relevánsak, az elvont fogalmakat jelölő főveveknél kevésbé. Ezt bizonyítják a szótárakból gyűjtött adataink is. Csak néhányat említünk e főnevek közül a magyar–szerbhorvát szótárból: gyakoriság, gyámoltalanság, gyanú, gyáva-ság, gyerekkor, gyógyhatás, gyorsaság, gyönyörködés, gyűlölet — mindezek a főnevek egyes számban használatosak. Hasonlóképpen a szerbhorvát: šovinizam (sovinizmus), štedljivost (takarékos-ság), štednja (takarékos-ság), štedrost (bőkezű-ség) — főnevek.

Ugyanakkor a gyakorlás, gyanúsítás, gyarapodás, gyarlóság, gyengeség, stb. és a šala (tréfa), šarenilo (tarkaság), šega (tréfa), špijunaža (kémkedés) — főnevek, amelyek szintén elvont fogalmakat és tulajdonságokat jelölnek, egyaránt használatosak egyes és többes számban.

A magyar és a szerbhorvát nyelv szemlélete tehát többé kevésbé megegyezik abban, hogy a gyűjtőnevek, az anyagnevek és a tulajdonnevek túlnyomó része, s az elvont és általános fogalmakat jelölő főnevek egy csoportja egyes számban használatos.

Bizonyos főnevek számhasználata tekintetében határozott eltérés mutatkozik a két nyelv között. A magyar nyelvszemlélet szerint a gyümölcs- és virágnevek, a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok neve, s több más összetartozó tárgy neve egyes számban használatos.

Rózsát szed a kertben.
Lerázza a fáról a meggyet.
Körtét vesz a piacon.
Épret eszik.
Ibolyát árul.
Érik a barack.

A fenti mondatokban a gyümölcs- és virágnevek egyes számban állnak, jóllehet nem egy szál virágról vagy egy szem gyümölcstről van szó. Nyelvünk e tulajdonságának egyik magyarázata szerint: „A magyar nyelvnek egyik jellemző tulajdonsága, hogy nagyon sok esetben az egyszámot használja, midőn más nyelvek többes számba teszik a főnevet. Ennek oka a magyar gondolkodásnak az a sajátos megnyilvánulása, hogy egységbe foglalja össze a sok részletet, az összetartozó egységeket.”¹⁷

A páros testrészek s a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevei is többnyire egyes számban használatosak a magyarban:

Ruhája szakadozott volt, arca és keze sebekkel szántva. (H. D. 100.)
... teste minden részét külön-külön érezte mint az erő és az örömek külön forrását: a lábát, csípőjét, kezét, vállát, és főleg a keblét. (H. D. 127.)

Haja és bajusza ősz volt, mint az öregembereké, szemét lesütötte. (H. D. 173.)

A füle egyre zúgott, szeme előtt pedig villogott az arany. (H. D. 186.)

A magyar nyelvben a ruhadarabok neve is rendszerint egyes számban járja (bő a nadrágszára, szűk a ruhaujja, kopott a cipője, lukas a kesztyűje).

Mindezek a főnevek ugyanilyen szövegkörnyezetben vagy beszéd-szituációban a szerbhorvátban többes számban állnak, ezért részletesebben a főnevek következő csoportjában foglalkozunk velük.

c) A TÚLNYOMÓRÉSzt VAGY KIZÁRÓLAG TÖBBES SZÁMBAN HASZNÁLATOS FŐNEVEK

A többes számban használatos főnevek tekintetében nagy különbség van a szerbhorvát és a magyar nyelv között. Mindkét nyelvben vannak ugyan túlnyomórészt és kizárólag többes számban használatos főnevek, a szerbhorvátra azonban sokkal inkább jellemző a főnevek

többes számú használata. A két nyelv számbasználata közötti eltérés nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a szerbhorvátban több a plurale tantum, mint a magyarban, hanem abban is, hogy számos főnév annak ellenére, hogy létezik egyes alakja is, szinte kizárólag többes alakban szerepel a nyelvhasználatban.

A szótárban vizsgált főnevek is ezt mutatják. A magyar címszavak között csak két többes számban használt főnevet találtunk (ez körülbelül 0,5 százaléka a vizsgált főneveknek): a *gyámszülők* és a *gyomor-cseppek* főnévre.

A szerbhorvát—magyar szótárban viszont tizenhárom (3,1 százalék) többes számban használatos szerbhorvát címszót, főnevet találtunk. Ezek a következő főnevek: šalvare (buggyos női nadrág), šarage (saroglya), šiblj (bozót), šiške (homlokba fésült hajfűrt), škare (olló), škembe (bendő), škрге (kopoltyú), štapići (pálcikák), štenad, štenci (kutyakölyök), štitare (ernyősök), šukare (rongy), šuljevi (aranyér).

A magyarban és a szerbhorvátban is kizárólag többes számban használatosak egyes földrajzi nevek, intézmények, folyóiratok, regények, műalkotások neve. Ezeket a főneveket, amelyeknek többes alakjuk van, de egyes értelmük, a magyarban és a szerbhorvátban plurale tantumoknak nevezzük. Ilyen földrajzi nevek például: Egyesült Államok (Sjedinjene Države), Alpok (Alpi), Kárpátok (Karpati), Andok (Andi), Kanári-szigetek (Kanarska ostrva), Bizonyos földrajzi nevek a szerbhorvátban többes számban, a magyarban pedig egyes számban használatosak: Himalaje (Himaiája), Stenovite planine (Sziklás-hegység).

A szerbhorvátban az idegen földrajzi nevek mellett jónéhány hazai földrajzi név is többes számú: Karlovci, Jankovci, Mirkovci, Križevci, Ploče, Komovi, Bijele Stijene.

A magyar nyelvhasználatban az előzőekben említett plurale tantumokkal, néhány többes számban használatos köznévvvel és a Kovácsék-típusú, ún. összefoglaló névvel kimerült a csak többes számban használatos főnevek állománya.

A szerbhorvátban a plurale tantumok jóval gyakoribbak, mint a magyarban. Számos közkeletű dolog, fogalom, kizárólag többes számban használatos. A nyelvtanirodalom a következő szavakkal foglalja össze a főnevek e csoportját: „Bizonyos főnevek csak többes számban használatosak, ezek a plurale tantumok. Ezek a főnevek olyan tárgyakat jelölnek (vagy jelöltek valamikor), amelyek több részből vagy részecskéből állnak, illetve olyan jelenségeket, amelyek több helyen vagy több ízben megnyilvánulnak.”¹⁸

Csak néhányat említünk ezek közül a főnevek közül: naočari (szemüveg), nogari (állvány), grudi (mell), opiljci (forgács), rezanci (metélt-tészta), leđa (hát), prsa (mell), nedra (kebel), kola (kocsi), vrata (ajtó), novine (fogság), jasle (bölcső), pihtije (kocsonya), strugotine (reszelék), desni (foghús), boginje (himlő), ospice (himlő).

Többes számban használatosak a szerbhorvátban a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok neve is. A páros testrészek számhasználatával kapcsolatban vett magyar példáink szerbhorvát eredetiben így hangzanak:

Odelo mu je bilo pokidano i ruke izgrebane. (D. Č. 94.)

Svaki deo svoga tela oseća udvojeno, kao zaseban izvor snage i radosti: *noge, kukove, vrat, a naročito grudt.* (D. Č. 127.)

Kosa i brkovi sedi kao u starca, oči oborene. (D. Č. 157.)

U ušima mu je šumelo i pred očima bleštalo. (D. Č. 167.)

A gyümölcsök és virágok neve is rendszerint többes számban használatos a szerbhorvátban. A megfelelő magyar példák szerbhorvát fordítása a következő:

Bere ruže u vrtu.

Bere višnje sa drveta.

Kupuje kruške na pijaci.

Jede jagode.

Prodaje ljubičice.

Sazrevaju kajsije.

Mint már az előzőkben említettük, olyan beszédshituációkban, amikor a magyar egyes számot használ, a szerbhorvátban gyakran többes számmal találkozunk. Csak néhány példát közlünk gyűjtésünkéből:

To je donosilo sa sobom i troškove i nezgode i opasnosti. (D. Č. 89.)

Ez költséget, kellemetlenséget és veszélyt hozott magával. (H. D. 94.)

... protivnici su otimali jedan drugom ne samo žene, konje i oružje, nego i pesme. (D. Č. 95.)

... az ellenfelek gyakran nemcsak asszonyt, lovat és fegyvert ragadtak el egymástól, hanem egymás dalait is. (H. D. 101.)

Nisu samo ratovi, kuge i seobe toga vremena udarili na ovaj most i prekidali život na kapiji. (D. Č. 109.)

Nemcsak a káború, a pestis és alakosok átköltözése támadt ezekben az időkben a hidra, s szakította meg a kapu mindennapi életét. (H. D. 119.)

Gledali su mu na ruke i u rukave, posmatrali su ga sa svih strana, donosili nove karte, i menjali mesta na sećiji, ali ništa nije pomagalo. (D. Č. 159.)

Megnézték a kezeit és a ruhauját, figyelmesen megvizsgálták minden oldalról, új kártyát hoztak, megváltoztatták a helyüket, de semmi sem segített. (H. D. 175.)

A FŐNEVEK SZÁMHASZNÁLATÁNAK GYAKORLATI VIZSGÁLATA

Az egység-többség nyelvhasználati kutatása céljából Vajdaság három községében végeztem felméréseket. Feltevésem az volt, hogy a kötnyelvű környezet a számhasználatban is érezteti hatását. Felméréseimet Zentán, Szabadkán és Zomborban végeztem. Választásom azért esett erre a három községre, mert mind a három városi környezet, a társadalmi és kulturális viszonyok viszonylag egyformák, nyelvhasználat tekintetében azonban különböznek. Mikes Melánának¹⁹ a vajdasági kötnyelvűség tipológiai vizsgálatai szerint e három község közül a szerbhorvát legjobban Zomborban, legkevésbé pedig Zentán érezteti hatását a magyar nyelvhasználatban, Szabadka pedig átmenetet alkot.

A magyar tannyelvű általános iskolák hetedik és nyolcadik osztályos tanuló körében végeztem felméréseket, minden iskolában 50 diákot teszteltem. A diákok mind a három iskolában a tantárgyakat magyar nyelven tanulják, a szerbhorvátot pedig mint környezetnyelvet külön tantárgyként.

A magyar és a szerbhorvát nyelv használatának felmérése céljából kérdőívet készítettem, amelyet ez alkalommal nem ismertetek.²⁰

A főnevek számhasználatával kapcsolatban a következő tesztet készítettem el:

Név:

Iskola:

1. Az alábbi kis történetben a be nem fejezett szavakat egészítsd ki:

Péter nagyon falánk kisfiú. Egy alkalommal, amikor elkísérte anyját a piacra, aki rózsa_____ akart venni, egy kofa kosarában almá_____ pillantott meg. Péter szem_____ rögtön felcsill_____ . Odahúzta anyját a kofához, s mohó kez_____ nyúlt a kosárba. Anyja rászólt: — Várj majd veszünk, s megmossuk. Kérek egy kilót az almá_____, hát az_____ a kört_____ mennyibe kerül_____? — Öt dinár — válaszolt a kofa. Kérek fél kilót a kört_____ is. Miközben a kofa a gyümölcsöt mérte, anyja pedig a pénzt számolta, Péter elcsent egy almát anyja kosarából és magyot harapott a mosatlan gyümölcsbe. Amikor befejezték a vásárlást, csak akkor jutott eszükbe, hogy rózsa_____ akartak venni.

2. Fordítsd le magyarra a következő mondatokat:

Sa drveta opada lišće. _____

Gledaj ove lepe lile! _____

Pera je izgubio rukavice. _____

Roda ima dugačke noge. _____

Andi se prostiru u Južnoj Americi. _____

3. Fordítsd le szerbhorvátra a következő mondatokat:

Hol van a harisnyám? _____

Nem találom a cipőmet! _____

Már nem fáj a lábam. _____

Nyújtsd a kezed! _____

Mennyibe kerül a narancs? _____

A teszt megoldásának táblázat szerinti áttekintése:

		ZENTA		SZABADKA		ZOMBOR	
		Sg.	Pl.	Sg.	Pl.	Sg.	Pl.
I.		37	13	39	11	32	18
II.	1.	48	2	42	8	40	10
	2.	16	34	15	35	1	49
	3.	40	10	39	11	30	20
	4.	33	17	33	17	30	20
	5.	25	25	28	22	12	38
III.	1.	42	8	39	11	12	38
	2.	20	30	18	32	4	46
	3.	48	2	48	2	33	17
	4.	40	10	38	12	37	13
	5.	43	7	40	10	19	31

A tesztel arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a főnevek egyes vagy többes számban való használata tekintetében van-e, s milyen különbség van a három csoport között, illetve, hogy milyen hatással van a szerbhorvát nyelv használata az anyanyelvre a számhasználat tekintetében és fordítva, miként tükröződik a magyar nyelv szemlélete a szerbhorvátban.

A csoportok közötti különbség már a teszt első feladatának megoldásánál szembetűnő. A tanulóknak hiányos szavakat kellett kiegészíteniük, s ezzel adtak választ arra, hogy az összefüggő szövegben előforduló főneveket egyes- vagy többes számban használják. A diákok kivétel nélkül, következetesen egyes- vagy többes számot használtak a szavak kiegészítésénél. Mind a három csoportból a tanulók nagyobb része a magyar nyelv szemléletének megfelelően egyes számot használt, a főnevek többes számban való használata a zombori csoportnál gyakoribb, mint a zentai tanulók körében.

A második feladatcsoporttal, a szerbhorvát mondatok magyarra fordításával úgyszintén a virág-, növény-, páros testrészek- és a hozzájuk tartozó ruhadarabok nevének egyes, vagy többes számban való használatát vizsgáltuk. A szerbhorvát mondatokban a főnevek többes számban állnak, ugyanezek a főnevek pedig a megfelelő magyar mondatokban egyes számban használatosak. A második mondat kivételével a diákok jobbra egyes számban használták a főneveket.

Az első mondatban (Sa drveta opada lišće) a *lišće* gyűjtőnév, amely egyes számban egyezik meg az állítmánnyal. Bizonyára emiatt a diákok néhány kivétellel egyes számot használtak a fordítás alkalmával, s legfőképpen a következőképpen fordították le a mondatot: A fáról hull a levél. A három csoport között itt is megvan a különbség, a zentai csoportból csak ketten, a zombori tanulók közül pedig nyolcan használtak többes számot.

A második mondat fordításakor a tanulók túlnyomórészt többes számot használtak. A szerbhorvát mondatban az *ove* főnévi mutatónév-

más és a főnév is többes számú, a magyar fordításban pedig egyes számban kellene lennie a főnévnek (Nézd ezt a szép tulipánt!), hacsak a fordító nem gondol különböző fajta vagy színű tulipánokra. Véleményünk szerint az ilyen és a harmadik feladatcsoport negyedik mondatához hasonló típusú mondatok megszerkesztésében (az adott esetben a fordításban) nyilvánul meg legjobban a számhasználattal kapcsolatos nyelvszemlélet. Az utóbbi példamondatban (Nyújtsd a kezed!) a főnév szerbhorvát fordításban lehet egyes- és többes számú is, de a kézzel kapcsolatos gyakran előforduló felszólításokban: Operi ruke! (Mosd meg a kezéd!), Raširi ruke! (Tárd ki a karod!) a *ruka* főnév szinte kizárólag többes számban fordul elő. Ezért a szerbhorvát anyanyelvű informátorok ebben az esetben is inkább többes számot használtak. A tanulók viszont jobbra a magyar nyelv szemléletének megfelelően fordították le a mondatot, s egyes számot használtak a szerbhorvát fordításban.

Visszatérve a második példacsoporthoz meg kell említenünk, hogy az utolsó mondatban (Andi se prostiru u Južnoj Americi.) arra kerestünk választ, hogy a tanulók miként egyeztetik az alanyt az állítmánnyal, amikor az alany plurale tantum. Mint már az előzőkben említettük az Egyesült Államok-, Andok-, Kárpátok-típusú plurale tantumok a szerbhorvátban többes számban, a magyarban pedig egyes számban egyeznek meg az állítmánnyal. Az egyeztetést, azaz a szerbhorvát mondat magyarra való átlültetését illetően a tanulók megoszlottak, a zentai diákok egyenlő számban egyes- és többes számot használtak, a zombori csoportból a diákok nagyobb része a szerbhorvát nyelv szemléletének megfelelően fordította le a mondatot magyarra.

Külön csoportként vizsgálhatjuk azokat a magyar, illetve szerbhorvát mondatoknak a fordítását, amelyekben a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok neve fordul elő. Két szerbhorvát és négy magyar mondatban vannak ilyen főnevek. A zentai diákok nagyobb része egy mondat kivételével (Nem találom a cipőmet) egyes számban használta a főneveket mind a magyar, mind a szerbhorvát mondatok fordításánál. A zombori tanulók is inkább az egyes számot használták a fordítás alkalmával, de a többes számot nemcsak a harmadik feladatcsoport második, hanem első példamondatában is alkalmazták. Két mondatban tehát többségben a szerbhorvát nyelv szemléletének megfelelően fordították le a magyar mondatokat.

A csoportok közötti legnagyobb eltérés is éppen az első magyar nyelvű mondat szerbhorvátra való fordításánál tapasztalható. A zentai diákok nyolc kivétellel egyes számot használtak (Gde mi je čarapa?) a fordításban, a zombori tanulók pedig harmincnyolcan a helyes fordítást adták (Gde su mi čarape?).

A feladatok megoldásának elemzését és a csoportok összehasonlítását tovább folytathatnánk, de ennélkül is látni, hogy a két szélső csoport között, a zentai tanulók (a túlnyomórészt magyar környezet és nyelvhatás alatt álló csoport) és a zomboriak között (a jobbra szerbhorvát környezetben és nyelvterületen élő diákok) kimutatható különbség van a főnevek számhasználatában.

A teszt, amely meglehetősen kevés feladatból áll, a főnevek számhasználatának csak néhány alapvető kérdésére terjed ki, azokra a nyelvi

jelenségekre, amelyek a magyarban és a szerbhorvátban különböznek. A páros testrészek, a hozzájuk tartozó ruhadarabok, a gyümölcsök és virágok nevének egyes vagy többes számban való használata, csak egy kis része a számhasználatban. Hiszünk azonban, hogy a diákok által kitöltött hiányos szavak, a mondatkiegészítési feladatok, a magyarról, illetve szerbhorvátról való fordítások bepillantást nyújtanak a vajdasági diákok nyelvhasználatának a problémakörébe.

JEGYZÉTEK

- ¹ A MMNYR I. 515. old.
- ² M. Stevanović: Savremeni srpskohrvatski jezik I. 175. old.
- ³ A MMNYR I. 515. old.
- ⁴ Brabec, Hraste, Živković: Gramatika hrvatskoga jezika 40. old.
- ⁵ Aleksandar Belić: O jezičkoj prirodi i o jezičkom razvoju I. 190.
- ⁶ Kálmán Béla: Ertelmi és alaki egyeztetés, A MTA I. Oszt. Közl. 29, 1974, 42. old.
- ⁷ A MMNYR I. 215. old.
- ⁸ M. Stevanović i.m. 183—4. old.
- ⁹ Simonyi Zsigmond: Jelentéstani szempontok.
- ¹⁰ M. Stevanović: i.m. 184. old.
- ¹¹ M. Stevanović: i.m. 185. old.
- ¹² A MMNYR I. 215. old.
- ¹³ M. Stevanović: Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije III. old.
- ¹⁴ M. Stevanović: i.m. 319. old.
- ¹⁵ A MMNYR. I. 516. old.
- ¹⁶ M. Stevanović: i.m. 83. old.
- ¹⁷ Balassa József: A magyar nyelv könyve, 344. old.
- ¹⁸ M. Stevanović: i.m. 186.
- ¹⁹ M. Mikeš: Tipologija dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine, kultura 174. 25. sz.
- ²⁰ Lásd Keck Balázs: Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben, Hungarológiai Közlemények, 30—31.

IRODALOM

- A mai magyar nyelv rendszere, 1961.
- Balassa József: A magyar nyelv könyve, 1943.
- Brabec, Hraste, Živković: Gramatika hrvatskoga jezika, 1963.
- Kálmán Béla: Ertelmi és alaki egyeztetés, 1974.
- Maretić T.: Gramatika hrvatskog ili srpskog književnog jezika, 1963.
- Mikeš: Tipologija dvojezičnosti u vaspitno-obrazovnom sistemu Vojvodine, 1974.
- Stevanović M.: Savremeni srpskohrvatski jezik, 1975.
- Stevanović M.: Gramatika srpskohrvatskog jezika za više razrede gimnazije, 1954.
- Simonyi Zsigmond: Jelentéstani szempontok.

REZIME

KATEGORIJA BROJA U MAĐARSKOM I SRPSKOH RVATSKOM JEZIKU

U upotrebi jednine i množine kod imenica u mađarskom jeziku mogu se uočiti izvesne razlike u odnosu na indoevropske jezike. U ovom radu se vrši kontrastivna analiza upotrebe broja u mađarskom i srpskohrvatskom jeziku. Na korpusu iz mađarsko—srpskohrvatskog i srpskohrvatsko—mađarskog rečnika autor ukazuje na to da se u mađarskom jeziku imenice u znat-

no većem procentu upotrebljavaju u jednini, tj. da se javlja izvedena tendencija singulariteta, dok se u srpskohrvatskom jeziku, obratno, znatan broj imenica upotrebljava pretežno u množini.

Te razlike koje su prisutne u jezičkim sistemima autor pokušava da ustanovi, na osnovu analize testova, u govoru učenika osnovnih škola koji su pod različitim uticajem srpskohrvatskog jezika, tj. da ukaže na to da zavisno od jezika sredine, tendencija pluraliteta i singulariteta varira u govoru učenika.

SUMMARY

THE CATEGORY OF NUMBER IN HUNGARIAN AND SERBOCROATIAN

The use of singular and plural in nouns has been approached in this paper from the contrastive point of view. Analysing a corpus taken from a Hungarian—Serbocroatian and Serbocroatian—Hungarian dictionary, the autor points to the fact that in Hungarian a considerably greater number of nouns are used in singular than in Serbocroatian, where a tendency towards the use of plural is evident.

These differences in the systems of languages have consequences in the language use of the speakers, the amount of interference varying according to the structure of the linguistic environment. The author tries to state this phenomena in the speech of primary school pupils from different linguistic environments.

BEVEZETÉS

A nyelvatlasz-munkálatok mellett a nyelvjárások monografikus feldolgoása is fontos. Annak ellenére, hogy a nyelvjárástörténetnek is szép eredményei és újabb lehetőségei vannak, továbbra is szükség van leíró jellegű nyelvjárási monográfiákra. Ilyen jellegű leírások már a múlt század 60-as éveitől születtek, de sok hiányossággal. Ezek a leírások kevés példát közöltek, és csak a köznyelvtől eltérő alakokat, az érdekességeket közölték. Az új monográfia-típus Csüry Bálint nevéhez fűződik. Legfontosabb törekvése a teljesség volt. A teljesség azt jelenti, hogy a nyelvi rendszert a maga egészében kell bemutatnunk, függetlenül attól, mennyiben tér el a köznyelvtől, és mennyiben azonos vele.

A monográfiával kapcsolatban felmerül a módszer kérdése. Az eddigi összefoglalások más-más elképzelések alapján készültek. Az újabb magyarországi dialektológia jelentős alkotása Deme László munkája, A magyar nyelvjárások néhány kérdése (Nytud. Ért. 3. sz.). Deme egy olyan módszert mutat be, amelyben a leíró, történeti és összehasonlító módszer együtt van jelen. Elgondolása szerint ezeknek a módszereknek egységet kell alkotniuk. Mivel ennek megvalósítása nehéz feladat, talán meg sem valósítható, nincs olyan monográfiánk, amely szerencsésen egyesíteni tudta volna a három módszert. Az általa megrajzolt tendenciák sémáját többen is bírálták, mert nem lehet a nyelvjárások jellemző sajátosságait megragadni.

Imre Samu A mai magyar nyelvjárások rendszere c. munkájában (Akadémiai Kiadó, Bp. 1971) a hasonlító módszer mellett foglal állást. Azt írja, hogy a hangtani vizsgálat a hasonlító módszerrel végezhető el legeredményesebben. Legideálisabb összehasonlítási alap a köz- és irodalmi nyelv. Összehasonlítási alapul a köznyelv ideális formáját tekintti, „melynek normáit egyrészt az egységes magyar helyesírás, másrészt bizonyos hangkapcsolatok esetében (pl. a mássalhangzók hasonulása, összeolvadása, kiesése, rövidülése, stb.) a magyar köznyelvi kiejtésnek ma érvényben levő s a normatív nyelvtanok által rögzített szabályai adják meg.” (i. h. 46. old.).

Csantavér nyelvi rendszerét vizsgálva Imre Samu módszerét követem, tehát az irodalmi nyelv beszélt változatához hasonlítom. A hang-

tani részben az egyes magánhangzók gyakoriságát mutatom be. A gyakoriságot két tényező határozza meg. Az egyik tényező: a köznyelvhez viszonyítva mely megfelelések milyen mértékben csökkentik, a másik: milyen megfelelések növelik más fonémák terhére az illető fonémák (fonémát tartalmazó morfémák) számát. Az Imre Samu által használt séma alapján mutatom be, hogy egy fonéma (a nyelvjárás magánhangzója) mely köznyelvi magánhangzó helyén áll. Az egyes magánhangzókat bemutató rész felépítése a következő: először példákat sorolok fel arra a jelenségre, amikor a köznyelvi hang megegyezik a nyelvjárási hanggal. Ebben a részben, az azonos hangoknál mutatom be a gyakoriság csökkenését előidéző megfeleléseket. A következő részben felsorolom azokat a megfeleléseket, amelyek növelik az illető fonéma gyakoriságát. Egy-egy ilyen rész tartalmazza a rövidülést, a nyúlást, valamint az egyes hangkapcsolatok alakulását is.

A nyelvi rendszer állandó mozgásban van, a köznyelv térhódítása magával hozza a dinamikus szemléletmódot. A nyelvjárási sajátságok egyre inkább háttérbe szorulnak, a köznyelvtől erősen eltérő alakok tűnnek el először, más alakok pedig, melyek nem sokban különböznek a köznyelvi kiejtéstől, fokozatosan közelednek a köznyelvi kiejtéshez. A nyelvjárási alakok mellett újak keletkeznek. Mivel a monográfia célja nem egy régebbi állapot bemutatása, hanem egy újabb fejlődési foké, ezért a mai állapotot mutatjuk be a maga bonyolultságában. Ezt csak úgy valósíthatjuk meg, ha figyelembe vesszük a régi és új alakok harcát. Ki kell hámozunk tehát, hogy a nyelvjárásban melyek a fő alakok, mi a közlés fő típusa, és melyek a mellékalakok vagy már ritkán hallható régiségek, az archaikus alakok.

A nyelvi dinamizmus szemléletéből egy gyakorlati jellegű probléma adódik. A beszélők ugyanis passzívan ismerik a köznyelvet, és bizonyos szituációkban igyekeznek is használni. Más kérdés az, hogy kinek és mennyiben sikerül tisztán a köznyelvet beszélni. Nagyfokú ingadozás figyelhető meg személyenként is. Állandóan azt tapasztaljuk, hogy a köznyelvi és nyelvjárási alakok egymást váltogatják, bizonytalanság érződik a használatban. De megvan ennek is az oka. Gyakorlatilag tehát a példákat 2—3 változatban kellene felírunk. Ha egyformán gyakran hallható a nyelvjárási és a köznyelvi alak, a nyelvjárási alak mellett feltüntetjük a köznyelvi alakot is. Olyan esetekben, mikor bizonyos nyelvjárási sajátság csak ritkán hallható, a példákat zárójelben közöljük, és mellé írjuk a főalakot, vagyis azt az alakot, mely a nyelvjárásban általánosan használt.

Minden megfelelésnél, jelenségnél példákat és ellenpéldákat sorolunk fel, és így kis mértékben más nyelvjárásokhoz is hasonlítunk, mert ellenpéldáink közé olyan esetek is kerültek, melyek más nyelvjárásokban a csantavéri nyelvjárástól eltérő viselkedést mutatnak.

Ahol több példánk volt, részletezzük, hogy igékben vagy névszókban, illetve milyen hangtani helyzetben jelentkezik az illető fonéma.

A mássalhangzók bemutatásánál a megfeleléseket együtt mutatjuk be.

Az alaktannal és a mondatannal kapcsolatos általános kérdéseket az illető fejezetek előtt tárgyaljuk.

A gyűjtést 1976-77-ben végeztem többféle módszerrel. Kikérdeztem a nyelvattlasz első kérdőfüzetét, magnetofonfelvételeket készítettem különböző szituációkban (beszélgetés idegenekkel, olyan személlyel, aki nem él a faluban, de ott született, egymás közötti beszélgetés, hivatalos helyen, gyűlésen), passzív megfigyelésre is támaszkodtam. Így alkalmam volt megfigyelni a nyelv állandó mozgását, a rendszer bonyolultságát.

Az adatközlőket úgy válogattam meg, hogy nemzedékek szerint, nemek szerint, társadalmi helyzet szerint is különbözzenek egymástól. Nzem előtt tartottam, hogy az adatközlők helybeliek legyenek. Foglalkozásra nézve adatközlőim között voltak földművesek, iparosok, tisztviselők, diákok. Iskolai végzettség szerint voltak 2—8 osztályt, középiskolát végzettek. Kb. 150 helybeli lakos nyelvét tanulmányoztam. A felvett szövegek hosszúsága különböző. (Pár mondatnyi megnyilatkozástól egy órászövegig.)

Amikor a magnetofonfelvételeket készítettem, igyekeztem ugyanarról a témáról beszéltetni az embereket.

CSANTAVÉR MÚLTJA ÉS JELENE

Csantavér Észak-Bácskában, Szabadkától délkeleti irányban 25 km-re fekszik. A falu történetével Iványi István foglalkozott. Az első ismert okmány a feudalizmus korából származik. 1462. febr. 16-án Mátyás király CHONTAFEYER falut Szilágyi Erzsébetnek adományozta. Pais Dezső magyarázata szerint (MNy. XII. 15.) Chontafeyer a Csonta személynév és a fejér szó (fehér régibb alakja) összetétele. A neve Fehér volt, mely egy Csonta nevű egyén birtokát képezte. A névből Csontafér lett, majd népetimológia útján Csantavér.

1462-től kevés adatunk van a faluról, de tudjuk, hogy 200 éven keresztül létezik a település. Ekkor már szervezett településről van szó, tehát nem köthető ehhez a dátumhoz a keletkezés ideje. Utolsó adatunk a XVII. század közepéből származik, ekkor kezdődik a hanyatlás, a 42 adózó házból 12 marad. 1683 és 1699 között két hadsereg pusztította Bácskát, a törökök és a Habsburg-zsoldosok. 1702-ben a csantavéri pusztát Szabadkához csatolták.

A falu újjászülése Szabadka fejlődésével van kapcsolatban. 1779-ben a város elnyerte a szabad királyi város címet, s az adománylevél kötelezte, hogy telepítse be a csantavéri pusztát. Az első telepés Majrásról érkezett. A következő években még sok helyről jönnek telepesek: Félegyházáról, Topolyáról, Izsákról, Pécskáról, Tardoskedről, Poroszlóról, Makóról, Naszvadról, Hódmezővásárhelyről, Palotáról, Újkécskáról, Hevesmegyéből. 1787-ben 816, hat évvel később már 1348 lakosa van a falunak.

A lakosság főleg földműveléssel foglalkozott, 44%-uk nem rendelkezett földdel, a munkalehetőség hiánya komoly problémákat jelentett.

Jelentős volt a malomipar, a kislpar is szertéágazó, 1870-ben 74 iparost tartottak nyilván. Ebben az időben falunk a legfejlettebb települések közé tartozott.

A falu ekkor még el volt vágva a külvilágtól s fejlődésében lemaradt más települések mögött. Igaz ugyan, hogy 1883-ban épül egy vasút-állomás, de 8 km-re a falutól, úgyhogy ez csak kis mértékben lendíti fel a gazdasági életet. Bekötőút, mely összeköti a falut a külvilággal, csak 1943-ban épült.

1971-ben 10 691 lakosa volt a falunak. A fő foglalkozás ma is a földművelés. 3161-en dolgoznak a mezőgazdaságban, 1635-en vannak állandó munkaviszonyban, ezek 40%-a más helységekből dolgozik. Van pár üzem a faluban (legjelentősebb a Virág Balázs Bútorgyár, mely külföldi piacokra is szállít, Ukra Képerkező Üzem, Május 1. Téglagyár), de ezek aránylag kevés embert foglalkoztatnak.

A nyolcosztályos általános iskola mellett már harmadik éve működik a szakirányú középiskola első két osztálya. A felnőttek továbbképzését a Népegyetem szervezi.

A kulturális élet is fellendült, Kultúregyesületünk 1968 óta működik, tagjai ápolják a népi hagyományokat. A Kultúrotthonban évente 20—25 előadást tartanak. Gazdag könyvtára is van a falunak.

A családok 80%-a rádióval, 38%-a televízióval rendelkezik. Naponta 800 különféle sajtóterméket olvasnak el a polgárok.

HANGTAN

Az Imre Samu által felvázolt hangrendszertípusban nyelvjárásunk a III. típus a-val jelzett altípusába tartozik. (Rövid magánhangzók: 8, hosszú magánhangzók: 9, mássalhangzók: 25).

A típus magánhangzó-rendszere:

u	ü	i	ú	ű	í
o	ö	ë	ó	ő	é
a		e	(ä)		(ë)
			á		

A mássalhangzók: mint a köznyelvben.

Az *ä*, *ë* csak polifonémikus értékű hangként él. (Az *al*, *el* — msh, abszolút szóvégen az *l* kiesésekor pótnyúlásos, illetve az *arr*, *err* hangkapcsolatokból időtartamcsere következtében keletkezett *ä*, *ë* hang.)

Az *ú* megterheltsége

A nyelvjárásban az *ú* fonéma a következő hangok és hangkapcsolatok helyén fordul elő: *ú*, *ó*, *u*, *ul*.

Kny. *ú* : nyj. *ú* — hangsúlyos helyzetben: bútor, búza, hús, húszan, kút, nyúl, rúd, tyúk, stb.

hangsúlytalan helyzetben: hosszú, savanyú, szomorú, vajú,
varnyú, stb.

A köznyelvi ű-nak a nyelvjárásban más realizációja is van. Ezek csökkentik az ű fonéma számát.

Kny. ú — nyj. u: buza, gunár, husvét, ocsu, szuj.

Ez a megfelelés azonban csak kevés számú morfémát érint.

Kny. ó: nyj. ű — hangs. h.: rúzs, rúzsadohány, rúzsaszín
— hangsúlytalan h.: azúta, fúrú, kancsú, mijúta, mogyorú,
pulúver, régúta, túrú. De: bagó, gyón, hēnyó, orsó, tuskó.
— 1 hatására toldalékokban: -ból, -ról, -tól
a nyelvjárásban:

-bú (abbú, házbú, korsóbú)
-rú (asztarrú, fárú, házrú)
-tú (attú, bortú, mátú)

Kny. u: nyj. ú — cúkor, kúdús, új, únyi, paradigmatikusan kútat,
útat, de: nyulak, urak.

Kny. ul: nyj. ű — alú, árúni, bēárúta, megboldogútt, fordút,
hajúna, indútak, javút, kisutúták, múva, megszabadút, szo-
rúva, társúni, túsó, valósút. A szóvégen nincs ez a megfelelés:
gyógyul, tisztul.

Az ű előfordulása a toldalékokban és az ul hangkapcsolatban kife-
jezett. Az előfordulást csökkentő megfelelés nem érint nagyobb számú
morfémát, ezért az ű gyakoribb a nyelvjárásban, mint a köznyelvben.

Az ű megterheltsége

A nyelvjárásban az ű a következő hangok és hangkapcsolatok
helyén fordul elő: ű, ő, ü és ül. Ezek közül az ű: ő, ül megfelelések
növelik jelentősebben a fonéma gyakoriságát.

Kny. ű: nyj. ű — hangs. h.: bűn, bűnös, fű fűrés, fűszfa, húvel~hi-
vel, műhel, tűz, tű, stb.
hangsúlytalan h.: fűsű, gömbölű, gyűrű, gyűszű, keserű,
kesztyű, könnyű, söprű, sűrű, szörnyű, tetyű.

A köznyelvi ű helyén a nyelvjárásban más hangok is állhatnak:

Kny. ü — nyj. í: hível, híves, hívelkúj
ü: tüzoltó, de: tűz

Ezek a megfelelések kevés morfémát tartalmaznak.

Kny. ő: nyj. ű — hangs. h.: bű, bűt, bűtől, bűven, kü, lül, szüte,
űk, de: csősz, kőműves, őszibarack, vőfíny,

hangsúlytalan h.: gyöplő, helő, ménő, sópró, szélső, de:
bőcső, dőlő, erdő, fenyő, fölő, kőrő, kullő, levegő, meddő,
mező, szeplő, szerető, tető, üsző, velő.

— l hatására toldalékokban: -ből, -ről, -től

ragok változatai: -bű (ennyibű, fejbű, tejbű)

-rű (errű, helirű, székrű)

-tű (embértű, mitű, víztű)

Kny. ü : nyj. ű — csúcsőskanna, húvelkűj, tükör

Kny. ül : nyj. ű — szóban: fölépűne, fűsűtem, ēkerűt, kűdik,

nősűni, réműtten, sűt, szépűt, térűt,

— szóvégen: belű, egyedű, fölű, kívű, körösztű, körű, körű-
belű, mögű, nélű, de: derűl, köpűl, röpűl.

Az ű megterheltsége erősebb, mint a köznyelvben, mert több meg-
felelés növeli gyakoriságát, mint amennyi csökkenti.

Az í megterheltsége

Az í-t a nyelvjárásban a következő köznyelvi hangok és hangkap-
csolatok helyén találhatjuk: í, é, ű. Ezek közül a köznyelvi é: nyelvjá-
rási i megfelelés növeli jelentősen az i gyakoriságát.

Kny. í : nyj. í — hangs. h.: bírő, címer, híl, ír, ítél, kíjjobb, kígyó,

kínoz, kísér~kísér, kívűl, szíl, szín, szív (fn), tíz, víz,

— told.: borít, javít, merít, pirosít, segít, szorít, tanít, veríték.

A köznyelvi í helyén más hangok is jelentkezhetnek, de ezek alig
érintenek pár morfémát:

Kny. í — nyj.

é: még, mindég

i: kísér, nyíllik

Kny. é: nyj. í —

Névszók

a) egytagú szavakban: csív, fíny, kík, kíz, píz, vín, de: bér, dér,
éj, férj, kép, stb.

b) többtagú szavakban:

— hangs. h.: híves, kímíny, kísűn, kive, pínték, de: béka, béles,
éjjel, stb.

— hangsúlytalan h.: árnyík, beszíd, dícsíret, edíny, egíssíg,
emlík, esedikés, fehér, feleldikény, festík, fűríz, giríny, ha-
lántík, hőmírsíklet, illetík, ítílet, járulík, kemíny, kérésztíny,
kilís, kötőfik, környík, legíny, lepíny, mellíkés, mellíny,
merínylet, moslík, mozgíkony, nehíz, nemzedík, nyőstíny,
remíny, Seregíj, segíd, sitít, sővíny, szégíny, szenvedíj, tá-

maszlik, tányir, tenyisz, törmellik, vállasztik, vendígség, vőfíny, zenisz.

De: ajándék, bűtét, biztosíték, boríték, főképp, növény, pocsek, rostój.

Igék

a) egytagú szavakban: —

de: ég, él, ér, fél, lép, mér, néz, vét.

b) többtagú szavakban:

— hangs. h.: —

de: kérőddzik, réműl, szédül,

— hangsúlytalan h.: dícsír, emísz, emlékezik, kukurikul, törtinik, vezínyöl,

de: beszél~beszél, böngész, csempészik, elmélkedik

Toldalékokban

— (ság), -ség: betegség, cselídség, egísség, embérség, feleség, hejség, kötelesség, köccség, kéccség, lehetőség, mennyiség, mestérség, nemzeccség, nedvesség, rendetlenség, segítőség, szeréncsitlenség, szegénység, szencség, szíveesség, szöveccség, szükség, ünnepség, vendígség, vezetőség,

— (mány), -mény: cselekmény, egyezmény, eredmény, fejlemény, festmény, hirdetmény, kedvezmény, készítmény, körülmény, követelmény, küldemény, nyeremény, sütemény, szerzemény, tünemény, — (vány), -vény: elismervény, kötelezvény, szerelvény, szökevény,

kny. ú: nyj. í — híves, hível~hüvel, hívelkúj~hüvejkúj, (bíbájos)~búbájos.

De: gyűszű, fű, fűrés, fűszfa, kőműves, műhej, stb.

A nyelvjárásban az í megterheltebb, mint a köznyelvben. Nagyobb megterheltsége a névszókban hangsúlytalan helyzetben, valamint a toldalékban jelentkezik.

Az ó megterheltsége

A nyelvjárásban az ó a következő köznyelvi hangok és hangkapcsolatok helyén jelentkezik: ó, a, o, al, ol. A leggyakoribb viszony, mely jelentősen növeli a fonéma gyakoriságát, a köznyelvi ol: nyelvjárási ó viszony.

Kny. ó: nyj. ó — hangs. h.: drót, hó, jó, ló, lóbál, óra, óta, sóska, szó, tó, stb.

— hangsúlytalan h.: alsó, anyós, após, bíró, borító, díj, disznó, fojó, fúró, fogó, istáló, koporsó, kígyó, kóró, lóbálóddzik, ringló, sarló, talló, testálló.

A köznyelvi ő helyén más magánhangzó is jelentkezhethet:

Kny. ó — nyj.

ú: arrú, azúta, fúrú, mogyorú, régúta, túrú,
u: rulam
o: ovatossan

Ezek közül csak az ó : ú megfelelés a jelentősebb.

Kny. a : nyj. ó — disznója, disznójitok (a disznaja alak nem él)

Kny. o : nyj. ó — a -kor, -szor, -hoz ragok a nyelvjárásban
-kó: akkó, husvétkó, karácsonkó,
-szó: haccó, nyóccó,
-hó: asztalhó, házhó, Sándorékhó.

Az r nyújtó hatása jelentkezik a következő esetekben: főr, fórada-
lom, főró, fóráz, kórmány, ór.

Kny. al : nyj. ó — tálóták fő, éválóták.

Kny. ol : nyj. ó — dógozik, fódóz, hónap, kóbász, Miskóci, mónár,
nyóc, ócsóbb, ódal, szógál, vóna,
-ol végű igék + toldalék: bóbiskót, csomagóták, csúfót, dobóta,
fogasót, gondókozik, hántóták, kapsótam, kóstótam, locsótuk,
morzsót, parancsóna, épazaróta, porótuk, pótóni, rajzójja,
rukkótam, fősorótam, kiszámóták, szavatótt, táncóni, vásá-
rótunk.

Az ol végű igék ragos alakjában gyakori az ó hang. A gyakoriságot
csökkentő tényezők hatása nem nagy, ezért az ó hang a csantavéri nyelv-
járásban megterheltebb, mint a köznyelvben.

Az ő megterheltsége

A nyelvjárásban az ő fonéma a következő köznyelvi hangok és
hangkapcsolatok helyén fordul elő: ő, ö, el, öl.

Kny. ő : nyj. ő — hangs. h.: bőr, csősz, kőműves, nyől, szőlő~szöllő,
stb.

— hangsúlytalan h.: fékető, fölő, idő, kettő, kérődzik, repülő,
teknyő, tető, vetkőddzön, stb.

A köznyelvi ő helyén más megfeleléseket is találunk.

Kny. ő — nyj. ú: bú, bűt, lúl, úk, stb.

é: elébb, fékető

ü: belüle, hetfü, tüle

ö: szöllő~szőlő

Közülük a köznyelvi ő nyelvjárási ú viszony a nagyobb hatású.

Kny. ö : nyj. ő — a höz és -ször ragok a nyelvjárásban
-hő (fődhő, körhő, szerelőhő, tetőhő)
-sző (öccő, többsző)

Az ör hangkapcsolatban: kőr, kőrbe.

Kny. e : nyj. ő — a -hez ragnak -hő változata él (ehhő, pékhő, székhő).

Kny. el : nyj. ő — az l végű igékre jellemző ez a viszony, pl. csí-
pőtünk, ebédőtünk, ünnepőtünk, rendőnek, slingőve, szigetőni,
szüretőni, stb.

Kny. öl : nyj. ő — hangs. h.: bőcső, föld, főmén, főnézett, fővette,
kő, kőccsön, kötők, tőtötték, ződ, vőgy,
— hangsúlytalan h.: erőttetik, gyümőcs, dörgőte, pörkőték,
pörőte, szemőcs.

A felsorolt anyag bizonyítja, hogy a csantavéri nyelvjárásban az
ő gyakoribb fonéma, mint a köznyelvben.

Az é megterheltsége

Az é fonéma a következő köznyelvi magánhangzók és hangkapcsolo-
latok helyén jelentkezik: é, a, e, ő, i/í és er. Láthatjuk, hogy viszonylag
sok a megfelelések száma, de csak kevés morfémát érintenek.

Kny. é : nyj. é — egytagú szavakban: bél, cél, dél, év, kép, kés,
négy, pék, rég, szék, térgy, vér, vész, ég, ért, fél, mér, néz,
— többtagú szavakban
hangs. h.: béna, cérna, éhēs, étel, fél (fn), gréta, métēr, nēni,
répa, stb.
— kérőddzik, kérdēz, szédül, téved.
hangsúlytalan h.: — cseléd, dērék, ebéd, elég, kondér, kövér,
pecsét, tőcsér, stb.
— ígér, intéz, zenél, stb.

A köznyelvi é-nek más realizációi is vannak, melyek jelentősen
csökkentik az é számát a nyelvjárásban.

Kny. é — nyj. í: kík, kíz, píz, stb.
ű: fűsű
i/í: fejibe, kezit, píntek, szélin, stb.
ē: beszél, mesél, stb.

A felsorolt viszonyok közül az é : í a legjelentősebben csökkenti a
nyelvjárásban az é fonéma gyakoriságát.

Kny. a : nyj. é — hamarébb
Kny. e : nyj. é — közelébb
Kny. ő : nyj. é — elébb, fékető

Kny. er : nyj. é — móre
szőr : é — kőccé, hőccé

Ezek a megfelelések csak a felsorolt morfémaokban élnek. Az é tehát a csantavéri nyelvjárásban nem annyira megterhelt, mint a köznyelvben.

Az á megterheltsége

Fonémáink közül az á megterheltsége mutat legnagyobb hasonlóságot a köznyelvvvel, ugyanis kevés az a jelenség, mely csökkentené vagy növelné az á megterheltségét.

A köznyelvben e fonéma helyén a következő hangokat találhatjuk: á, é, a, ar.

Kny. á : nyj. á — ár, árpa, hát, jászol, kápuszta, láb, sállik, sár, sárga, szárad, vajú,
— bogár, bognár, hijába, István, kóbász, Mihál,
— almába, deszkára, gyomrát, hozzám, kapál, stb.

A köznyelvi á helyén csak egy esetben van o fonéma, a borozda morfémában.

Kny. é : nyj. á — jelentő mód jelen idő egyes szám első személyben: annák, színák, tolnák, stb.

Kny. a : nyj. á — ágác, ád, kácsa, kána, valamint a -val ragokban: baltává, csajkává, családdá, szóvá, stb.

Kny. ar : nyj. á — ára

A -val ragot gyakran -vá alakban használják, ezért az á valamivel megterheltebb, mint a köznyelvben.

A polifonémikus értékű ē és ā megterheltsége

Pótlónyúlás vagy időtartamcsere eredményeként jelentkezik, az utóbbi csak néhány morfémára korlátozódik.

1. Az ē megterheltsége

Kny. el : nyj. ē — az el igekötőből legtöbbször kiesik az l. Pl. ha az igekötő az ige előtt áll: ēfelejt, ēgyün, ēhiszi, ēkezd, ēmesetem, ēsímíccsa, ha az igekötő az ige után áll: attam ē, hita ē, ősmertek ē, kieshet az l akkor is, ha az ige mgh.-val kezdődik: ēizétük, ēannám, ēitta, stb.
— emēni, főkēni, tüzēt, közē, művēte, rēggē, széjjē,

(tehát szóban és szóvégen is előfordul),

de: belső, első, hível, kelkápuzta, lelkeim, műhel, nyelve.

-- (-val), -vel ragban: ekévő, hejjő, löccő, pízze, szénnő, bevétellő, stb.

Nincs meg az 1 képzős igékben: ebédél, énekél (ezek ritkán fordulnak elő, mert fő alakok az ebédöl, éneköl) és az olyan szavakban, melyet a köznyelv ly-lyel ír, pl. hel, műhel, hível, sindél.

2. Az ā megterheltsége

Kny. al : nyj. ā — szó belsejében, szóvégen nem jelentkezik, csak a -val ragban: alku, alma, alsó, alszik, bival, hajnal, hallgat, meghal, szalma, talp.

-val: avvā, lábbā, nappā, tavasszā, stb.

Az ē megterheltsége nagyobb, mert az ā helyett az említett ragban gyakran á szerepel, pl. annivá, baltává, csajkává, családdá, dróttá, fíjává, hamuvá, kantákká, kaszákká, stb. Ezek a példák bizonyítják, hogy az 1 kiesése akkor történt, mikor a csantavéri nyelvjárásban az ā hang még élt.

Az u megterheltsége

A nyelvjárásban az u fonéma a következő köznyelvi hangok helyén áll: ú, u, o, ó. Ezek közül az o : u megfelelés növeli jelentősebben az u fonéma számát.

Kny. u : nyj. u — buszma, buta, dunyha, fut, gyullad, kutya, luk, lusta, ruha, tud, stb.

A köznyelvi u helyén a nyelvjárásban ú jelentkezik néhány morfémában: cukor, új, únyi.

Kny. ú : nyj. u — buza, gunár, husvét, odu, szuj, tulsó, zuzmara.

Kny. o : nyj. u — hangs. h.: bukor, csuda, csurdútig, csurog, csurgás, dungó, fujt, hun, hunnan~hunnən, kufkër, mustoha, ustor, Uzsvár,

— hangsúlytalan h.: durung, ithun, kápuzta, sèhun, vánkus, Vilmus,

de: gondókozik, ivott, kukorica, szalonna.

Toldalék előtt nincs ez a megfelelés: akarok, gyugok, mondok, dobol, pocsékol, táncol, tárol, stb. Kivétel ez a két morféma: hajul, kukrikul.

Kny. ó : nyj. u — rulam, rulad.

Az u megterheltebb, mint a köznyelvben.

Az ü megterheltsége

A nyelvjárásban az ü a következő köznyelvi hangok helyén jelentkezik: ü, ö, ő, ú, i. Közülük a köznyelvi ö nyelvjárási ü viszony növeli jelentősebben az ü fonéma gyakoriságát.

Kny. ü : nyj. ü — бүдös, gyümölcs, fül, fürönni, füst, pünközd, süket, sül, süt, tüzet, trücsök, ül, üt, üres, ürge, üszög, stb.

Az ü megterheltségét csökkentő megfelelések száma nem nagy és nem sok morfémára vonatkoznak:

Kny. ü — nyj. i: kilső, rihés
ú: tükör

Kny. ö : nyj. ü — példaim csak hangsúlyos helyzetre vannak nagyobb számban: гүдör, gyükér, gyün, küvek, küves, lүgdös, lük, lүvi, lүvödözik, түрүközö, түрүл, түве, үvé,
— hangsúlytalan h.: түрүközö, түрүл
de: fürönni, fürösztü, kökény, könnyű, köpül, mēnekül, merül, öccse.

Kny. ő : nyj. ü — belüle, hetfü, tüle

Kny. ú : nyj. ü — түзoltó, de: tűz

Kny. i : nyj. ü — csүpet, (үдö)~idö, (kifүzetem)~kifizetem.

Az ü hang gyakoribb, mint a köznyelvben, mert több morfémát érintenek azok a megfelelések, melyek növelik a hang megterheltségét.

Az i megterheltsége

A nyelvjárásban az i a következő köznyelvi hangok helyén jelentkezik: i, í, e/ë, é, ü, ö, o, a. A megfelelések száma nagy, de közülük csak a köznyelvi e/ë nyelvjárási i megfelelés érint több morfémát, a többihez csak néhány szó tartozik.

Kny. i : nyj. i — bisalma, csillag, dijó, igaz, ing, igen, innēn, ingyēn, is, iszik, kifli, pici, ritka, ribizli, sindēl, szilva, ti, villa~vēlla, stb.

— addig, alig, kéröddzik, kukorica, lovaim, mieink, néni, únyi, stb.

A köznyelvi i helyén ü, ë, ö, é is előfordulhat a nyelvjárásban, ez mégsem csökkenti jelentősebben az i gyakoriságát, mert ezekhez a megfelelésekhez nem sok példa tartozik.

Kny. i — nyj. ü: csүpet, (үдö)~idö, (kifүzetik)~kifizetik
ë: frēcska, tēnta, vēlla, venyöge
ö: ösmeri
é: mindég

Kny. i : nyj. i — igér, ítél, kísér, nyíllik

Kny. e/ö : nyj. i — eriggy, gilice, girizd, helis, igényes, kills, kinyér, de: bőre, egyenget, észtergál, fejszék, hürnyó, kemence, körte, lëkvár, össze, széle.

Kny. é : nyj. i — (billeg)~béjjeg, pinték~pinték

de: béka, bér, bérés, édés, férfi, lép, méz, szék, tép.

— hangsúlytalan h.: krizantin,

békivő, ényim, fejit, fülit, végibe, stb.

de: cserép, dërék, ebéd, egér, fazék, kerék, körtét, marék, szomszéd, ügyvéd, stb.

Kny. ü : nyj. i — kilső, rihës

de: bükk, füge, fül, füst, gyümölcs, süket, tüdő, süt, üres, üsző, ünnep, üzen, stb.

Kny. ö : nyj. i — giriny, de: fürönni, göröncs, kökény, köles, könnyű, stb.

Kny. o : nyj. i — abrincs, de: káposzta, lapocka, lapos, stb.

Kny. a : nyj. i — fakiszt, mutizsd, sipka, váliszt,

de: csanál, csónak, hanyatt, szárad, stb.

Az i valamennyivel megterheltebb, mint a köznyelvben.

Az o megterheltsége

A nyelvjárási o a következő köznyelvi hangok helyén jelentkezik: o, a, u, e/ë, ó, á. Legtöbb példám az a : o megfelelésre van.

Kny. o : nyj. o — hangs. h.: bolond, bornyú, borotva, boszorkány, dohány, fogdos, fogvást, fokhajma, gondókozik, gyovon, hoz, hozzám, hogy, koporsó, kosztolónni, most, mogyoró, nyomorútt, oda, ocsu, odvas, ojan, okos, olvas, orvosság, rokony, szomorú, szomjas, szorít stb.

— hangsúlytalan h.: áldomás, biztos, bolond, borotva, boszorkány, Károl, koporsó, mogyoró, motoszkál, okos, rokony, vitollás, stb.

A köznyelvi o helyén más magánhangzók is jelentkezhetnek, ezek nagymértékben csökkentik a nyelvjárásban az o gyakoriságát.

Kny. o — nyj, u: bukor, csuda, csurog, dungó, fujt, stb.

ë: bërétva, pëlva,

oj — é: péva

ol — ó: hónap, kóbász, nyóc, stb.

(h)oz ó: asztalhó, Sándorékhó

(k)or, ó: akkó, karácsonkó

(sz)or ó: nyóccó, sokszó

ol ú: kúdús

i: abrincs

a: lakadalom, randa

- Kny. a: nyj. o — borozda, komra, lábodat, lábos, osztán, potkány, szuffixumban: magos, de: gyorsan, szomjus.
 de: avas, barack, bogarak, csanál, meghul, havas, hogyan, javít, kakas, kapor, karalábé, madár, mandula, parancsónak, saláta, sarok, sarló, sarogja, talló, talpat, vacsora.
- Kny. u: nyj. o — onoka, de: aluszik, csuklik, csutka, dunyha, mandula, muhar, uzsonna.
- Kny. e/ë: nyj. o — citora, citorál, csipkod, porcolán,
 de: dészka, gyertya, fazékas, hërnyó, petrezsejëm, përzseł, sêhol, zsinég.
- Kny. ó: nyj. o — ovatosan, de: drót, fojó, gója, jó, koporsó, karó, só, tusó, zászló.
- Kny. á: nyj. o — borozda (csak ebben a morfémában)

Az o nem olyan gyakori, mint a köznyelvben, mert több megfelelés csökkenti a gyakoriságot.

Az ő megterheltsége

A nyelvjárásban az ő fonémát a következő köznyelvi hangok helyén találhatjuk: ö, ő, i.

- Kny. ö: nyj. ö — a köznyelvben ö~e/ë alakpárok közül a labiális változat él:
- hangs. h.: bögy, csönd, csöndös, csöng, csöngő, csöpp, csöpög, föld, földél, földő, föl, fölé, fönt, gyöngé, gyöp, körösz, köröszű, Örzse, pöckös, pöcök, pör, pördít, pördül, pörnye, pörsőj, pötty, röpköd, röpül, (de: repülőgép), söpör, söprű, szög, töpörtyű, vödör, vörös, zsömle. Ellenpéldák az e/ë hangoknál.
 - hangsúlytalan h.: csöndös, csöpög, körösz, köröszű, pöckös, pöcök, pörsőj, röpköd, söpör, töpörtyű, vödör, vörös, stb.
 - l előtt: — szóban: fölő, fölőslég, fölő
 - szóvégen: csiripöl, ebédöl, éneköl, érdemöl, föl~fő, fűrészlő, hímöl-hámol, köröszöl, ünnepöl, szemetöl, tisztöl, de: bélel, meszel.
 - független ö-zés: gyöplű, de: csérésznye, festék, gerebje, lencse, lepedő, még, szegíny, stb.

A köznyelvi ő helyén számos más hang is lehet, melyek csökkentik a megterheltségét. Ezek a hangok az ü, i, e, ë, ő.

- Kny. ö — nyj. ü: gyün, lük, küves, stb.
 i: giríny
 e/ë: bëllér, fékető, hétkeznap
- öl — ő: böcső, köccsön, stb.
 (sz)ör — ő: öccő, többsző
 (h)öz — ő: kőrhő, tűzhő, stb.

Kny. i : nyj. ö — ellenöröz, öröz, ösmerős

de: dinnye, hirtelen, kllines, ribizli, sindöl, stb.

Kny. ö : nyj. ö — szöllő~szőlő (csak ebben a morfémában).

Azok közül a megfelelések közül, melyek csökkentik az ö megterheltségét, a legjelentősebb a köznyelvi ö nyelvjárási ü, valamint ő viszony. Az ö mégis megterheltebb, mert az ö~e/ë alakpárok közül az ö-s változat él.

Az ë megterheltsége

1. Egytagú szavakban: bë, bëng, bënt, ëgy, bëgy, këll~köll~kö, lë, lësz, mëg, mëgy, në, së, szébb, szëm, të, rënd, tész, vész, zëng,

2. Többtagú szavakban

a) hangsúlyos helyzetben:

— magas hangrendű szavak: bëcsül, csërësznye, dërëk, ëgyedül, ëgyén, ëgylet, ëgyezünk, ëlég, ëngëm, ëszik, ëtető, fëgyelëm, kënyër~kinyër, lëhet, mëddig, mëgint, mëllik, mënnyi, nëgyedik, nëki, rëggeli, rëttenetës, sëmmi, spëditer, szëgedi, szëgény, szëmély, szënni, szërint, szërződés, tënni, tëvékeny, vëcsërnye, zsënge.

De: celler, gerinc~girinc, henger, kelkápuzta, lelkëm, lencse, lepedő, penisz, tengöl~tengëj, tepsi, stb.

Szó végén mindig e hang áll. Pl.: eke, este, gerebje, görbe, kemence, ragokban: kerbe, kezibe, harmadik személyű birtokos személyragokban: levele, mënye, keze, stb.

— vegyes hangrendű szavakban: bëtyár, dëlëgáni, ëgyforma, ëgy-mást, fërtáj, gërënda, gërman, gyërtya, mënyasszony, nëhogy, nëtán, szëkcio, szëmpont, tënnap, Vërka.

b) hangsúlytalan helyzetben:

— magas hr.: cimët, embër, ëlëget, csërësznye, decembër, gyerëk, kërëg, mërëg, mëtër, mës-tër, nëmët, rës-zëg, szeptembër, tengër, terëm, verëm.

— vegyes hr.: baktër, bërë-tva, gërënda, kukkër, novembër.

3. Toldalékok előtt

-s melléknévképző előtt: betegës, dëszës, ecetës, ëdës, ëhës, emeletës, ënekës, ërdekës, eszës, feszës, fëlöslegës, gerincës, bëgyës, hímës, hírës, idegës, kinyës, körülményës, krëmës, lisztës, öregës, rëndës, retkës, sebës, selmës, sikerës, szëlës, személyës, színës, szivëjës, szögletës, termëszetës, törvényës.

-g gyakorító képző előtt: biccëg, brekëg, csettëg, didërëg, feszelëg, hemzsëg, pityërëg, recsëg, tekerëg, ténfërëg, tipëg.

-z: ërëz, kërëdz, lëtëzik, szërëz, segëjëz,

de: fékez, mërgez, végez.

Igéknel: jelentő mód jelen időben egyes szám első és második személyű ragok előtt (alanyi és tárgyas ragok előtt).

- k: hiszék, leszék, nézék, szédék
- l: hiszél, leszél, nézél
- m: hiszém, nézém, szédém
- d: hiszed, méred, nézed.

Azokban az igealakokban, melyekben a múlt idő jele -tt, a jel előtt $\ddot{e}$ szerepel: keresétt, nézett, szédétt, stb.

Névszónál: az egyes szám 1. és 2. személyű birtokos személyrag előtt, függetlenül attól, hogy a szóban van-e $\ddot{e}$:

- m: gyere $\ddot{e}$ k $\ddot{e}$ m, lehet $\ddot{e}$ ség $\ddot{e}$ m, szer $\ddot{e}$ ződés $\ddot{e}$ m, beszéd $\ddot{e}$ m, érde $\ddot{e}$ k $\ddot{e}$ m, termés $\ddot{e}$ m
- d: gyere $\ddot{e}$ k $\ddot{e}$ d, lehet $\ddot{e}$ ség $\ddot{e}$ d, szer $\ddot{e}$ ződés $\ddot{e}$ d, beszéd $\ddot{e}$ d, érde $\ddot{e}$ k $\ddot{e}$ d, stb.

Tárgyrag és többesjel előtt:

- van $\ddot{e}$ a szóban: egy $\ddot{e}$ n $\ddot{e}$ k, emb $\ddot{e}$ r $\ddot{e}$ k, stb. De: h $\ddot{e}$ gyek, m $\ddot{e}$ ggyet, sz $\ddot{e}$ met,
- nincs $\ddot{e}$ a szóban: cseléd $\ddot{e}$ t, liszt $\ddot{e}$ t, üveg $\ddot{e}$ t, perc $\ddot{e}$ t, részes $\ddot{e}$ k, sír-
emlék $\ddot{e}$ k, stb. De: ezrek, férget, kérget, stb.

4. Toldalékokban

a) Igeképzőkben:

- d $\ddot{e}$ gél: éld $\ddot{e}$ gél, mend $\ddot{e}$ gél,
- $\ddot{e}$ zik: reped $\ddot{e}$ zik, töred $\ddot{e}$ zik,
- $\ddot{e}$ dik: $\ddot{e}$ keser $\ddot{e}$ dik, teljes $\ddot{e}$ dik,
- k $\ddot{e}$ d: csipk $\ddot{e}$ d~csipk $\ddot{o}$ d, lépk $\ddot{e}$ d,
- k $\ddot{e}$ dik: ereszk $\ddot{e}$ dik, idétl $\ddot{e}$ nk $\ddot{e}$ dik,
- k $\ddot{e}$ zik: ölelk $\ddot{e}$ zik, védek $\ddot{e}$ zik, vétk $\ddot{e}$ zik, stb.

b) Névszóképzőkben:

- el $\ddot{e}$ m: élel $\ddot{e}$ m, félel $\ddot{e}$ m, figyel $\ddot{e}$ m, sérel $\ddot{e}$ m, szerel $\ddot{e}$ m,
- del $\ddot{e}$ m: engedel $\ddot{e}$ m, veszedel $\ddot{e}$ m, stb.

c) Igeragokban: jelentő mód jelen idő t. sz. 2. személyben:

- t $\ddot{e}$ k: $\ddot{e}$ szt $\ddot{e}$ k, nézt $\ddot{e}$ k, tépt $\ddot{e}$ k, stb.
- it $\ddot{e}$ k: $\ddot{e}$ sztit $\ddot{e}$ k, főzit $\ddot{e}$ k, nézit $\ddot{e}$ k, stb.

Felszólító módban: egy $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, egy $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, fizess $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, fizess $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, nézz $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, nézz $\ddot{e}$ t $\ddot{e}$ k, stb.

d) Névszóragokban:

-én helyhat. rag: ezén, gépén, kézen, stb.

-tük birt. szr.: betegétük, fejetük, gyereketük, stb.

-szér hat. rag: éccér, kéccér, (éccé, kéccé)

A köznyelvi a, é, ö, i és o helyén a nyelvjárásban néhány helyen ő van. Ide azonban nem sok példa tartozik.

Kny. a : nyj. ë — cigërëtta, hërmonika, de: csanál, saláta, vasárnap, stb.

Kny. é : nyj. ë — beszël, kiherëlik, mesël, tehát az -él igeragokban fordul elő. A névszóokban nincs meg ez a megfelelés: dërék, öccsijé, tányér, stb.

Kny. ö : nyj. ë — (ëcsém)~öcsém, bëllér, hétkéznap, hívës, mëgëtt, de: bükköny, csütörtök, göncölszekér, kömëmmag, össze, özvegy, pörköl, sör, szemöldök, tükör, stb.

Kny. i : nyj. ë — frëcska, tënta, vëlla, venyëge, de: dinnye, gida, hijába, hirtelen, ijen, iskola, istráng, kilincs, mijejink, ribizli, sindël, tepsi, stb.

Kny. o : nyj. ë — pëlva~péva, bërëtvä, pozdërja, de: csorda, hosszú, rozsda, stb.

Az e megterheltsége

A nyelvjárási e helyén a köznyelvben e, ő, è, és a fonémák állnak. A nyelvjárási e köznyelvi e megfelelésen kívül egyik sem érint sok morfémat.

Kny. e : nyj. e — hangs. h.: belső, celler, egësség, ecet, epër, erdő, emel, este, fej, fenyő, fekete, Ferenc, hel, hetes, hetis, kedd, kert, kel, kelkápuszta, lepedő, levél, negyven, penisz, szekér, tehén, tető, tetyű, stb.

— hangsúlytalan h.: bëjjege, dinnye, ismerős, emel, ecet, fekete, keserű, köles, lélek, lencse, lepedő, műhej, össze, ötven, szëret, stb.

— toldalék előtt: kinyeret, minket, szëmet, évek, küvek, méhek, igei szr. előtt: szörtem, nëztem, stb.

— toldalékokban: gyükere, ökre, szive, könnyebb, messzebb, köves, vizes, csipőnek, gyünnek, kerbe, helbe, stb.

Az e megterheltségét csökkenti, hogy a köznyelvi e helyén a nyelvjárásban más hangok is állhatnak, é, ë, ö, i hangok. Ezek a megfelelések nem jelentősebbek, mert nem sok morfémat érintenek.

Kny. e — nyj. é: közelëbb, mére,

(v)el — ë: kivë, mivë,

el — ö: eszö, teszö,

i: girinc.

Kny. ő : nyj. e — fékető, de: búdlós, güdör, köcsön, könyörög, ökör, ördög, püspök, pünkösds, stb.

Kny. é : nyj. e — hetfű, de: dörék, egér, jég, kerék, középső, szén, tehén, veréb, stb.

Kny. a : nyj. e — hanem, de: almába, kapál, legalább, saláta, vasárnap.

A csantavéri nyelvjárásban az *ë* igen megterhelt, ebből következik, hogy az *e* nem olyan gyakori, mint a köznyelvben.

Az a megterheltsége

A köznyelvi *a*-s morfémaokban a nyelvjárásban is *a*-t találunk. Csak egy viszony növeli a nyelvjárás *a* gyakoriságát, néhány köznyelvi *o* helyén a nyelvjárásban a hang van.

Kny. *a* : nyj. *a* — hangs. *h*: alszik, alatt, arany, aki, azok, alig, azúta, ablak, abríncs, alsó, aranka, balta, bagó, barát, csanál, család, falu, fazékas, hamu, hal, hajnal, hamarébb, kalász, karfijó, kasza, karácsony, katlany, lapát, laptá, ma, macska, madár, nap, pallás, papír, saláta, sarnyú, szalad, talp, tarack, takarmány, tavasz, van, vasárnap, stb.

— hangsúlytalan *h*: ára, árpa, bival, cékla, csipa, fóradalom, java, csuda, gabona, gyullad, fuvar, hajma, karaláb, kápuszta, kukorica, muhar, orgona, pálinka, pipacs, répa, saláta, szalma, széna, választás, stb.

— toldalékokban: rína, hajúna, futna, -ba, -va, -ra, -nak ragokban, stb.

A köznyelvi *a*-nak számos más realizációja is van, a nyelvjárásban *o*, *á*, *ó*, *é*, *i*, *ë* és *e* állhat a helyén.

Kny. *a* : nyj. *o*: lábodat, magos,
á: ára, ágác, kána,
ó: disznója,
é: hamarébb,
i: mutizsd, váliszt,
ë: cigërëtta, hërmonika,
e: henem.

Kny. *o* : nyj. *a* — bótakat (de: fótokat, póccokat), randa, sarampó, vakondak, de: fogdos, fojik, iszok, lapocka, lapos, mogyoró, most, okos, orvosság, paradicsom, pokróc, rozsdá, szalonna, vájog, stb.

Az a fonéma a nyelvjárásban kevésbé megterhelt, mint a köznyelvben. Csak egy megfelelés növeli a számát, viszont a csökkenését előidéző megfelelések nagyobb számúak.

A mássalhangzókat másképpen mutatom be. Nem külön fonémaként, mert a megterhelés kérdése más jellegű. A megfeleléseket együtt mutatom be. Csak azokról a mássalhangzókról lesz szó, amelyek változást mutatnak a köznyelvekkel szemben.

1. Kny. j (ly) : nyj. l~j
(A ly hang nem él.)

Vannak olyan ly-lyel írt morfémák, melyeknek van l-es és j-s változatuk is, pontosabban a nyelvjárásban vannak olyan szavak, melyeknek csak l-es vagy csak j-s változatuk van, és vannak olyanok, melyeknek l-es és j-s alakváltozatuk is van.

— Csak l-es változatuk van a következő szavaknak: kölök, luk, pöhöl, pöndöl, sindél.

— Sokkal több azoknak a szavaknak a száma, melyeknek kétféle alakváltozatuk van: billeg~béjjeg, bival~bivaj, gömbölű~gömböjű, hel~hej, hellette~hejette, hível~hűvej, Károl~Káro, kastél~kastéj, királ~kiráj, Mihál~Miháj, mëllick~mejik, műhel~műhej, némëllick~némejik, petrezselém~petrezsejem, selém~sejem, taval~tavaj, tengöl~tengéj.

— Csak j-s változatú szavak: akadáj, bagoj~bagó, bogja, engedéj, fojik, fojó, gerebje, gója, gombojag, hájog, ijen, kájha, konkoj, kvartéj, mágja, májva, moj, mosojog, muja, osztáj, pája, pocsoja, pója, ráspoj~ráspó, sarogja, segéj, szeméj, tekintéj, vájog.

Kny. l : nyj. j — csak a mejj szóban van j hang a köznyelvi l helyén. Más esetekben a nyelvjárásban is l van: akol, csukló, kazal, lány, lékvár, liba, ököl, zabla, stb.

2. Kny. t, d, n : nyj. ty, gy, ny

A t csak egy morfémában palatalizálódik, a tető a nyelvjárásban tetyűként hangzik. Egyéb helyeken megmarad a t: kotló, tíz, tükör, tűz, stb.

A d is csak pár morfémában palatalizálódik: gyug, térgy, térgyel~térbetyül.

Jóval gyakoribb az n palatalizációja. Egyaránt jelentkezik szóban és szóvégen is: döböny, Istvány, fony, fonyás, katlany, kazány, nyöl, nyövé, rokony, teknyő, vagon, vászony, vonyít. De: disznó, kínoz, meztelen, ojan, sótalan, szén, téhen, üzen, stb.

3. Kny. ny : nyj. n — ez a jelenség igen számottevő, de csak a szóvégen jelentkezik: asszon, boszorkán, dohán, gyíkin, legín, szégín, stb. De: csökönyös, kökény, szivárvány, tenyér, stb.

4. Kny. r + j : nyj. r + ny — ez a megfelelés kevés morfémában jelentkezik: bornyú, sarnyú, varnyú.

5. Kny. gy :nyj. j — a megfelelés kis hatású, csak a fokhajma, hajma morfémákban jelentkezik. Más esetekben megmarad a gy: kígyó, vagyok, stb.

6. Kny. j :nyj. gy — csak a jön szóban van ez a megfelelés, a nyelvjasásban ez a szó úgy hangzik, hogy gyün. Más esetekben: gerebje, jászol, jég, pijóca. A jön morfémában látszik leginkább a köznyelv hatása, a közeledés a köznyelvi alakhoz, ebből viszont az következik, hogy sok átmeneti alak él: gyün, gyün, gyön, jün, jön.

7. Kny. sz, z :nyj. c — a köznyelvi kiejtés helyén jelentkezik az sz : c megfelelés, a nyújtózkodik ejtés helyén: nyújtóckodik, valamint a zeller szóban a z : c megfelelés: celler.

8. v~j~h~l~Ø megfelelés

A köznyelvi hiátus helyén csak j van: dijó, e jis, fa jalá, fájé, fíjőka, hijába, keserűjen, lovajim, maji, mijejink, mijúta, példáulul, zsidó jorvos, stb. A hiátustöltő j nemcsak a szóban jelentkezik, hanem két szó között is.

9. Az l kiesése

Az egész nyelvetületen jelentkezik, de a megoldástípusok különböznek. Részletekre bontva tárgyalom a kérdést, mert a realizáció függ a hangtani helyzettől, hangkapcsolattól, a szófajtól.

A) Szó belsejében

1. Egytagú szavakban:

-öl: föld, kő~köll, köt, vőgy, ződ

-ül: küd, sütt

-öl: főt, dőt

-ul: kúcs, de: pult

2. Többtagú szavakban

-ál: abáni, áhat, ámos, átok, csináták, daráta, dölégáni, dobáta, hasznát, kántáni, kapátam, kaszáta, kiács, kínáta, kópéráni, kurátam, munkákonnak, régisztráva, sajnátam, sétátunk, szaladgátunk, szógátam, tanátam, vájkáni, vátam, vátottam.

-al hangkapcsolatban nem esik ki: alkalom, alma, alsó, foglalkozik, hallgat, meghalt, lakadalom, szalma, talp, elválóták, stb. Egy esetben esik csak ki az l: foglált, másik két esetben az előtte álló magánhangzó zártabbá válik: tálóták, válóták.

-el: az el igekötőben mindig kiesik, függetlenül attól, hogy az ige előtt vagy az ige után áll. Továbbá: emēni, főkēt, művēte, tűzēt, de: belső, első, nyelve, selēm, stb.

-öl: böcső, csípőtünk, ebédötek, erőttetik, főmén, gyümölcs, köccsön, kötök, nyöte, ötözik, présöték, pörköték, rendöte, slingöve, szüretöni, tötötték, ünnepötük, de: fölhő, fölső.

-ul: árúni, beárúta, megboldogútt, fordúnak, hajúna, indút, javút, múva, belenyút, kisutúták, megszabadút, szorúva, tanútam, társúni, túsó, valósút, de: gyógyul, tisztul.

-ül: épűnek, fűsűtem, ēkerűtem, küdik, nősűtem, örűtem, réműtem, röpűhet, mēgsűt, szépűt, térűt, ütettük.

-él: beszēt, cserēget, dēbe, ēgyēték, izēték, mesētem, nevetgēt.

B) Abszolút szóvégen.

1. Egytagúak végén

Az egytagú szavak végén nem esik ki az l.

-al: bal, dal, hal,

-el: hel, kel,

-él: bél, dél, fél (ige), nyél, szél, tél, De: kivétel a fél névszó, mert ebben az esetben legtöbbször kiesik az l, pl. Fé kettőkö ment ē. Fé napig várakoztunk.

-ol/ól: ól, szól, toll,

-ül: fül, öl, ül.

2. Többtagúak végén kiesik az l:

-ül: belű, egyedű, fölű, kívű, körű, köröszű, körűbelű, mögű, nékű, de: derül, köpül, röpül.

-öl: elő, de: köből, ököl.

-el: közē, rēggē, szējjē, de: hível, műhel, vétel.

-al: nappā, de: angyal, asztal, hajnal, fijatal, ital, odal, vonal, stb.

-ol: megmarad az l, pl. jászol, pokol.

-ul: alú, rosszú, vadú.

Hosszú magánhangzók után, az -ál és -él hangkapcsolatban megmarad az l: csinál, fonál, halál, kínál, éfél, kötél, levél, stb.

C) Toldalékokban:

— a képzőkben megmarad: -gál, -gél: éldégél, motozgál, nevetgél, szaladgál, stb.

— a második személyű igerag jelen és múlt időben kiesik: ásó, ástá, dőgozó, dőgoztá, feksző, fekütté, stb.

— a határozó ragokból mindig kiesik az l (bővebben a ragoknál).

10. A mássalhangzók hasonulása

A köznyelvben található hasonulások típusai a nyelvjárásban is jelentkezők. A zöngéesség szerinti hasonulás, mint a köznyelvben, hátraható: dopta, húszta, nészte, stb.

A teljes hasonulásnak több olyan típusával találkozunk, melyek nincsenek meg a köznyelvben:

— r + l : ll — bēllet, sállik, talló, vásállás, vitollás, de: korlát, sarló.

— d + n : nn — annak, alunni, elégēnni, érdeklőnni, fāranni, foganni, fojamonni, ēhamarkonni, haragunni, huzakonnak, húzōnni, kapkonni, kedveskēnni, kosztolōnni, legínykēnni, locsókonni, maranni, munkálkonnak, szēnni, tunnak, végezgelōnni.

— a gy hang hasonul az utána következő hanghoz:

gy + l : ll — dehogy hallak itt, űllēhet

gy + n : nn — dehonnem, ēnnyihány, hanni, honné

gy + t : tt — hattuk, vattok, de más msh.-hoz nem hasonul.

- $n + l : ll$ — ögyellő, hasolló, szégyelli
- $n + h : hh$ — mindëhhun
- $r + s : s$ — bisalma, de: hársfa, koporsó
- $l + r : rr$ — asztarrú, farrú
- $ny + l : ll$ — télleg
- $d + l : ll$ — pallás
- $g + n : nn$ — ténnap

A v nem hasonít és nem hasonul.

Az ez, az z-je nem hasonul (ez van), de: asse.

A h zöngétleníti az előtte álló msh.-t (ety hiba, túszhő).

A meg g-je nem hasonul a szókezdő mássalhangzóhoz (mëgfogta, mëgverte).

A -va, -ve, v-je nem hasonul (csukva, kötve, zárva).

A -val, -vel, v-je hasonul (dróttá, kantákká, kézzë).

11. Hangátvetés csak néhány morfémában van: döböny, csanál.

12. Hangkiesés — ha három mássalhangzó áll egymás mellett, a közbülső (t, d, j leggyakrabban) kiesik: kerbe, férhő, majnem, tesvér. Két szó határán is megfigyelhető ez a jelenség: mos má, mer hogy, azé më, stb. A t fonéma elmaradhat a morféma végéről is. Az -ért ragban elmarad a t mellett az r is, a rag tehát é: fájé, vizé, stb. A mert morfémában is kieshet mindkét mássalhangzó. Továbbá a most morfémából kiesik a t, a majdból a d. Pl. Azé mer ú akarta, më nem is így vót. Maj gyüttök!

A j, r, z fonémák kiesése is számottevő:

— j kiesése: szóban: бүт, éccaka, éfél, gyüt, únyi,

szóvégen: bagó, borbé, gané, karé, paré, ráspó.

— r kiesése: az ikerített -rr rövidülése pótnyúlással jár: ëre, ára~āra, mére, főr.

A -kor, -szor, -szer ragokból is kiesik az r.

Szó végén: má, mé, mijé, hama.

— z kiesése: szó elején: acskó, áp, de: zadruga, zászló,

ragokban: asztalhó, bíróhó, ehho, Ferencékhó, stb.

szó végén: ajis, ejis, eme jis.

13. Nyúlás (a rövidülés nem jellemzője a nyelvjárásnak)

Leggyakoribb az intervokális helyzetben levő l és s megnyúlása:

a) az l nyúlása:

— néhány morfémában, melyet a helyesírás ly-lyel ír, és a nyelvjárásban l-es változata is van (billeg~béjjeg, mëllik, némëllik, valamëllik)

— l végű igéből képzett főnevek (kapállás, szabotállás, termellés, termellő)

— allig, népdallok, múllik, szallag. (Abszolút szóvégen nem nyúlik meg az l.)

b) az s nyúlása: az s végű melléknevek toldalekolt formájában: babonássak, biztosan, erőssen, fontossabb, különlegessen, különösen, magossabb, 90 kilóssat, nyóc napossak, piszkossak, rëndessen, soroza-
tossan, természetessen, stb.

- a végű fn + birt. szrag: apóssa, bérësse, részesse, stb. (Abszolút szóvégen nem nyúlik meg.)

14. A msh. torlódás feloldása csak szórványosan jelentkezik. Az s néhány helyen elmarad a szó elejéről: katula, priccél, tanicli, tëlázsi, de: spajz, spenót, sport, srég, stb. A szó belseji torlódós feloldásáról szóltunk a hangkiesésnél.

15. Mássalhangzótöbblet:

— l: híl, lül, ríl, szíl,

— j: szuj, szujos, üvegje, j mint hiátustöltő a 8. pontban,

— d az n után: ittend, mostand.

ALAKTAN

Ebben a fejezetben a névszó- és igerőveket, a névszó- és igerago-
zást, valamint a szóképzést tárgyalom. Ez a rész már valamivel szegé-
nyesebb. A nyelvatlasz alaktani jellegű anyaga nem olyan terjedelmes,
mint a hangtani jellegű anyag, jóval kevesebb a példák száma, és ezért
nem olyan részletes az alaktani kérdések leírása. Arra pedig nem volt
módomb, hogy egy-egy kifejezés paradigmáit tartalmazó kérdőívet készít-
sek, és minden egyes kérdést részletesen megvizsgáljak. Így a meglévő
anyagból igyekeztem azokat a kérdéseket bemutatni, melyeknek rend-
szertani jellegű szerepük van.

A névszótövek

A csantavéri nyelvjárásban is megtalálhatók azok a névszótövek,
melyek típusai a mai köznyelvben is élnek. Egy-egy köznyelvi típus
hiányozhat, és helyette olyan típusok jelentkeznek, melyek a köznyelv-
ben ismeretlenek.

I. Az egyalakú tövek változatlanok maradnak, bármilyen rag, jel
vagy képző járul hozzájuk.

1. A magánhangzóra végződő tövek magánhangzói középső vagy
magas nyelvéllásúak (-i, u, -ú, -ü, -ű-re vagy -ó, -ő, -é-re végződik), pl.
kocsi, krumplic, neni, ócsó, talló, bérlic, böcső, gömbölic, gyűrű, söprű,
tű, stb.

2. A mássalhangzóra végződő tövek változatlanok a toldalekok előtt.
Vannak, amelyek kötőhangzóval vagy anélkül kapcsolódnak a tőhöz.
A nyelvjárásban is megvan a kötőhangzók kettős, illetve hármas osztatú
rendszere. Msh.-ra végződő tövek: aratás, fog, fül, kúcs, nap, por, szék,
szög, tőcsér, stb.

11. Többalakú tövek

1. A msh.-ra végződő tövek lehetnek hangzóhiányos változatúak és időtartam változtatók.

a) Hangzóhiányos tövek: álom : álmos, bokor : bokrok, güdör : güdrös, ökör : ökrök, selém : selmēt, szerelēm : szerelmet, lélek : lelkēm (a mgh. időtartama is változik ebben a példában).

b) Az időtartam változtató töveknél a következő hangzóváltozatok fordulnak elő:

— á~a hangzóváltozás: bogár : bogarat, ház : hazúrú, pohár : poharat, sár : sarat, stb.

— é~e hangváltozás: cserép : cserepes, dér : deres, kéz : kezet, szél : szeles, veréb : verebet, stb. Tehát nincs kiegyenlítődes semmilyen irányba.

— é~ë hangv.: dērēk : dērēkam, ëlég : ëlégem, négy : nëgyed.

— í~i, ú~u, ű~ü hangv.: a víz : vizes tőtípus megtalálható a nyelvjárásban, azonkívül a tűz : tüzet, híd : hidak, úr : urassan alakok is, de emellett egyes esetekben kiegyenlítődes történt a következő példákban: hús : húszas, kút : kútat, szűz : szűzek.

2. A magánhangzóra végződő tövek is több típusúak:

a) tövégi időtartam változtató tövek (a-ra, e-re végződnek): fa : fát típus, pl. apa, buta, szalma, széna, dinnye, fecske, füge, kemence, stb.

Egyes esetekben az l igeképző előtt rövid váltóhang van: kiherēlik, mesēl, stb.

b) véghangzóhiányos változat: borjú : borjak típus nem él, helyette bornyú : bornyút, bornyúja (tehát egyalakú tő a nyelvjárásban).

c) ó~a, ő~e változtatók: erdő : erdeje, zászló : zászlaja tőtípus nincs a nyelvjárásban, helyette: disznó : disznója, erdő : erdője, zászló : zászlója. Az ó, ő végű névszónál harmadik személyű személyrag előtt nem a, e váltóhang van.

d) A v tövű névszók

— időtartam változtató tövek: ló : lovak típus él a nyelvjárásban, pl. fű : füves, kű : küvek,

— hangszínt és időtartamot változtató tövek: hó : havas, tó : tavak,

— hangzóhiányos tövek: falu : falvak típus él, de csak néhány morfémában, pl. keserű : keserves, fenyő : fenyves, odu : odvas. Egyéb esetekben falu : faluk, de van odu : odut változat is.

— változatlan tőhangzósok: pl. mű : művek.

e) Az l végű névszók: csak a réggē morféma alapalakjában van polifonémikus értékű fonéma, réggē : réggelig, de: asztal.

A magánhangzóra végződő tövek hangváltoztató típusához tartozik még két morféma, az egyik a~á változtató (savanya : savanyán~savanyújan), a másik e~é változtató (kesere : keserén~keserűjen), vagyis az illető szavaknak kétféle alakváltozatuk van: a savanyú~savanya, keserű~kesere.

Az igetövek sok hasonlóságot mutatnak a névszótövekkel, vannak azonban eltérések is. Az igetövek is lehetnek egy-, illetve többalakúak.

1. Az egyalakú igetövekhez tartozik az igék túlnyomó része, mert sem a magánhangzóban, sem a mássalhangzóban nincs semmilyen változás (az eltérést csak a tövéghangzó megléte vagy hiánya jelenti). Végződhetnek egy msh.-ra (ás, dógoz, fut, ír, kap, lop, segít, tud, vár, stb.), két mássalhangzóra (dagaszt, kezd, mond, ront, tart, stb.).

2. A többalakú igetövek

a) Hangzóhiányos tövel váltakozó igetövek — a csonka töben olyan magánhangzót találunk, mely a teljes töben hiányzik. A mgh.-t tartalmazó tö használatra a gyakoribb: csípöl, éneköl, hajul. A söpresz, söprötem, fürdeni, fürdöttem, őrzötte, ugrani, kotrani igékben a teljes tövek mellett — ezek a főalakok, a csonka tős változat is előfordul a nyelvjárásban.

b) Hangváltoztató igetövek

— magánhangzó változást mutató tövek: csak az ad morféma jelentkezik ad alakban is.

— mássalhangzó változást mutató tövek:

d~sz váltakozást mutató igék — a -odik képzős visszaható igék múlt időben: növekedett, veszekedett, és a denominális származékok: melegedett, öregedett, a *d-s* tö használatos, az *sz-es* töváltozat pedig jelentő mód jelen időben: növekszik, veszekszik, öregszik.

l~gy váltakozást a vagyok igében figyelhetünk meg. Az *l-es* töváltozatban, melyet a múlt időben találhatjuk meg, az *l* ritkán hangzik, esetleg újabban a köznyelv hatására.

A *gy-s* változat (vagy-), ha *t* kezdetű toldalék járul hozzá, hasonlóan megy végbe, vattok-ként hangzik. Jelentő mód jelen időben használjuk.

Van egy *n-es* változata is, van és vannak alakokban halljuk.

n~gy váltakozás — az *n-es* töváltozat (men-) jelentő mód jelen időben és múlt időben, feltételes módban használatos.

A tö hosszú hangú változata (mén) a jelentő mód jelen idő e. sz. 3. személyében jelenik meg.

A *gy-s* változat jelen időben fordul elő egyes és többes szám első személyben.

c) V-töví igék

— Az a töváltozat, mely a köznyelvben a csak *v-s* tövel váltakozó igék csoportjába tartozik, hiányzik. Nincs tehát ilyen változat, hogy *lő* : *lövök*. A csonka töben a nyelvjárásban *l* fonéma jelentkezik. Az ide tartozó igék jelentő mód jelen időben e. sz. 3. személyben így hangzanak: *híl*, *lúl*, *nyöl*, *ríl*, *szíl*.

V-s töváltozatok a jelen időben két igében vannak: *lűvök*, *nyövök*, a többi igénél: *hílok*, *rílok*, *szílok*.

V-tlen, magánhangzós tőalak használatos a jelentő mód jelen idő e. sz. 2. személyben az sz. rag előtt: *hísz*, *risz*, *szísz*, valamint múlt időben (*hítad*, *szítad*), és feltételes módban (*hína*, *rína*, *szína*).

A jön igében a gyűl- tö jelentkezik: gyűlvök, gyűlssz, gyűlm, gyűlvünk, gyűltök, gyűnnek.

— Az sz-szel bővülő v tövű igék csoportjához, mint a köznyelvben, hét ige tartozik: lesz, tész, vész, észik, iszik, hisz, visz. Rövid mgh.-s változatuk múlt időben és egyéb származékokban jelentkezik: hittem, vittem, ettem, enni, hinni. Hosszú mgh.-s töve is van ilyen származékokban: éve, iva, véve, téve.

V-s változat a múlt időben jelentkezik: evett, ivott, melléknévi ige-névben: lévő, tevő, stb.

Sz-es változat a jelen időben szerepel: észik, iszik, tésznek, vésznek, stb.

A birtokos személyragozás

A birtokos személyragok nem térnek el a köznyelvitől. Az egyes és többes szám 3. személyű birtokos személyragok kettős alakúak: -a, -ja, -e, -je, -uk, -juk, -ük, -jük. (-e, -je, -ö, -jő alak nincs). A j-s változatok a gyakoribbak: násznépje, üvegje, zsebje, stb. J-vel kapcsolódik a mássalhangzóra végződő névszókhoz is.

Azoknál a ny-re végződő névszóknál, melyeknél depalatalizáció történik, a birtokos személyragos alakokban az n + j hangkapcsolatban összeolvadás következtében nny lesz: asszonnya, dohánnya, legínnye, sütemínnye, stb.

A névszóragok

A nyelvjárásban a névszóragok hangtani változáson mennek keresztül, ezért térnek el a köznyelvi alakoktól.

1. A köznyelvi -hoz, höz, -höz kétalakú: -hó, -hő változatban él: ahhó, asztalhó, bíróhó, Sándorékhó, tűzhó, székhó, Ferenchó, Örszéhó, stb.

2. A -val, -vel ragnak mindkét alakja él, de az l fonéma nélkül, az előtte álló mgh. megnyúlik (-vā, -vē), a -vā ragnak él egy -vá változata is (ez a gyakoribb), mely azt bizonyítja, hogy az l még akkor lekopott, mikor a nyelvjárásban élő hang volt az ā fonéma. Pl. avvā, pirossā, tavasszā, náddā, baltává, dróttá, marékká, békivē, fejjē, küvē, stb.

3. A -nál, -nél mindkét változata él, de l nélkül: anná, asztalná, bíróná, Sándorékná, Ferencné, Örszéné, stb.

4. A -ban, -ben ragalak hiányzik, a hol? hova? kérdésre egyaránt a -ba, -be áll: Mék a házba. Ben van a házba.

5. A -ból, -ből, -ről, -ről, -től, -től ragok kétalakúak a nyelvjárásban is, de -bú, -bű, -rú, -rű, -tú, -tű alakban, pl. házbú, nyócbú, ebbú, írigységbú, házrú, asztarrú, emberrú, asszontú, asztaltú, heltú, ettú, stb.

6. A -ra, -re rag kétalakú, mint a köznyelvben, pl. asztarra, fára, székre, gyerekre, stb.

7. Az -on, -én, -ön rag három alakú. Pl. asztalon, széken, tűzön, stb.

8. A -szor, -szēr, -ször három alakja: -szó, -szé, -sző, pl. haccó, kéccé, öccő, stb.

9. A -kor rag -kó alakban él, pl. éfélkó, karácsonkó, pünkösdkó, stb.

10. A -vá, -vé rag él, de van (j)é változata is: kűjé, macskájé változott.

11. A modális -an, -en ugyanúgy él, mint a köznyelvben: biztosan, okosan, pontosan, stb.

12. Az -ért rag csak úgy szerepel, mint -é, vagy ritkán mint -ér, pl. fájé, pízé, vízer, stb.

13. A középfok jele bb, mint a köznyelvben: öregebb, szebb.

14. A birtokjel hiátustöltővel kapcsolódik a névszóhoz: apjájé, ocsájé, szomszéggyájé, stb.

15. Az -á, -é lativus rag is gyakori: amárébb, árébb, elébb, hamarébb, odább, hátrébb, stb. A lativus ragok halmozása is előfordul. Ez akkor következik be, ha az egyik értelme elhomályosult, ebben az esetben az -á, -é értelme, ilyenkor még egy ugyanolyan értelmű ragot illesztnek a szóhoz: medáig, akkorára (akkorra), mikorára, nyárára, elebe, elébed, stb.

16. Raghalmozás áll be a következő esetben is: a lokativusi -n (hun, onnén, onnan, onnén) és a -t (innét, megést, mihást) egyesülnek és ilyen alakok keletkeznek: bënt, kint, mihánt, néha a t-ből d lesz: innënd, onnënd, ottand, mostand, osztand, stb.

Az igei toldalékok

1. Mód- és időjelek

A felszólító mód jele több változatban él, ugyanúgy, mint a köznyelvben. Fő változata a j, amely, ha a tövekhez kapcsolódik, hangtani változáson megy át. Megmarad a j módjel: lépjen, dobjad, nyírd, stb. úgyleben. Hasonulások formák: ássa, haggya, haraguggyon, melegicse, mennyén, nézze, süssed, stb.

Lehet a módjel gy is az sz-es tövel váltakozó v tövű igékben: legyeték, tégýeték, végyeték.

A felszólító mód jele a msh.-ra végződő tövekhez járul legtöbbször, kivéve az alábbi példákat: tégýél, végyél, valamint az egyéb v tövű igéket: gyűjjön, híjja, lűjjön, aholis ikerített jj-vel halljuk.

Az egyes szám 2. személyben a felszólító módban a hosszabb alakok élnek: dobjja, ne féjjé, híjjja, nézzé, rakjja, tégýé stb.

A feltételes mód jelének változatai a -na, -ne, -ná, -né. Pl. akarna, mënne, stb. Alanyi ragozás e. sz. 1. személyben illeszkedett formák élnek: alunnák, futnák, innák. Ezek a szociális érvényű alakok. Járulhat msh.-ra végződő (anna, futnák, szënne), vagy mgh.-ra végződő tövekhez (fütene, hína, mondana, rína).

A múlt idő jele akár a köznyelvben a -t, illetve -tt, attól függően, hogy a tő mgh.-ra vagy msh.-ra végződik. Egyes igéknél a múlt idő minden alakjában a msh.-s tőhöz járul az időjel, pl. kenytem, kenyte, írtam, írt, stb. Az igék másik csoportjánál alanyi ragozásban e. sz. 3. személyben mgh.-ra végződő tőhöz járul: szëttem, szédëtt, hattam, hagyott. A harmadik csoportba tartozó igéknél minden személyben mgh.-s alakhoz járul: hallottam, hallott, ugrottam, ugrott, stb. (két msh.-ra vagy hosszú msh.-ra végződő tövek).

Ingadozást mutató igék is vannak: söpörtem, söpröttem, fürdöttem, füröttem, stb. Mindkét alak él a nyelvjárásban.

A t-re végződő igék egy részénél a msh.-s tőből képzik a múlt időt: kötötte, nyitotta, süttette, üttette, vette, stb.

2. Igei személyragok

a) Alanyi ragozású személyragok (iktelen igék)

— Az e. sz. első személyű személyrag lehet: -k és -m.

Jelentő mód jelen időben a tő mgh.-s változatához járul a -k: adok, gyűvök, mondok.

Felszólító módban: aggyak, téggyek, stb. Feltételes módban: gyün-nék, ténnek, stb.

Múlt időben -m személyrag van: attam, gyüttem, montam.

— Egyes szám 2. személyragok: -sz, -l, -ál, -él.

Az sz rag jelentő mód jelen időben áll: gyüssz, risz, örűsz, táncósz, vársz.

Az -l személyrag minden esetben kiesik. Jelentő mód jelen időben: főző, néző, tésző, visző, feltételes módban: anná, gyünné, menné, voná.

Az -ál, -él jelentő mód múlt időben használatos, de az l kiesik: attá, gyütté, ménté, vótá, feltételes módban: aggyá, mennyé, stb.

— Az egyes szám 3. személyű személyrag az -n v. Ø morféma.

A Ø morféma több igeidőben használatos. Jelen időben: ad, gyün, néz. Múlt időben: adott, alutt, mént. Feltételes módban: anna, menne, venne.

Az -n személyrag a felszólító módban: aggyon, gyűjjön, nézzen.

— Többes szám első személyű személyragok (ikes igéknél is): -unk, -ünk.

Jelentő mód jelen időben msh.-s tőhöz: alszunk, megyünk, múlt időben: aluttunk, méntünk. Felszólító módban: aluggyunk, mennyünk.

— Többes szám 2. személyű személyragok: -tok, -ték, -tök. Jelentő mód jelen időben mgh.-ra végződő tőhöz: alszatok, haragszatok, ritok, msh.-s tőhöz (az l kiesik): csipőtök, énekőtök.

Múlt időben: aluttatok, gyütteték, felszólító módban: aluggyatok, gyűjjeték.

— Többes szám 3. személyű személyragok: -nak, -nek, -k. Jelentő mód jelen időben:

rínak, lúnek (mgh.-s tő)

dógoznak, visznek (msh.-s tő)

hallanak, rontanak (msh.-s tőhöz tővégh.-val)

Felszólító módban is tővéghangzóval kapcsolódnak: mennyének, vi-gyének. Feltételes módban (mgh.-s tőhöz): hínának, áznának, vinnének. A -k személyragot a múlt időben használják: gyütték, ittak, vitték.

Az ikes igék személyragjai

Az ikes igék rendszere megbomlott. Az első személyben iktelen -k rag van: alszok, észek. A harmadik személyben -ik rag áll: alszik, észik, stb.

A második személyben a ragok: -l v. -sz: észöl, fázol, iszol, laksz, szoksz. Sz személyrag van a következő esetekben is (a köznyelvben -l): alasz, haragszsz, hiányzsz, verekszsz.

Felszólító módban -ál, -él rag van, az l itt is kiesik: aluggyá, haraggyá, ígyá.

Feltételes módban is kiesik az l: alunná, énné, haragunná.

Egyes szám 3. személyben -n rag van felszólító módban: egyén, egyen, nő haraguggyon, stb.

Néhány nem ikés igéhez is járulhat ikes -ik rag, de ezek az alakok már ritkán, csak az idősebbek beszédében hallhatók: Újjik kē le! Alcsőjjik kē!

A gyón v. gyónik igealakok mellett a gyovon alak is él.

Tárgyas ragozású személyragok

- Az egyes szám első személyű személyrag az -m:

jelen időben: adom, észëm, kenyëm,

múlt időben: attam, ettem, kenytem,

felszólító módban: aggyam, egyem, kennyem,

feltételes módban: annám, énném, kenyném.

— Az egyes szám második személyű személyrag a -d: iszod, mondod, ittad, montad, igyad, mongyad, innád, mondanád.

— A harmadik személyű személyragok: -i, -ja, -a, -e és Ø. Pl. észi, veri, a t végű igéknél pl. láttya helyett lássa, más alakjai is így fordulnak elő: lássuk, lássák, láthassa.

A t végű igék más alakban is előfordulnak, pl. jelen időben: leborítja, bolondítja, tanítja.

Múlt időben -a, -e rag van: itta, monta, nézte, feltételes módban pedig Ø rag: inná, mondaná.

— Többes szám első személyű személyragja a -juk, -jük, -uk, -ük, -nk.

Jelen időben -juk, -jük rag van: haggyuk, mongyuk, múlt időben és felszólító módban -uk, -ük: hattuk, montuk, haggyuk, mongyuk. Feltételes módban -nk rag van: hannánk, mondanánk.

— Többes szám 2. személyű személyragja -játok, -iték (jelen időben: mongyátok, nézíték), -átok, -étek (múlt időben: mondtátok, néztétek), felszólító módban: kapjátok, várjátok, -tok, -ték (feltételes módban: annátok, néznétek, vinnétek).

Többes szám 3. személyű személyragjai:

-ják, -ik (jelen időben: mongyák, vizsik)

-ák, -ék (múlt időben: monták, vitték)

felszólító módban: mongyák, vigyék)

-k (feltételes módban: mondanák, vinnék)

Második személyre utaló ragok:

- lak, -lek: Jelen időben: látlak, viszlek,
múlt időben: láttalak, vittelek,
felszólító módban: lássalak, vigyelek,
feltételes módban: látnálak, vinnélek.

A szóképzés

A köznyelv és a nyelvjárás képzőállománya között nincs nagyobb eltérés. A nyelvjárásban nincs olyan képző, mely a köznyelvben ne lenne ismeretes. Az ige- és névszóképzők felsorolásánál nem különböztettem meg, hogy a képzők milyen alaptaghoz járulnak.

Igeképzők

- at, -et, -tat, -tet: mosat, varat, méret, nézet, dőgoztat, végeztet, fizettet, stb.
- kodik, -kédik, -ködik: erőskodik, alkalmazkodik, huzóckodik, leginkédik, leselkédik, nekiveselkédik, nyutóckodik, szedelőckodik.
- koz(ik), -kéz(ik), -köz(ik): gondókozik, rendelkezik, tűrűkozik.
- ódik, -ódik: vágyódik, őkródik,
- édik: előgyelédik, megveszédik,
- ó/d/z/ik/, -ő/d/z/ik/: fiaddzik, gyürkődik, hibaddzik, leskelődik, sugdalődik, takarődik,
- hat, -het: eladhat, mondhat, fizethet, nézhet, tēhet, stb.
- gat, -get: eladogat, beszéget, kicsavargat, csinágot, gyuggat, emēget, kísirget, stb.
- gál, -gél: gurigál, huzgál, iringál, nevetgél, szaladgál, stb.

Az -ít végű igéknél a -gat, -get, -gál, -gél képző előtt a t kiesik és az í megrövidül: áligat, borigat, fesziget, gurigál, hasigat, szóligat, teriget, de előfordul borogat, tereget alak is.

- g: ácsorog, csavarog, csöpörög, picsog, vicsorog, stb.
- kod, -kéd, -köd: kapkod, lépkéd, köpköd stb.
- dos, -dēs, -dős: fogdos, lükdős, stb.
- kozik: foglalkozik, sajnálkozik,
- dogál, -dégél, -dögél: áldogál, mendégél, éldégél, üldögél, stb.
- kál: nyúkál, piszkál, vájkál, stb.
- an, -en: koppan, moccan, röppen, zörren, stb.
- int: csettint, kacsint, pöccint.
- z(ik): csomóz, befalaz, kártyázik, labdázik, bepálinkázik, ruház.
- l: egyike a leggyakoribb képzőknek: citorál, csudál, éneköl, köröszöl, pipál, szógál, tálol, talpal, társul, ünnepöl, vacsorál.

Névszóképzők

- s igen gyakori képző: bánatos, bolondos, ecetēs, hajas, kapás, kocsis, malmos, ménēs, napszámos, ódalas, stb.

-ság, -ség (-síg): ez a képző is gyakori, leginkább a -síg alakban hallható: babonáság, betegség, boszorkányság, eselésig, édessig, köteleaság, közössig, szivessig, szöveccsig, távolság, üdvössig, stb.

-talan, -telen: egíssigtelen, embérsigtelen, sótalan, stb.

-i: csantavéri, kerti, kössigi, tanyai, stb.

-nyi: maroknyi, öklömnyi, stb.

Kicsinyítő képzők

-ka, -ke: csipétke, édeskés, estike, fityóka, kicsike, mekkorka, savankás, Tërka, Trészka, Vërka, stb.

-cska, -cske: hajnalicska, bujócska, fiacskám, fogócska, főzőcske, humócska, lassacskán, pízécske, valamicske, stb.

-i: Kati, kakri, Bóni, stb.

-csi: Fercsi, Jancsi, Lajcsi, stb.

-csa: Borcsa, Julcsa, stb.

-ca: Maca, Tëca, stb.

-kó, -kő: bütykő, csücskő, Palkó, szánkó, stb.

-ó: anyó, apó, Kató, stb.

-us: kutyus, Tërus, Viktus, stb.

A kicsinyítő képzők közül legmegterheltebb a -ka, -ke, -cska, -cske.

-dik: hetedik, második, stb.

-ás, -és: aratás, harangozás, locsózkodás, nyövés, örlés, slingölés, söprükötés, stb.

-ság, -ség (-síg): fíraccság, izzaccság, kőccsig, véccség, stb.

Az -ás, -és és -ság, -ség is gyakori képzők.

-ó, -ő, -t, -tt: forgó, kérő, vezető, válogató, örökölt (föld), öröklött, (oszlopra) állított, komplikált, stb.

-at, -et: gyugat, nyelet, szégyelletibe, gondolat, határozat, rendület, tisztélet, stb.

-ható, -hető: elfogadható, kifogásolható, kivéhető, stb.

-va, -ve: csináva, hasznáva, javítva, maradva, rendelve, szédve, stb.

MONDATTAN

A mondatannal kapcsolatban csak néhány élesen kirajzolódó kérdésre térek ki.

1. Az a, ë eredeti mutatónévmás az indulatszó értelmét vette fel: Èhun ë! Ahun van a! Nédd ë!

2. A felszólítást ható igével is kifejezik: Nyughass má egy kicsit! Maradhas má nyugton! Hogy nem maradhat nyugton!

3. A ragok funkciója néhány esetben eltér a köznyelvitől:

-ba, -be: Mënnyt kérsz foglalóba? Sokba van ez nekëm; Elejeibe nem csípott így!

-ból, -ből: Négyedébű csinátuk. Felesbű szédem.

-nek: Minek mész oda? Minek vëtted ő? Valamit csinát a tehénnek.

-ra, -re: Vótam nála a szememre. A gyomrára panaszkodott. Mëg-betegëdëtt a szívre.

-ról, -ről: Mirű van ez a gyógyszer? Mirű jó ez?

-tól, -től: Attű is nagyobb vót. Ettű többet nem adok!

-ért: Lecsuktak a dohányé. Fizetésé vótam, elattam a nevemet.

-kor rag ritkám előfordul időpontot jelentő főnév mellett: Tavaszko, márciusba ëkezdődik az ágy megcsinálás, elvetés.

4. A főnévi igenevet nem személyragozzák: Nehéz menni. Píntë-kën kő hozzá gyünni. Nem szabad kimënni!

5. Határozói igenevet használnak akkor is, mikor cselekvést, történést akarnak kifejezni: Ki lëtt hozva. Le lëtt téve. Lányok vótak fogadva. Mëg lëtt mondva, hogy në csinájják!

6. A ható ige helyett a lehet + főnévi igeneves szerkezetet használják: Sokáig el lehet erről beszélgetni. Többet el lehet végezni. Lehet má menni érte?

7. Gyakoriak az ilyen hiányos szerkesztésű mondatok: Úgy ëverëm, hogy! Úgy ëmënt, hogy! Annyi van, hogy!

8. A në féjj, mëgáj szerkezeteket fenyegető értelemben használják: Mëgáj, majd adok én nëkëd! Në féjj, többet nem mész ë.

9. Gyakori a kettős tagadás: Ez nálunk së nincs megoldva, a zadrugának së nincs. Egyik së nincs mëgoldva. Të së nem tudod?

10. Az és kötőszó nagyon ritka, helyette az oszt, osztakkó, meg szókat használják: No oszt mënnyre mëntëk vele? Bëmëntek oszt mëgnëztëk, hun csinájjuk a gyíki. Oszt abbű kaptunk egy kis pízt. Jobb vót a kereset, mëg mëgbüntëttëk az embërt. Mëgëregëttëm mëg mëg-betegëttëm.

Van eset, hogy halmozzák a kötőszókat: Egy kis sót tëttek bele, vagy ëgy csüpet kënyërmorzsát, mer hogy mëg në roncsák a tehenet.

11. Az egyeztetés nem mindig érvényesül: Nem vagyunk képes rajtuk keresni. Szalaöoztak az utcán, fëtünk tüle. A legínyek a lányokat kapták ë, hogy lëgyën nëki.

12. A szórend sokkal szabadabb, mint a köznyelvben: Akkó azt tartották, hogy amëllik utójára marad név, olyan nevű férje lësz. Sokkã több vót a bótba ruha, min most. Utánna gyütt a sütemények. Az ige-kötő használatánál: Gyertëk mind a pájárú lë! Nem bëhozunk bogarat? stb.

13. A harmadik személyű birtokos személyragos alakok mellett gyakran jelentkezik a nëki(je) határozószó is, pl. Arancsipkës a széle nëkije. Szëlës rãmája van nëkije. Vër is ëfojt nëkije. Ez lëtört nëkije.

Elsőbb kiveszámra vásátuk a gyikínt, mēkkesztük a munkát. Űgy-hogy minde hászho mēntünk, amig nem kaptunk gyikínt. Kiveszámra vásátuk. Akkó hun hogy vót az ára. Nem mindég etyformán vót. Ęccé ennyi vót, ěccé amannyi vót, hát abba mēgálapottunk. Hát avvā dógosztunk, ez a fizetett gyikínnyē, ety három évig. Asztán mēg ěmēnt az embērēm, osz keresett vágni gyikínt lēnt a vőgyön felibū. No akkó felibū vāktuk, de nem nagyon teccett, nem gyüttünk ki nagyon. Hát akkó ěmēntünk egíssz a Tótfalu felé. Ottan vāttotunk ki egy vőgyet. Onnan hortuk a gyikínt haza. No akkó hazahosza az uprava, akkó így dógosztunk. Így mūt az űdō rajtunk. Nem nagyon gyütt rajta, de azē nagy adót rátettek. Akkó nagy gyikínvásállás vót, osz nem sokra gyüttünk vele. Aszonygya az én embērēm, hogy igazán lē köllene köszönni az iparrū, mer rēttenetēsen sokat kérnek, annyit nem vagyunk képes rajtuk keresni, hogy amibū megējjünk. Hát jó van, azē csak csināggatuk, mēg mindēn fēle, bēvittük a vározszba. Itt is árútuk, meg a városon is. No jó van, akkó a városon mēkfoktak bennünket, hogy ipart kō vātani. Hát jó van, mi csinājjunk, mēg az ipart is kivāccsuk, mēg mēg így sokat fizetünk az adójē. Aszonygya az én embērēm, nem fizessük ki, nem birjuk kifizetni, mer nem birunk ělni akkó. Hát nem akartuk kifizetni. Nem engettek árúni minket... Hát a lányok vótak fogadva, hogy csinātuk... Kētmētērēs ráma vót, maddzaggā mind a szövōszék. Akkó abba ěkesztük fūzni ěrū is, amāru is. Az egyik fūszte ěrū, a másik visszafelē. Mikō ideértünk a maddzaghō, három felē köllött kōtni, mer három vót a szēlibe. Mind a ronygypokrócot, akkó úgy csināgatuk. Akkó így mūt az űdō, szālōnkint köllött gyugdosni. A ronygypokrócot is ěppen így csinājják, mind esztet csinājjuk mink.

(Elmondta Stefaniga Verona 77 éves háztartásbeli, 1976)

Mēntünk aratni. Az embērēk kiskaszává kaszátak, mink mēg szēt-tük a markot. De elsőbb kimēntünk ám három órákō, kimēntünk három órákō, csinātuk a kōtelet, tizēnnyōc kōtél vót ēgy kōrōszbe. Mēgcsināt mindēgyik öt-hat kōrōsztöt, hát az soká tartott. Asztán csajkossak vótunk, piszkossak, nem úgy ám, min most. Akkó bēmēntünk, megēttük a rēggelit, ěmēntünk oszt aratunk. Arattunk délig. Mikō má lán vótam. Asztán meg délután mēgin. Este mēg hortuk össze a kivíket. Az embērēk kōrōsztōsztek.

(Elmondta Harkai Cecília 93 éves háztartásbeli, 1976)

Mikō lán vótam, tizēhhárom éves, akkó má az én anyám, mer sokan vótunk testvérek, ěszegōtetett. Akkó fé napig dógosztam, fé napig mēntem iskolába. Vagy délelōtt vagy délután mēntem iskolába. Akkó mikō fölnyōtem, ěmēntem dógozni, kapáni, nagygazdákghō. Mikō má aszt is bēvégesztük, mēntem aratni. Csinātuk a kōtelet ěccaka. Ojan álmossak vótunk, hogy maj belebuktunk a kōtélbe. Akkó asztán mikō má fōnyōtem, férhō mēntem hūsz éves koromba. Lēttek családok, akkó ē köllött mēnni dógozni, mer szēgínyek vótunk, mēg ruha nem vót, nem tellēt rá. Akkó vót sokszō, hogy othattam a gyērēkēket az uram testvérjire vagy apōsomra. Így vót. Mēntem dógozni mindég. Mēg pijócázni is jár-

tam. Hogy legyen plz. Oszt oszt meg osztítottuk. Oszt abbú kaptunk egy kis pízl. Nékem is köllött menni. Hogy foktuk? Belemöntünk a rétbe, a vögyön a vízbe, osztakkó csapkottuk a vizet, akkó gyütt a pijóca. Kézzé foktuk, széttük, tarisznyába, akkó bekötöttük. Mikó má nem gyüttek azok a pijócák, vagy má megéleggettünk, mer má kifá-rattunk, akkó gyüttünk haza. Akkó meg mikó má öregebbek vótunk, méntünk a géphő. Vótam rēdusa. Téglábú raktam össze katlant, rátēt-tem a kotlát, akkó ahány embēr vót, kiszaptam, mēnnyit kő rá főzni. Akkó oszt fōsztem. Fōsztem levest. Leves minden nap vót. Akkó vót hozzá paprikás, hús. Az is ki vót osztva. Nem élēget ám! Ki vót osztva, oszt köllött nekik dōgozni. Akkó másik nap kalácsot sūttem. Mēkkēr-tem, hogy megengednek-ē, hogy fūccsek, oszt süthessek kalácsot. Aszon-ták, lehet. Vót ahun még aszonták, nem. A parasztok. Bizon, így vót.

(Elmondta Huszár Teréz 77 éves háztartásbelli, 1976)

Valamikó Szent Péter a földön járt. És a királ lēvāgatott egy kakast. Mēkfōszték. Nem tutta sēnki elosztani. Aszonta a királ, a Pálnak: — Mos gyere Pál, ozd el tizēnkēt felé!

Nem tutta Pál elosztani.

— Tē ereggy ki! Gyūjjōn bē a Pētēr! — aszonta a királ. — Eszt a kakast osszad ē tizēnkēt felé!

Elosztotta tizēnkēt felé. A királnak jutott a feje, a feleséginek jutott a lába. Mikó a királ körūnészte, aszonta:

— Péter, mé énnēkēm attad a fejit?

— Uram, királ fōlsige, azē attam a fejit, hogy a népirū tuggyon gondókozni.

— Hát mé a királnénak attad a lábait?

— Azē, hogy őfēlségēs királné a népeit tuggya összekaparni.

— Jól van Péter, mosmá tē lēsō Szent Péter Szent Pál. Pál mēk-semmisūt mindēnnē.

(Elmondta Gyüre Amália 75 éves háztartásbelli, 1977)

Csontafayer ēz vót a régi falu és a török dúlás ideje alatt mēnt tōnkre. Fōlēgették, az akkori elgondolás vagy divat szērint fōlēgették a lakosságnak aszt a részit, amejiket ūk mēgfelelōnek tartották, láncra fūszték és elatták Konstantinápojba, a többit fōlkoncolták, amejik birt elmēnekült. Eszt mondhatnám Csantavér régi törtēnetēről.

Kēsōbb asztán ujbol építeni keszték a falut, de akkor már a Kanta-fēr grófē is volt. Nem valōszīnūtlen, hogy onnan ered a neve, mer a magyar szeret magyarosítani, és nem monta aszt, hogy Kantafēr, hanem monta, hogy Csantavér. Innēn is szármaszhat a neve. Ēn úgy gondo-lom, hogy ez el is fogatható.

(Elmondta Lassu Gyula 69 éves kovács, 1976)

Adatkōzlōk:

1. Anitics Matild	4. Csörgő Mária	76 éves
2. Anitics József	5. Farkas János	84 éves
3. Bognár Mihály	75 éves	6. Farkas Jánosné
		89 éves

7. Frlc Ilona	79 éves	15. Kis Gy. Mária	35 éves
8. Gál Viktória	88 éves	16. Kis Gy. Ferenc	45 éves
9. Gyüre Amália	75 éves	17. Lassú Gyula	69 éves
10. Gyüre Mária	66 éves	18. Kelemen Mária	78 éves
11. Horvát Etel	71 éves	19. Németh Anna	54 éves
12. Huszár József	79 éves	20. Stefaniga Verona	77 éves
13. Huszár Teréz	77 éves	21. Tóth Mária	
14. Harkai Cecília	93 éves		

IRODALOM

Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.

Deme László: A magyar nyelvjárások néhány kérdése. (Nyttud. Ért. 1. sz.).

A mai magyar nyelv rendszere, Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.

Körműves Géza: A csantavéri nyelvjárás, Néptűnk és Nyelvűnk, Szeged, 1929-30.

Bárczi Géza: A szótövek, Tankönyvkiadó, 1958.

Végh József: Örségi és hetési nyelvatlasz, Akadémiai Kiadó, 1959.

Sulán Béla: Szempontok az í-zés vizsgálatához, Magyar Nyelvjárások I., 1951.

Péter László: Az ö-zés kérdéséhez, Magyar Nyelvjárások I., 1951.

REZIME

ČANTAVIRSKI GOVOR

Opisi i monografije o govorima pripremani su dosad različitim metodološkim postupcima. Imre Samu se u svojoj studiji o savremenim mađarskim govorima zalaže za komparativni pristup. Autor ovog rada sledi I. Šamua u analizi čantavirskog govora, tj. upoređuje ovaj govor sa govornom varijantom književnog jezika.

U fonološkom delu prikazuje frekvenciju pojedinih samoglasnika koju određuju dva faktora. Prvi faktor: u odnosu na standardni jezik koji ekvivalenti u kojoj meri smanjuju broj fonema; drugi faktor: koji ekvivalenti povećavaju broj fonema. Kompleksnu jezičku situaciju autor prikazuje u svetlu borbe starog i novog, odnosno konstatuje koji su glavni tipovi saopštenja a koji su marginalni. Ne pretendujući na celovitost, navodi primere za i protiv, pa ujedno u izvesnoj meri vrši upoređenja i sa drugim govorima.

Pitanje opterećenosti kod suglasnika je drukčije prirode. Stoga se govori samo o onim slučajevima gde dolazi do odstupanja od standardnog jezika. S obzirom na nedostatak materijala, u morfološkom delu tretiraju se samo ona pitanja koja su sistemskog karaktera. U sintaksičkom delu osvrće se na nekoliko karakterističnih pitanja.

**A SZERBHORVÁT NYELV
HATÁSA A GUNARASIAK
BESZÉDÉRE**

I. A GYŰJTÉS KÖRÜLMÉNYEIRŐL

E beszámoló alapja az a nyelvi anyag, amelyet Gunaras lakosaitól gyűjtöttem 1975. március 21—23. között. Feladatom volt megfigyelni a település lakóinak beszédében a szerbhorvát nyelv hatását, különös tekintettel a szókincsbeli kölcsönzésekre.

Az adatgyűjtés leggyakoribb módja a *közvetlen beszélgetés* volt. Feladatom jellegéből következőleg, a gyűjtés közben nem voltan egyetlen témakörhöz kötve, ellenkezőleg, a tematikai változatosság járulhatott hozzá legjobban az anyag gyarapodásához. A legtöbb adat akkor „ugrott ki”, amikor a beszélők jobban belejöttek a mesélésbe vagy a beszélgetésbe, és feloldódott bennük az a kezdeti feszültség, amelyet jelenlétünk, az idegenek jelenléte okozott. (Többször is előfordult, hogy az adatközlő kínosan ügyelni igyekszik arra, hogy minél szebben fejezze ki magát, kerülje a pongyolaságokat, amelyek közé köztudomásúan az idegen szavak túl gyakori használata is tartozik.) Ilyen esetekben fokozottan törekedtem, hogy olyan témákra forduljon a szó, amelyek feltételezhetően közel állanak adatközlőmhöz, ugyanakkor munkám céljához is közelebb visznek. Ez a „fogás” a legtöbb esetben meg is oldotta az emberek nyelvét.

A másik módszert *lehallgatásnak* neveztem el. Ennek alapja is a közvetlen beszéd, az előbbtől azonban megkülönbözteti az, hogy itt kérdéseimmel nem vettem részt adatközlőim beszélgetésében. Ez a módszer különösen nagyobb társaság esetében bizonyult hálásnak, amikor a beszélgetők kevés figyelmet fordítottak a „megfigyelőre”. Hátránya ennek a gyűjtési módnak az, hogy teljesen az adatközlőkre vagyunk utalva. Nagy segítséget nyújtott viszont egy-egy szó, kifejezés megterheltségének megállapításakor.

Megfigyeléseim középpontjában a beszélt nyelv állt. Elvértve azonban néhány írásban megfigyelt adat is bekerült jegyzeteimbe. A gyűjtött adatok feldolgozásakor ezeket is besoroltam, habár esetlegességüknél és kis számuknál fogva nem alkalmasak általános következtetések levonására.

Adatközlőim kivétel nélkül a falu jelenlegi lakosai közül kerültek ki. Nem mindannyian gunarasi születésűek. Nemzetiségükre nézve vala-

mennyien magyarok. Az eredmény minél nagyobb objektivitás érdekében igyekeztem különböző korú, nemű, foglalkozású személyeket megszólaltatni. (A mezőgazdaságban dolgozók túlsúlya — ideértve a háztartásbeliként nyilvántartott asszonyokat is, akik szintén kiveszik részüket a mezői munkákból — megfelel ennek a követelménynek, mert a falu lakosságának nagy többsége ebbe a foglalkozási kategóriába tartozik.)

A feljegyzett adatok tizenhét adatközlőtől származnak. Ezek foglalkozása, illetve kor és nem szerinti megoszlását mutatja az I. sz. táblázat.

foglalkozás	kor	30 évnel fiatalabb 30—65 év közötti 65 évnel idősebb						össz.
	nem	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	
tanuló		1	2					3
a mezőgazdaságban dolgozó sz.*			1		3		1	5
háztartásbeli				3		1		4
szakmunkás				1	1		1	3
egyéb**				1			1	2
összesen		4			9		4	17

A legtöbb adat a következő személyektől származik:

Hatvany Vilma, 55 éves. Gunarasi születésű, szociális segélyben részesül. Rokkant. Míg nem vált munkaképtelenné, házakhoz járt dolgozni; szakácsnőként öt évet töltött Mavrovón. Tőle származó adataink többsége ezt az időt idézi, de a különleges körülményeket figyelembe véve sem nagy a szerbhorvát szavak jelenléte beszédében.

Oláh Nándor, 21 éves, gépész a Pobeda birtokon. Aktív részese a falu társadalmi életének. Nemrég tért vissza a katonaságtól, a katonai szakkifejezéseket szívesen használja „eredetiben”.

Andrek János, 66 éves parasztgazda, társastermelő. Fűrge észjárású, mozgékony ember. Gunarasi születésű.

Világos Mihály, 47 éves, gazdálkodó. A földrajzi nevekre vonatkozó adatok nagy része tőle származik.

Oláh Piroska, 35 éves, háziasszony. Péterrévei születésű, Gunarasra a férje révén került. A családtagokkal folytatott beszélgetése során szolgáltatott adatokat.

Puzic György, 72 éves, kovácsmester, de betegsége akadályozza a munkában. Gunarasi születésű, hányatott élete során sok felé megfordult. Adatszolgáltatóink közül ő az egyetlen, aki beszédébe mondatnyi szerbhorvát szöveget is beépített.

* Ide soroltam mindazokat, akik közvetlenül v. közvetve a föld megművelésével keresik kenyerüket (saját földjükön vagy a mezőgazdasági birtokon dolgoznak).

** Szociális segélyben részesülő munkaképtelen személy, napszámból és alkalmi munkákból élő ember is szerepelt adatközlőim között.

A rendelkezésemre álló három nap alatt nem tanulmányozhattam át kimerítőben a település nyelvét az adott szempont szerint. Csak a legmarkánsabb jelenségekre terjedhetett ki figyelmem, ezek pedig a szókincsbeli hatások: a beszédbe keveredő idegen szavak, kifejezések, szókapcsolatok.

Az összegyűjtött mintegy száz cédulányi anyagot a következő kategóriák szerint csoportosítottam:

1. — szerbhorvát közszavak, amelyeket magyar megfelelőjük helyett használ a beszélő
2. — jövevényszavak, amelyek már többé-kevésbé beépültek ugyan a magyar szókészletbe, de az általánosnál nagyobb népszerűségüket a szerbhorvát nyelvnek köszönhetik
3. — tulajdon-, főleg földrajzi nevek
4. — egy szónál nagyobb egységek.

Az 1—3. csoport anyagát betűrend szerint csoportosítottam, ha rendelkezésemre állt (zárójelben), feltüntetve a közvetlen beszédkörnyezetet is, amelyben a címző megjelent. A beszédhelyzetből kikövetkeztetett jelentést gondolatjellel választottam el az előző résztől. A 4. csoport anyagánál, a kyszámú adat következtében az adatoknak csak a felsorolására szorítkozom.*

1. Szerbhorvát közszavak, amelyeket magyar megfelelőjük helyett használ a beszélő:

ambulant (csinálják az ambulántot) — orvosi rendelő
bábicaiskola — szülésznőképző
bodag (a kenyértésztából bodagot is csináltak) — lepényfajta
búnizik (mindig van aki búnizik) — ellenkezik, elégedetlenkedik
csevap (éméntünk egy csevapra) — húsétel, a SzH-M szótár szerint magyar megnevezése ugyanaz: csevap
dészétár (Novo Mestón vótam dészétár) — tizedes
dirëktor (ismerem rég a dirëktor) — igazgató
dopiszna — levelezőlap
dusánka-blúz (régbben viselték a dusánka-blúzt) — magas nyakú, az ujján és derékban húzott blúz
elplaníroz (nem úgy megy a munka mindég, ahogy elplanírozzák) — eltervezik
isija (isija vagy köszvény van a lábomba') — köszvény
konfërëncia (megbeszéltük a konfërëncián, hogy léssz-e visak) — értekezlet, konferencia
kursz (ittthon kurszra járok) — tanfolyam
manasztír (ahol az a görögkatolikus manasztír van) — kolostor
medicinszka iskola — segédorvosi szakközépiskola
milícia (elmënt milíciának) — rendőr
odbor (az odbor itt van a faluban) — bizottság
odborista (ezt az odboristák intézik) — a bizottságban dolgozó

* A nem élőlősből származó adatoknál feltüntettem írásos voltukat, előfordulási helyüket.

OT'TO (technikai nevelés (a tárgy megjelölése az órarendben)
patróla (ott civil patrólák vártak) — járőr
planíroz (az ember néha hijába planíroz, templíroz) — tervez
porucsnik (ha elvégeztem ezt a kurzot, akkor porucsnik leszök)
 — főhadnagy
potporucsnik (most még csak potporucsnik vagyok) — hadnagy
prikolica (elütné a prikolica, ha nem vigyáz) — pótkocsi
pútni nálog (itt utalják ki a pútni nálogot is) — útiköltség-térítmény
referenc (azt mondta a katonareferenc...) — katonai ügyintéző,
 katonai referens
rezërva (mikó rezervába vótam) — tartalékos
séf (odajött a séf) — főnök
szésztra (kijött a szésztra) — ápolónő, nővér(ke)
szocijál (a szocijáltól jön a segély) — szociális biztosító
szocijálni (azt mondják, hogy dëficit van a szocijálniba') —
 Társadalombiztosító intézet
szocijálni járulék — szociális járulék
tëren (kijárok tërenre is) — terep
uprava (dógoztam azupraván is) — igazgatóság / a mezőgazdasági
 birtoké
zádruga (kiadtam a zádrugának a földemet) — szövetkezet
visak (jó lenne, ha osztanáknak visakot) — osztalék

2. Idegen szavak és jövevényszavak, amelyek beépültek ugyan a magyar szókészletbe, de a megszokottnál nagyobb népszerűségüket valószínűleg a szláv nyelveknek köszönhetik:

akkumulátor (bevitték az akkumulátort Topolyára) — akkumulátor
ambulancia (itt van nem messze az ambulancia) — orvosi rendelő
batri (kifogyott a batri) — battéria, szárazelem
cédula (Hoztak egy cédulát, cédulának nevezik az adócsékkét is) —
 fizetési szelvény
dëffëkt (az egyik autó dëffëkt) — el van romolva (melléknév)
dëficit (azt mondják, hogy dëficit van a szocijálniba') — deficit,
 hiány
dzsipi (a zadrugának a dzsipijével mëntünk) — jeepp, terepjáró
fodbalmëccs (szeretëm nézni a fodbalmëccsët a tévén) — labdarúgó-
 mérkőzés, futballmeccs
gangsztër (összerakták a gangsztërok) — csirkefogó, gazember
karburátor (elromlott a karburátor) — karburátor, porlasztó
klinika (az orvos kiírt a klinikára) — klinika, kórház
kólózik (régën is kólózott a fijatalság) — kólózik, körtáncot jár
koncënrátt (hozok egy zsák koncënráttot) — keverttakarmány
koncërt (koncërttel ëtette a marhákat) — koncentrált, kevertta-
 karmány
konfërenciá (elmëntek a konfërenciára) — értekezlet
makszi (ha mëgvan a makszi, válogatnak a földbe') — maximum
mëccs (érdekës mëccsët láttam vasárnap) — mérkőzés
moder (moder táncok) — modern, divatos

motorista (nagy *motorista* *vagyok*) — *motoros*, *motorozó*
paszuj (meddig *paszuj* a *bab*? — találós kérdés) — *bab*
patika (patikában árújják) — *gyógyszertár*
pléczik (pléczik a feketézőket) — keresik, fogdossák
pilula (minek szédjem a sok *pilulát*) — *gyógyszer*, *tabletta*
pirula — *gyógyszer*, *orvosság*, *tabletta*
prizma (látta a *prizmán* át) — *lencse*, *prizma*
pszichológia (a *pszichológiát* maguk is tanújják) — *pszichológia*,
lélektan
spéciális orvos (Topolyáról kijárt a *spéciális orvos*) — *specialista*,
szakorvos
szaft (de jó vót a *szaftja*) — *lé*

3. Tulajdon-, főleg földrajzi nevek:

Lumumba (a kisebb lány az borzasztó fekete oszt elnevezték
Lumumbának) — *Lumumba*, *ragadványnév*
Mácsák (ott megy a *Mácsák*) — *ragadványnév*
Noviszád (béméntünk *noviszádra*) — *Novi Sad*, *Újvidék*
Osziják (jártam *Oszijákén* is) — *Osijek*, *Eszék*
Pétrovadin — *Pétervárad*
Szrëmszki Karlovác — *Sremski Karlovci*

4. Egy szónál nagyobb egységek átvétele

Efféle mondatokat is alkalmam volt följegyezni: „A bunyévácok
 úgy monygyák, hogy idēm nâ kösségháza”; „Ott azt mondta a portás,
 hogy drugi szprát”; „Doktor jē prolázio”; „Sutradân otidēm ja...”.
 Az ilyen jellegű nyelvi átvételek igen ritkák a gunarasiak beszédében.

III. ELEMZÉS

A magyar beszédbe bekerült szerbhorvát szavak hangállománya-
 nak a magyar hangzórendszerhez való idomulása következetes és szinte
 kivétel nélkül mindig bekövetkezik. Az átvett szerbhorvát szavakra
 ugyanazok a nyelvi törvények, használati szabályok érvényesek, mint
 a beszéd többi elemére. A kölcsönzött és a „honos” szavak között hang-
 súlyozás, hanglejtés szempontjából sem tesznek különbséget a beszélők.

A magánhangzókat a beszélők nagy többségükben a magyar hang-
 zórendszer szabályainak megfelelően képezik: a szerbhorvát szavakban
 is magyar hangokat hallottam Gunarason. A hangmegfelelések a követ-
 kezők: *a* (szh) → *a*, (*â*), *á* (m); *e* (szh) → (*e*), *ě*, *é* (m); *i* (szh) → *i*, *í* (m),
o (szh) → *o*, *ó* (m) és *u* (szh) → *u*, *ú* (m). Ezen a rendszeren belül a ma-
 gánhangzók hosszúsága ingadozik még ugyanannak a személynek a be-
 szédében is. A „putni nalog” jelzős szerkezetben az első tag *u* hangját
 hallottam hosszan is (*pútni*), röviden is (*putni*) ejteni. A „zadruga” szerb-
 horvát szó is megjelent *zadruga* és *zádruga* alakban egyaránt. A szerb-
 horvát *a* csak egy-két kifejezésben maradt meg változatlanul, olyanok-
 ban, amelyekről nyilvánvaló, hogy egészen friss, alkalmi átvételek (pél-
 datárunkban ilyen a *Mácsák* *ragadványnév*).

A szerbhorvát *e* hang átalakulásának három lehetősége adott, olyan területről lévén szó, ahol használatos a középzárt *ē*. Ennek lehetőségeit ki is használják a beszélők. A magyar *e-ē* *é* hangzópárosból a vizsgált szóanyagban az *ē* a leginkább megterhelt (*dészétár, diréktor, konferencia, tērén, Szerbia*). És míg a szerbhorvát *a* → magyar *a, á* transzformáció esetében nyiltabbá válást és zártabbá válást egyaránt tapasztaltam, addig a szerbhorvát *e* átváltozása csak a zártabb magyar hang felé következik be. Tehát vagy megmarad továbbra is *e*-nek (magyar középzárt *ē*) — ha hangsúlytalan helyen van a szóban —, vagy zárt *é* lesz belőle —, ha hangsúly esik rá a szóban vagy ha hosszú. A szerbhorvát *e* nyiltabbá válást magyar szövegkörnyezetben csak egyetlen esetben tapasztaltam, a *referenc* szóban, igen nagy azonban a valószínűsége annak, hogy a nyiltabbá válás itt nem is a hangtani törvényszerűségek hatására következett be, hanem az alább megemlített népi etimologizálás hatására.

Ha két magánhangzó kerül egymás mellé, a közöttük keletkező hangűrt vagy meghagyja a beszélő (*milícia, konfērencia*) vagy kitölti egy sorvadt, esetleg teljes értékű *j* hanggal (szocijál, szocijál). Megfigyelésünk szerint az átvételekben a *j* az egyetlen hiátustöltő elem.

A mássalhangzók esetében kevésbé szembeötlők a változtatások, idomulások, hiszen az eltérések is kisebbek. Bizonyos mértékű átformálódás azonban itt is megfigyelhetők: a *lj* helyett mindenütt *j* (ritkábban *l*) hallatszik (*paszuj*).

Megfigyeléseim azt mutatják, hogy a vizsgált nyelvi anyagban a hangalak megváltozásának három foka különböztethető meg:

a) minőségi változások következnek be a szón, ezzel azonban a kérdéses szó nem kerül közelebb hangzásban egyetlen magyar szóhoz sem. Ez tulajdonképpen a legkisebb méretű alakváltozások csoportja; a jelenség gyakori és nemigen feltűnő. Az „új” szavak egy részéről feltételezzük, hogy csupán egyéni lelemény, a pillanatnyi hangulat vagy véletlen nyelvbotlás hozta létre őket, élettartamuk is tiszavirágnyi. Ilyenek pl. az *akkumlátor, bencin, dubus, dzsipi, reoma*, ehelyett: *akkumulátor, benzin, tubus, dzsipp, reuma*. Mások ezzel szemben általánosan elterjedtek a faluban: *batri, dopiszna, Nyęgus* (*battéria, dopisnica, Njegoš* helyett).

b) A hangalakban történő minőségi változások a szerbhorvát szót egy magyar szóhoz teszik hasonlóvá (pl. *gangszer, referenc*, ehelyett: *genszter, referens*; a változás valószínűleg a *gang* főnév illetve a *Ferenc* személynév hatására következett be).

c) a szerbhorvát szó olyan alakúvá válik az átvétel és a használat során, hogy teljesen megfelel egy magyar, illetve a magyarban is használt idegen vagy idegen eredetű szó hangalakjának, jelentésük között azonban semmilyen összefüggés nincsen, vagy ha van is, csak egészen halvány. Erre a jelenségre példa a *koncert* szó használata 'állattakarmány, keverttakarmány' jelentésben, vagy az OTTÓ például, ami a játékoskedvű kisdíák számára a technikai nevelés tantárgyat jelenti az órarendben (szerbhorvát megnevezése: 'opštetehničko obrazovanje' — ezt valóban szokás OTO-nak rövidíteni).

Ideiktivánkozik még egy érdekes jelenség, amely nem fér ugyan be az etimológia fogalmába azonban rokonjelenség azzal: a jelentésváltozás, jelentésmódosulás (az etimológiákkal szemben itt a hangalak marad változatlan). E jelenségre a legmarkánsabb példákat Gunarasok a *defekt* és a *milícia* szavakkal kapcsolatban tapasztaltam. A *defekt* szót német közvetítéssel a latinból vette át mind a magyar, mind a szerbhorvát nyelv. Jelentése 'hiba, meghibásodás', szófajára nézve főnév. Gyűjtőhelyünkön ettől eltérően melléknévi funkcióban használják, a mondatban állítmányként is megjelenhet: Az *autó defékt* mondatot így „fordíthatjuk le”: 'az autó meghibásodott'. A *milícia* kifejezés karhatalmi szervezetet, rendőrséget jelent. A szerbhorvátban és a magyarban egyaránt gyűjtőfőnév. A szó gyűjtőfőnévi jellege Gunarason teljesen elhomályosult, közös főnévvé alakult át 'rendőr' jelentéssel. A szavak köznyelvi, tehát a fent említettektől eltérő használatára egyetlen példa sem adódott.

A szerbhorvát szavak nagy többsége a magyar közegben alaktani szempontból is a magyar szavakkal azonos módon viselkedik. Rájuk is érvényes például a hangrendi illeszkedés: magas hangrendű szóhoz magas hangrendű toldalék, mély hangrendűhöz mély hangrendű toldalék járul. Vegyes hangrendű szavak esetében a szótó utolsó magánhangzója a döntő: *szésztra* — *szésztrája*, *prikolica* — *prikolicára*, *koncërt* — *koncërttel*. Van azonban példa arra is, hogy ez a rendszer nem funkcionál: *gangsztër* — *gangsztërok*.

A magyar köznyelvtől némileg eltérő jelenség, hogy nagyon népszerű az *-ista* domináns főnévképző (*odbor* — *odborista*, *motor* — *motorista*), erre vonatkozó adataim száma azonban túl kicsi ahhoz, hogy bizonyítani tudnám e jelenség esetleges összefüggését a szerbhorvát nyelvi hatásokkal.

A kölcsönzött és használt szerbhorvát szavak szófajok szerinti megoszlását a következő táblázat mutatja:

	főnév	melléknév	névnás	határozószó	ide	praefixum
1. csoport: szh közszavak	29	5	—	—	3	—
2. csoport: jövevényszavak	27	2	—	—	2	—
3. csoport: tulajdonnevek	12	2	—	—	—	—
4. csoport: nagyobb egységek	2	1	1	1	3	1
összesen	70	10	1	1	8	1

A főnevek átvétele a legnagyobb mértékű, melyen ezek alatt marad a melléknév- és lgeátvétel.

A házban vagy ház körül használt tárgyakat, eszközöket, közhasználati cikkeket, a mindennapi munkálatokat magyarul nevezik meg a falubeliek. Általános jelenség, hogy a szinte teljes egészében magyar-ajkú falu lakói akkor kevernek beszédükbe szerbhorvát szavakat, kifejezéseket, ha a szélesebb társadalmi közösséghez kötődő életjelenségekre, témakörökre fordul a szó. A kölcsönszavak jelentős hányada a munkahellyel kapcsolatos fogalmak megnevezésére szolgál (kb. 20⁰/₀), különösen azoknak a beszédében, akik „állásban vannak”. Nagyobb arányú még az átvétel egészségügyi szolgálattal és a közélettel kapcsolatos kifejezések terén (10—15⁰/₀ körül), valamint a földrajzi neveknél (10⁰/₀). Az egyéb életkörökből való átvétel témakörönként alig számottevő.

ADATTÁR

**A MAI JUGOSZLÁVIAI
BÁCSKA HELYSÉGEI AZ
ELSŐ MAGYAR FÜLDRAJZI
LEXIKONBAN**

Még nincs kétszáz éve, hogy megjelent az első magyar nyelvű földrajzi lexikon. E három kötetes mű a legizgalmasabb olvasmányok egyike. A szerző, Vályi András, a „Királyi Magyar Univerzitásbéli professzor” a legkedvesebb könyvei közé sorolta e munkáját, de tudatában volt annak is, hogy lexikona nem mentes a hibáktól. „Légy jó egészségben Erdemes Olvasó! s feltett tzelomnál hamarabb készült munkámnak vedd hasznát, a'melly hibákat imitt amott találsz, tudósíts felőlök, és én jó akaratodat szívesen fogom teljesíteni. Egyébaránt is légy meggyőztetve felőle, hogy e' munkánk öregbítése, tisztogatása, s helyesebbítése fő gondom, gyönyörűségem, és kötelességem lessz.” — ajánlja művét előszavában Vályi a „kegyes olvasónak”.

Az első, betűrendes földrajzi lexikont a magyarság nagy lelkesedéssel fogadhatta, mert Vályit verssel is köszöntötte a korabeli költő.

„Vályi, neved fényét Anya nyelvünk drága Reményét

Hajdani talpra teszed, köz folyamatba veszed;

Gyöngy szemeket hoztál, köd alatt Tengerbe hajóztál,...” — írja Nagy László 1796-ban a fennkölt hangú versében. Az akkori körülményekhez képest Vályi András valóban hatalmas munkát végzett. Erről tanúskodik a lexikon teljes címe is:

„Magyar országnak leírása, mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, különbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerint feltaláltatnak.” Az első kötet 1796-ban, a második és a harmadik 1799-ben jelent meg Budán, a „Királyi Univerzitasnak betűivel”. Feltételezhetjük, hogy e XVIII. századi mű azóta nem egy földrajztudósnak, és monográfiaiírónak szolgálhatott forrásmunkaként.

A vidékünk múltja iránt érdeklődő számára is igen fontos ez a lexikon. Egy település, egy vidék életében kétszáz év nem kevés idő. A nyelvésznak a névalakokban bekövetkezett változások adnak lehetőséget a kutatásra, a földrajz iránt érdeklődő fontos leírásokhoz jut, a települések történetével foglalkozó kutató történeti adatokat meríthet, a történész tényekre, igazságokra bukkanhat, egyszóval, mindenkinek jelenthet ez a könyv valamit.

Jelen gyűjteményünkben azoknak a helységeknek a leírását közöljük, amelyek a mai jugoszláviai Bácska területén vannak vagy voltak, mivel azt sem feledhetjük el, hogy elég sok már eltűnt, kihalt, nevet változtatott vagy elnéptelenedett. Adattárunkban nem változtattunk Vályi szövegén, sem a helyesíráson, pontosan úgy közöljük a leírásokat, ahogyan a lexikonban olvashatók. A helységek elé az akkori két vármegyére, azaz Bács Vármegyére és Bodrog Vármegyére vonatkozó adatokat is kiírtuk.

A lexikon bácskai földrajzi anyagának közreadásával mindazon kutatóink és munkatársaink igényeit szeretnénk kielégíteni, akiknek a földrajzi névgyűjtésben és névkutatásban szükségünk lehet e ma már szinte hozzáférhetetlen kiadvány adataira.

BÁCS VÁRMEGYE — COMITATUS BACHIENSIS — BATSCHER GESPANSCHAFT

Nevezetét vette e' vármegyének hajdani Híres Bács Városától, noha némelyek Bata helységtől is akarják azt lehozni. Hajdan az egész Megye, Bács és Baja között vala határozva, azután pedig Tételig terjedt, vége szakadván MDCCXXI a' hosszas perlekedésnek, Bács és Bodrog Vármegye egyesítettek; melly egyesülés előtt tizen két mértföldnyire terjedt e' Vármegyének hosszasága; öszve kaptolsztatván pedig huszon négyet is felül haladt; szélessége Bél Mátyás szerint alig tett hat mértföldet; sőt néhol sokkal kevesebbet, az alsóbb része felé. Vindisch ellenben kevéssel állítja hosszabnak e' Vármegyét, mint a'mennyire terjed szélessége. Valóságos képét lásd a' föld képen, (mappa) mellyet a' Bécsi Hirmondónak Erdemes kiadóji készítettek 1795. Kivéven e' Vármegyének Pest Várm. Kis Kúnság, és Csongrád Vármegyék felől lévő részét, egy felől Duna, más felől pedig Tisza vize határozzák. Szép erdei vagynak a' Duna mellékén, mellyek a' mezőknek kiessége, és az élő fáknak gyönyörködtetésére nézve méltán kedvelhetők. A messze terjedő egyenes térség magasan felemelkedett, cserfákkal ékesítetett, mellyek nem olly régiek ugyan; de a föld termékeny voltától tápláltatván kitessző nagyságra nevelkedtek. Termő rétekekkel, és mezőkkel is bővelkedik. Folyó vizei egy felől a Duna, más felől pedig a' Tisza, amaz Bajánál kezdvén, nedvesíti Baratskát, Dáutovát, Szántovát, Bereget, Kollútót, Köszeget, Monostorszeget, Kupuszinát, Apátit, Bogojevát, Karavukovát, Vaiszkát, Bogyánt, Plavnát, Novoszellót, Bukint, Ó és Új Palánkát, Keresztúrt, Begetset, Futakot, Péterváradot, Kátyot, Kovilt, s' Gardinovát. Mellyek a' Duna kiáradásakor mint még annyi szigeteknek látszatnak. Napkeletről való részén pedig foly e' Vármegyének a Tisza vize, szélesen terjedve, s' tsendes folyással. Nevezetes Marsiglius (Ope-
ris Danubii Tom. I. p. III. pag. 85) vélekedése szerint, hogy a föld alatt Bácsnál a' Duna, és Tisza vziének a'körül lévő tavakban egyesülést állít, mellyet onnan tapasztalt vala az említett író; mivel 1693 esztendőben a' Tisza hirtelen nagyra dagadván tavai is egészen eltelve valának, a' Duna pedig tavaival tsekély vala, a' Tiszának áradásához képest, és ebből a nagy halak által költözének s a' víznek nagysága is vál-

tozó vala. III. Vize az a tó, melyet Cserna Barának vagy Fekete mótárnak neveznek, már most az egész Vármegyének nagy hasznára a' Tisza, és Duna vizével folyóva felettetvén, Ferencz tsatornájának neveztetik, s 'az egész Vármegyén keresztül foly. A Tisza felől való részén több tavai is vagynak, úgymint Alimaska Bara, Csik Bara, Ostrova Bara, s' a' t'. IV. A Bács alatt Duna áradásainak alkalmatosságával folyó tó, melyet Marsiglius Mosztunka Barának nevez, az az hidat viselhető tónak, vagy mótárnak. V. A réteken szerteszéjjel lévő tavak, melyek a' térségekben italt szolgáltatnak, mind a' tsordáknak; mind a' juhoknak, és méneseknek; s nem külömben több mótáros helyei is vagynak külömbféle nevek alatt. Halászattjai nevezetesek, s' a' külömbféle óltsó halakon kívül gödényekkel is bővelkedik. Legelője elég nagy, de közepszerű termő földgye többnyire gazdag, és trágyázás nélkül is terem, kivéven homokos részeit; gyümöltse cserhajú almája, s' görög dinnyéje bőven terem. Marhái szépek, és a munkára kiváltképen alkalmatosak. E megyében hajdan, minekelőtte a Török háborúk által nem sanyargatott, nagy. és nevezetes Férfiak is voltak, ilyen vala a' Bácsi Gróf Mogh, vagy Moch, Magyar országnak 1588. esztendőbeli III. Béla alatt volt Nádor Ispánnya, és István ugyan a Bácsi Grófok közül II. András alatt MCCVI. esztendőbeli Nádor Ispány sőt még más Bácsi Grófról is ti. Lászlóról vagyon ugyan e' Király alatt emlékezet. Ulászló alatt is ugyan e' tizimmel birt Gara János. Mind öszve 164 lakó helyek vagynak benne, s' a' Kalotsai Érseki Megyéhez tartozik.

BODROG VÁRMEGYE — COMITATUS BODROGIENSIS —
— BODROGER GESPANSCHAFT

Nevezetét vette e' szavaktól, vode Roch, melly annyit téssen, a' tót nyelvben, mint vizeknek szarva, mint hogy e' Megyében, Duna, és Tisza vize öszve folyván, mint egy hegyes szegletet formál. Innen származott annakutánna Bodrog Városának nevezete, mellytől mint e' Vármegyének fő Városától tulajdonítottatott vala e' név az egész Vármegyének, Melly Betsben tartatott hajdan Bodrog Városa, abból kitetszik, mert Szent László király a' Húsvéti Innep napokat itten töltvén, egy Királyhoz méltó szállásán fogadá el itten a külső Országi Követeket, a' mint Túrótzi (a) emlékezetben hagyta, Bonfini is (b) emlékezetet tesz felőle. Öszve kapszoltatott vala e' sok perlekedések után Bács Vármegyével, MDCCXXLVII dikben egymástól elválasztatott; noha még mostis néminémű megegyezése van az említett Vármegyével. Fekszik Duna, és Tisza vizek között Sclavoniának, vagy tot Országnak szomszédságában. Határosok vele napkeletre Bács Vármegye, napnyugatra pedig Temes Vármegye; északra ellenben tót Ország. Folyó vize az említett Duna, és Tisza Vize, tavai igen számosak, kivált nedves időknek alkalmatosságával. Nevezetes hegye Sorinnál áll magassan felemelkedve, nagy, és kopasz hegy; de kút fők nélkül szűkölködik; allját Tisza vizéből széjjel folyó tavak nedvesítvén, sűrű és nagy szál nádakkal vétetik körül; napkeletre pedig Tisza vize alatta foly. Magassága a' hegynek olly nagy, hogy tetőjéről Nándor Fejérvárat, ambár töle tizennégy mértföldnyire fekszik, szépen

megláthatni: terjedése pedig mintegy két mértföldnyire van, s termő szőlőkkel ékesítetett. Tetőjére a Magyarok, hajdan kastélyt építettek vala, melyet Tételnek neveztek. Erdői nintsenek; hanem a helyett nád-dal, szalmával és szárazszott marha ganéjjal tüzelgetnek, a' köz emberek. Nevezetes továbbá e' Vármegyében a' Rómaiak sántzai, mely néhány mértföldnyire terjed, s' felőle azt állítják a' Történet írók, hogy itten vala az a' nagy tó melyben hajójikat a' Rómaiak készítették; de már most annak helye rétekké változtatott. Térsége e' Vármegyének kiváltképen termő, és minden életre megkívántató javakkal bővelkedik; búzája bora, sajtja, teje, vaja, külömbféle marhái vadai nagy bőv-séggel vannak; hala igen is sok, vadászattya gazdag, és hasznos. Levegője ellenben néhol az álló tavak, és mocsárok miatt nem leg egészségesebb; de lakosai hozzászokván, ezzel keveset gondolnak, (a) *Chronici Parte II Cap. LIX. p. 69. (b) Decade I. Libr. I. p. 20. 25.*

Adda

Tót, és magyar falu Báts Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és oroszok, fekszik Petrovoszello, és Senta között, Bátshoz, melynek filiája nem messze.

Apátin

Német mezőváros Báts Vármegyében, birtokosa a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Sz. Iván pusztá és Új Szonta között lakosai leginkább kézi mesterséggel élnek; a város rendesen épített; több utszái között kettő legnevezetesebb, épületei között pedig a Királyi Élészház mely három emeletre (*Contignatio*) épült. Szántó földgyeinek harmadrésze sovány, s mezeinek tsak egy része hasznos, kereskedése mint hogy Duna mentében fekszik, lehetne, de mivel itten hajók nem rakodnak, semmi hasznot sem hajt a' lakosoknak, legelője májusnak végéig elegendő, marha itatója meglehetősen, fája szűken, szőlői is vagynak; de kevesek, nádassa elég, Királyi Fábrica is volt benne; vásárjai is vannak, s' fél esztendőbeli kortsmáltatása, legelőjük a' salétromos forrásokból kiegészítvén, marháikat kénytelenek az Ugarokon legeltetni, s' rész szerént otthon tartani, kukuritza szárazon, s' szőlő leveleken, mely fogyatkozásai miatt harmadik Osztálybéli.

Bács omladozott vár

Bács Vármegyében. Bácshez építette az erősséget Sz. István Király, s' az után a' Bácsi Püspöknek ajándékozta, a' mint a' régiek bizonyosságai állíttyák. Messze terjedő, s' magos körakásain belől két templomai voltak, egyike, és a' nagyobb az köznépnek Isteni tiszteletére, északról pedig másika a' kisebb, a Püspöknek tulajdon imádságaira; ez napkeletre vala épülve közel a' Püspöki lakó helyhez; de már most mind a kettőnek tsak omladozásait is alig láthatni, a' nagy régiséget mutató Vármegye házával egyetemben. A' többi épületei a' magyarok által elégtetvén, s' elrontatván porrá lettek, midőn Rákóczynak pártütése alkalmatosságával a' pártütők által több napi ostromlások után megvétetett vala; kiket midőn a' Németek ostrommal kívánának a' várból kiküszöbölni, az egész várat elpusztították, erőssége árkokkal vétete

körül, melyekbe régi lakosai titkos folyással a' Dunát szokták vala beeresztetni. A' sántznál volt kapunál vagyon egy forrás kút, melynek e' környékben legjobb ízű, s' hírességű vize van; az úton felül volt pedig egy nagy kő melyre Szent Pál Apostolnak képe, kardgyát kezében tartva vala kivágattatva.

Bács Városa

Deákul Bachia. Mező Város Bács Vármegyében, földes Ura a' Kalotsai Erkség, lakosai katolikusok, fekszik Zombortól öt mértföldnyire. Hajdan sokkal nagyobb, népesebb, és pompásabb volt, Bonfininak írásai szerént. a) Fő papi lakó hely is vala, és Magyar Országnak nevezetes városa volt; térségén fekszik, s' határja mindenféle barmoknak alkalmas, és jó lakó helyet szolgáltatot Német, Rátz, és egyéb lakosainak. Nagy hírt tulajdonított e' városnak II. Lajosnak idejében MDXVIII. esztendőben, tartatott Ország Gyűlése, és MDXIX esztendőbi is, melyből képzelhetni, hogy e' Város hajdan, mind a'siralmas Moháts alatt Hazánk Lajosától megfosztatott, Bács Városa is szemlátomást hanyatlani kezdte. Elvesztvén Fő Papját Tomori Pált a' Törökök rabságába esett, és annak ígája alatt elég sokáig sínyledezett; sőt annyira elenyészett e' Város a' Törökök járma alatt, hogy ismét vissza kerülvén alig láthatta leg kisebb nyomát is az akkori Kalotsai nevezetes Érsek Szétsényi, volt rendes épületteinek. A kőfalak lerombolva valának az épületek leroskadoztak, a' Templomok elbontattva, a' szőlő hegyek, és gyümölsős kertek, vad ligetekké változtak. Rákoczy alatt sem keveset szenyvede ez a' Város; egyszer elégettetett, de többször gyászolá az ellenségnek dühösségét; most már ismét elég népes, házai ugyan tsekelyek a' benne lakó Rátzoknak inyeikhez képest alkalmaztatva. Temploma téglából építetett, melynek nagysága a' Város népének sokaságához van alkalmaztatva, és az itt Isteni tiszteletet szolgáló Franciskánusok számához. Ide szoktak a' Vármegyének Rengyei is egybe gyülekezni, mind a' közönséges ügyeknek elrendelésére, mind pedig a' hivatalbéli személyeknek megújítására. Lakosai szorgalmatosak, Káptalan is vala itten hajdan, melynek már ma tsak az emlékezete van fel, ámbár olly nagy jövedelemmel bírt, hogy a' hadi szükségnek idejekor, ötven lovasokat kiállíthatott a' Királynak számára. Vidékje szép, és termő s' külömbféle gyümölsssel, s veres borral kedveskedik lakosainak; mindazáltal negyedrésze szántó fölgyeinek közepszerű termékenységgel bírt, mezőjök marháiknak nevelésére elég, itatójok van, fája úgy épültre, mint tűzre, nádassa is elég van, az Uraságnak engedelme mellett nem külömben makkoltatása is; vagyonnyainak eladására meglehetős módgya, és a' kereskedésnek előmozdítására is, első Osztálybéli.

Bajmak

Elegyes falu Bács Vármegyében, birtokosa Szabatka, vagy Szent Marija Városa, lakosai katolikusok, határja közép termékenyséű, rétye és legelője elég, második Osztálybéli.

Bajsa

Rátz falu Bács Vármegyében, birtokosai Zako és Vojnits Urak, lakosai katolikusok és rátzok, fekszik Kulától egy, és 3/4 mértföldnyire

Szántó földgyei jók, és minden féle gabonát bőven termenek, de a' földgye kemény, és szikes, réttye is jó, de kevés; két száraz malmi is vagnak, fogyatkozásai, hogy földgyei kevesek, legelője szoross határjának kitsinsége miatt, gyakran behajtatnak marháik a szomszédoktól. Eladás végett Bajára, Szegedre, Újvidékre hordgyák gabonájukat; erdeje és nádassa nintsen, s' mind épületre, mind tűzre való fát, ritkán szerezhetnek; a Dunán levő malmokból öt, és hat mértföldnyire vannak, melly fogyatkozásai miatt harmadik Osztálybéli.

Becse — Rátz Becse

Mező Város Bács Vármegyében földes Ura a' Királyi Kamara, fekszik a' Tisza mellett, lakosai magyarok, katolikusok, és rátzok. Határja közép termékenyséű, hala elég van, második Osztálybéli.

Begecs

Elegyes tót, és német falu Bács Vármegyében fekszik a Duna mellett Futaktól nem messze, mellynek filiája, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai katolikusok, szántó földgyének nagyobb része jó, mezeje hasznos, Újvidék Városától piatzozása helyétől, két órányira fekszik, első Osztálybéli.

Bekova

Szabad puszta Bács Vármegyében, fekszik Kernyajának szomszéd-ságában, mellynek filiája.

Béla

Szabad puszta Bács Vármegyében, földes Ura a Kir. Kamara.

Bereg

Rátz falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, fekszik a' Dunához 1/4 órányira, Zombortól két mértföldnyire, szántó földgyei mindenféle hasznos termést hoznak; piatza negyedfél mértföldnyire Baján marháinak itatása alkalmas, fája van, füzesse nem nagy, s szőlői alább való borokat teremnek nádassa elég, három malma a' Dunán, szénája, midőn a' Duna ki nem önt, a' völgyekben lévő vizenyős nedvesség miatt nádas, és sassal elegyes, második Osztálybéli.

Bezdán

Magyar falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik a' Duna mentében, bőven termő földgye van, noha némelly helyen salétromos, és sikeres, kaszállója nem igen jó, legelője s' jármos, és fejős marháinak van, épületi fája az Uraságtól ingyen adatik; a határban kevés szőlői vannak; mivel á' Duna gyakran előnti határját, s' szénáját is elrontja, sőt néha el is viszi, harmadik Osztálybéli.

Bilics

Szabad puszta Bács Vármegyében, fekszik Zomborhoz nem messze mellynek filiája.

Bodgyán

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, klostrom is van benne. Fekszik Vaiszkának szomszédságában, mellyhez hasonlító.

Bogojeva

Oláh, és elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik a' Dunához közel, Rátz Miletitshez, és Karavukovához sem messze, határja közészerű, néhol homokos.

Bogyán

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik a Duna mellett Bácsból két mértföldnyire, fája tűzre és épületre van, s' nádgya is az Uraságtól ingyen, szántó földgye nintsen elég, mivel néhol vizessek, homokossak, és salétromosak, szénát és legelőt is készpénzen szereznek víz áradáskor; harmadik Osztálybéli.

Bratjevitz — Orili Breszto

Szabad puszta Bács Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, fekszik Futakhoz közel, mellynek filiája. Határja közészerű.

Bresztovátz

Új, és Ó Bresztovátz. Elegyes rátz faluk Bács Vármegyében, Földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai ó hitűek, fekszenek Mileticshez fél, Bajához pedig hat mértföldnyire, Határjai közészerűek, legelőjük szoross, fájok nints, itatójuk alkalmatlan, eladásra, és keresetre is tsekély módgyok, harmadik Osztálybéli.

Bukin — Buknica

Elegyes falu Bács Vármegyében, birtokosa a' Királyi Kamara, fekszik a' Duna mentében, Palánkától fél mértföldnyire. Határja jó termékenységű.

Bukovátz

Szabad puszta Bács Vármegyében, bírja Zombor Városa, mellytől nem messze fekszik.

Bukur

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, fekszik a' Duna mellett melyre való nézve mind gabonáját mind vagyonnyait jól eladhattya, a' határban lévő erdőn szabad fája van, száraz dől fákbold; épületre pedig az Uraságnak engedelmevel, nádgya a' legközelebb való tókban szükségére elegendő, közel a' határba malma, második Osztálybéli.

Buklész

Német falu Bács Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Gajdobrától nem messze, mellynek filiája. Határja közép termékenységű.

Cséb

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek fekszik Gajdobrának szomszédságában, és ennek filiája, a' Duna mellett, Futaktól két mértföldnyire, szántó földgyei termékenyek, kaszállója meglehetősen, erdeje elég nádgya hasonlóképpen, malma a határtól egy órányira, Duna vize ámbár határjában foly keresztül; de mivel ott hajók nem terhelhetnek, semmi hasznót sem okoz a' lakosoknak. Fogyatkozásai, hogy ha valakit a' lakosok eladni akarnak, vagy Újvidékre két mértföldnyire, vagy Bajára tizenkét mértföldnyire kell hordani, legelője helyben nintsen, az ugarokon, s' tallókon kívül s keresetre is tsekély módgyok lévén, harmadik Osztálybéli.

Cservenka

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura Zombor Városa, mellyhez közel fekszik, s' földgye hozzá hasonlító.

Csikova

Szabad pusztá Bács Vármegyében, földes Ura Zombor Városa mellytől nem messze fekszik.

Csonoplya

Rátz falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zomborhoz egy mértföldnyire, leg nagyobb haszna van meddő, és másféle marháinak, s' juhoknak eladásából, nem külömben a' gabonából is, mellyet vidéki faluk földgyein termesztene, szénája ugyan jó, de a' határnak száraz volta miatt kevés legelője elég, száraz malmok ugyan van, de mivel a' marháknak fáradságos, kénytelenek két órányira járni a' Dunára őrletés végett; harmadik Osztálybéli.

Derony

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Kalotsai Érsekség, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Bácsból nem messze, mellynek filiája, határbéli szántó földgyei két nyomásbéliek, mellyek többnyire négy, és hat marhával műveltetnek, mezeje néhol vizes és salétromos, legelője az erdőben elegendő, itató és kendert áztató vize alkalmas, tűzre fája elég, de épületre valót, és nádat az Uraság engedelmével nyernek; makkoltatása szabad, második Osztálybéli.

Doroszló

Elegyes magyar falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zombortól két mértföldnyire, határbéli szántó földgyeinek két harmad része meglehetősen, és akármely magot s' vetést bőven hoz, réttye igen kevés, hanem a búza vetések között valami keveset kaszálhatnak, itató helye meglehetősen, az Uraság erdejéből vagyon mind tűzre, mind épületre való fája, harmadik Osztálybéli.

Dörfel

Kis német falu Bács Vármegyében, fekszik Új Vidéktől nem messze, mellynek filiája.

Dragora

Kortma Bács Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, fekszik Futakhoz nem messze.

Fekete hegy

Bács Vármegyében, Feketiti név alatt.

Feketiti — Fekete hegy

Elegyes falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Hegyeshez nem messze, s' ennek filiája, határja középszerű, s' az alóbb említett falujéhoz hasonlító.

Fény-Nagy Fény

Szabad puszta Bács Vármegyében birtokosa Szabatka városa, s' nem messze fekszik tőle az Ország útyában, póstája is van, határja jól termő.

Filipova

Elegyes rátz falu Bács Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Milititstől egy mértföldnyire. Határbéli szántó földgyei kemények, és salétromosak, de midőn az esztendő kedvez, nem utolsó termést hoznak, harmadik Osztálybéli.

Földvár

Magyar falu Bács Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik a Tisza mellett, ó Betsétől nem messze, határja közép termékenységű.

Futak — Futok

Népes mező Város Bács Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik a Duna mellett, Újvidéktől nem messze, Péter Váraddal által ellenben, vásárjai nevezetese, itt vala 1716-dik, és 1717-dik esztendőben Eugenius Hertzeg vezérlése alatt a Tsászári tábor az Ozmanok ellen, és az Uraságnak szép kastélyával díszesítettik. Határbéli szántó földgyei többnyire jól termők; mezeje jó, itatója alkalmas, Újvidéktől egy órányira lévén, terméseit jól eladhattya, erdeje van, fája tűzre szabad, nádassa gazdag, malmai a' mellette folyó Dunán vagynak, első Osztálybéli.

Futak — Új Futak

Elegyes Falu Bács Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Futak Városától nem messze. Határja termékeny, vagyonnyai jelesek, első Osztálybéli.

Gajdobra

Német falu Báts Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Bulkésznek szomszédságában, Új Vidék, és Báts Városa között, Obrováczhoz 4600, Csébhez 4700 bétsi ölnyire, határbéli szántó földgyei termékenyek, réttyek szükségjekre elégséges és megle-

hetős gabonájokat Újvidékre három mértföldnyire horgyák, az eladásra legelője szoross, ha áradások vagynak, erdeje, nádgya nintsen, pénzt szereznek kereskedésből, vajból, és borjúknak eladásából, második Osztyájbéli.

Gakovo

Elegyes német falu Báts Vármegyében, földes Ura a' Királyi Kamara, Kígyós vizéhez Rantsevo pusztához, és Nemes Miletitstől sem messze, Zomborhoz 1960, Kolluthoz 6260, Bezdányhoz pedig 6600 bétsi öles mértéknyire. Határbéli szántó földgyei jók, búzát, árpát, zabot, és kukoritzát terem, szénája is jó terem, gabonájokat, melly szükségesen felül marad, Bajára jó három mértföldnyire viszik eladás végett, helyben két száraz malmok van, a' Duna malmaitól pedig két órányira fekszik, mivel pedig sem erdeje, sem nádassa nintsen, második Osztyájbéli.

Glozsán

Elegyes tót és rátz falu Báts Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai evangélikusok, és ó hitűek, fekszik Begecshez 3050, Új Futakhoz pedig 5400 bétsi ölnyire, határbéli szántó földgyei leg inkább búzát, zabot, és árpát teremnek, réttyei jók; Új Vidéktől két órányira lévén, terméseinek eladás végett oda hordgyák, itatója meglehetős, Szerimben szőlő kapállással pénzt kereshetnek, a'hol némelly lakosoknak szőlőik is vagynak, erdejek, szőlőjek nintsen, nádgyok kevés, malmai a' mellette folyó öreg dunán, harmadik Osztyájbéli.

Gradina

Szabad puszta Bács Vármegyében, földes Ura Zombor Városa, fekszik Zomborhoz közel, és annak filiája, határja is hozzá hasonlító.

Györgyin

Szabad puszta Bács Vármegyében, földes Ura Szabatka Városa, mellytől nem messze fekszik.

Hegyes

Magyar falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Bajsa, és Szeghegy között, az Ország úttján, holott posta is van, amához 2000, ehez 5600 bétsi ölnyire, határbéli földgye búzát, zabot, árpát jól terem, réttyei egyszer kaszálatnak legelője elég, máhajok, és juhok sok van, piatzok Új Vidéken, erdeje, szőlője nádgya nints.

Hodság

Német falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Parabutyhoz 4400; Bácsához 8000, Karavukovához 2500 bétsi ölnyire, határja két nyomásbéli s' tiszta búzát, kukoritzát, kender és krompélyt hasznosan terem, egyenes fekete a földgye, erdeje mintsen, sem szőlője, sem nádgya, piatza Vukováron, Eszéken és Újvidéken, néha helyben is.

Horgas

Magyar falu Csongrád Várm. földes Ura Horgasi Kárász Uraság, a' kinek szíveségét T. Nem. Csongrád Vármegyének szíves megkülönböztetéseért az egész Haza előtt különösen köszönöm. Koleda András Úr a' N. Vármegyének mostani Irattárosa (Archivarius) készítette; s' a' T. N. Rendeknek helybe hagyása után küldtetett meg. Lakosai katolikusok, fekszik a' Tiszához 1/2, Szegedhez. Kanizsához, és Sz. Marjához is két mértföldnyire, földgyének egy része fekete, más része homokos, és bőven termő, fa helyett náddal tüzelnek, melly határjában elég bőven terem; keresettye marhákkal, és gabonával, piatzok az említett Városokban.

Ivanovoszello

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Zombor Városa, fekszik ugyan Zomborhoz közel, és annak filiája.

Jarek

Német falu Bács Várm. földes Ura Széchény Uraság, lakosai evangélikusok, fekszik Temerinhez 2300, Új Vidékhez 7200 bétsi ölnyire, egyenes határja leg inkább búzát, és krompélyt terem, erdeje, szőleje nintsen sem nádgya, piatza Újvidéken.

Kanizsa

Ó Kanizsa, az előtt Rév Kanizsa. Magyar és rátz mező Város Bács Vármegy. földes Ura a' K. Kam. lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik a' Tisza mellett, Szentához 11600, Martonoshoz 3800 bétsi ölnyire, határja jó termékenységű, vagyionyai különbfélék, szarvas marhákkal, juhokkal, búzával, kölessel, és jó dohánnyal bővelkednek, kis fűszfa erdeje is van; nevezetesek töltései, és hidgyai, el adásra, és kereskedésre is jó nádgyok van, piatzok Szent Mártján, helyben, és Szegeden.

Kanizsa — Kis Kanizsa

Hajdan erősség vala Csongrád Várm. fekszik Martonoshoz nem messze.

Karankoria

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Zombor Városa, fekszik Zomborhoz nem messze, és annak filiája.

Karavukova

Német falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Rátz Militivhez 3600, Hodsághoz 1500 bétsi ölnyire, a' Dályai révhez Eszékfelé három órányira, határja lapályos, és agyagos, bővelkedik kenderrel, és krompéllyal, szőlei meg lehetségek, erdeje lággy fából van, nádgya van, a'mennyi szükséges, földgyének némelly része mofsáros.

Kelebia

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Szabatka Városa, fekszik hozzá közel, mellynek filiája.

Kér Kis Kér

Német falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai evangélikusok, fekszik Szent Tamáshoz 5400, Ó Kérhez 2700 bétsi ölnyire, határjának szántó földgyei jók, réttyeik, legelőjük mindenféle marháknak hasznos, fájok és nádgyok a' határban nintsen, határja szűk, pénzt szereznek vaj, borjú, és kender árulásából, s' egyéb terméseikből.

Kér — Ó Kér

Magyar és rátz falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, és Ó hitűek, fekszik Kis Kérhez 2700 Újvidékhez 13500 bétsi ölnyire, három nyomásbéli határja leginkább búzát, árpát, és zabot terem, erdeje szőleje nintsen, sem nádgya piatza Újvidéken, pénzt szereznek gabona, és marha eladásból.

Keresztúr

Orosz falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Kulához 5100, Filipovához 3720 bátsi ölnyire, egyenes határja leg inkább kétszeres életet, és zabot terem, mellyel valamint marhával is bővelkednek, fája, nádgya, és szőleje nintsen, piatza Újvidéken, pénzt szereznek gabona eladásból, és a' Szeremi szőlőknek kapálásából.

Kernyája

Német falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Csonoplához 2750, Zomborhoz 6400 bétsi ölnyire, határja leg inkább búzát, zabot, kendert, kukoritzát, és krompélyt, s jó bort is terem, erdeje nintsen, sem nádgya, piatza Zomboron, és Baján, pénzt szereznek bor, és kukoritzta eladásból.

Kiszács

Rázt, tót és oláh falu Bács Várm. földes Ura G. Hadik Uraság, lakosai ó hitűek, és evangélikusok, fekszik ó Futakhoz 3200, Újvidékhez 7400 bétsi ölnyire, szántó földgyei jók, piatkozása mint egy két órányra Újvidéken, a kereskedőkkel is szoktak Pestre fuvarozni határja szoros, fája szőleje, és nádgya nints, pénzt keresnek gabona eladásból, kézi munkával, és szőlő kapálással.

Kollút

Német falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Bezdányhoz 2400 Bereghez 2000 bétsi ölnyire, földgye jó termékenységgű réttye kevés van, piatkozása Baján, és Zomborban bora középserű, erdeje lágú fából áll, nádgya is van kukoritzával, és krompéllyal bővelkedik, fuvarral pénzt szerezhetnek.

Kuczura

Magyar és orosz falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, többen ó hitűek, fekszik Kulához 5800 Torzsához 2600 bétsi ölnyire, szántó földgyei jók, réttyei is, fuhározni is szoktak, Nagy Váradra, Pestre, Vácra, Szegedre, Kecskemétre, erdeje, szőleje, nádgya nintsen, bővelkedik búzával, kenderrel, és marhákkal, piatza Új Vidéken, pénzt szereznek marhákból, és szőlő kapálással.

Kula

Magyar, rátz és német falu Bács Várm. földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Keresztúrhoz 5100, Cservenkúhoz 4000 bétsi ölnyire, három nyomásbéli határja búzát, zabot, árpát, és krompélyt jól terem, borai meglehetősek, földgye, réttye jó, fuharozni is szoktak, piatzozása Új Vidéken.

Kula

Szabad puszta Bács Várm, földes Ura a' K. Kamara, fekszik Keryájának szomszédságában, és annak filiája.

Kulpin

Rátz és tót falu Bács Várm. földes Ura Sztratimirovics Uraság, lakosai ó hitűek, és evangélikusok, fekszik Petrovátzhoz 2400, Ókérhez 4700 bétsi ölnyire, határbeli földgye termékeny, kaszállói meglehetősek, piatzozása Új Vidéken, legelője, fája, nádgya nints, pénzt szereznek marháknak, és gabonának el adásából.

uasorok időben

Kupuszina

Magyar falu Bács Várm, földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zomborhoz, s' Monostorszeghez 55000 bétsi ölnyire, határja leg inkább búzát, és káposztát terem, fája fűzfából van tűzre, szőlei tsekélyek, nádgya sok van, harmadik része szántó földgyének motsáros, és lapályos, bővelkedik káposztával, hagymával, és tekenős békával, piatzozása Zomboron, és Apátinban.

Lality

Elegyes rátz falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Keresztúrtól 3100, Báltstól pedig 10000 bétsi ölnyire, határbeli fekete földgye három nyomásbéli, jó réttye egyszer kaszáltatik, legelője nem éppen elég, szőlei tsekélyek, pénzt szereznek gabona, és marha árulásából, piatzozása Újvidéken, erdeje nádgya nints.

Legyén

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Latinovits Uraság, Bikityhez tartozik.

Ludas

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Szabatka Városa, fekszik hozzá közel, és annak filiája, postája is vagyon.

Martonyos

Magyar és rátz falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik M. Thereziapolishoz 16200, Ó Kanizsához pedig 3800 bétsi ölnyire, határja két nyomásbéli, egyrésze alacsony, a' másik pedig a Telecskán fekszik, zabot árpát legjobban terem, és szép szarvas marhákat nevelnek, fűszfa erdeje van, szőleje nem igen jó, Tiszavize foly határjában, nádja van, bővelkedik juhokkal, és hallal is, piatza M. Thereziopolisban.

Mérge

Szabad puszta a' Kis Kúnságban.

Militics — Nemes Militics

Magyar, és bunyevázt falu Bács Várm. földes Urai több Urak, lakosai katolikusok, fekszik Zomborhoz 6400, Csonoplához pedig 3500. bétsi ölnyire, postája is vagyon; határja 2 nyomásbéli, mely leg magosabbban fekszik az egész Vármegyében, mivel egészen a Telecska dombján fekszik, tiszta búzát, és kendert leg inkább terem, erdeje nints, szőleje jó bort terem, piatza helyben, és Baján.

Militics — Rácz Militics

Rázt, és német falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Hódsakhoz 3800, Filipovához pedig 5000 bétsi ölnyire; határja három nyomásbéli, terem leg inkább görög dinnyét, kendert, és krompélyt, erdeje nints, szőleje meg lehetséges borokat terem, legelője rossz, piatza Zomboron és Apátinban.

Monostorszeg

Sokatz falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Bezdnához 3600, Zomborhoz pedig 8000 bétsi ölnyire, a' falunak határjában kezdődik a' II. Ferencz tsatornája. Határja két nyomásbéli agyagos, és fekete földű, tiszta búzát lent leg inkább terem, erdeje van, szőleje középserű borokat terem, nádgya is van, piatza Zombor városához nem messze, és annak filiája.

Nedanits

Szabad puszta Bács Várm. földes Ura Zombor Városa, fekszik Zombor Városához nem messze, és annak filiája.

Novoszello

Elegyes német és Sokatz falu Bács Várm. földes Ura Cseh Uraság, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik az alsó járásban, Plavnához 3500, Bácsához pedig 7000 bétsi ölnyire, határja két nyomásbéli, mely búzát, és kukoritzát terem, földgye egyenes, és lapályos agyagos, erdeje van, szőleje középserű bort terem, a Duna mellett fekszik, és sok halas tóval gazdagok, nádgya is van, hallal is bővelkednek, piatza Vukováron, vagy Újvidéken, pénzt keresnek, vaj borjú, gabona el adásából, és kézi munkából.

Obrovázt

Rázt falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Bukinhez közel, mellynek filiája, Ó Palánkához 4600 Bukinhez pedig 4500 bétsi ölnyire, egyenes, és alacsony határja 3 nyomásbéli, földgye fekete, búzát, zabot, árpát terem, erdeje van szőleje tsekély bort terem, piatza Új Vidéken, pénzt kereshetnek marha eladásából.

Omorovicza

Magyar falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai reformátusok, fekszik Roglaticzához 3000, Topolyához 8000 bétsi ölnyire,

határja a' Telecska dombon fekszik, melly 3 nyomásbéli, kétszerest búzát terem, és szép marhákut nevelnek, erdeje nints, szőleje tsekély bort terem, nádgya, vize nints, mert 15 ölnyi mélységű kutak is találhatnának határjában, piatza Baján, és M. Theréziopolisban.

Pacsér

Magyar és rátz falu Bács Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai reformátusok, és ó hitűek, fekszik Bajmaknak szomszédságában, mellynek filiája, ó Moroviczához 2000 és Katymárhoz 12500 bétsi ölnyre; határja egészen a' Telecska dombon fekszik, melly három nyomásbéli; terem leginkább kétszeri búzát, és szép marhát nevelnek lakosai, erdeje nints, szőleje tsekély bort terem, vize szűken vagyon, piatza Baján, és Mária Theresiopolisban.

Palánka

Ó Palánka, Új Palánka. Két rátz, és német falu Báts Vármegyében, földes Urok a' Királyi Kamara, lakosaik katolikusok, és ó hitűek, fekszenek Duna vize mellett, Bukinhoz 5400, Obrovácshoz 4600, Csebhez 7500, és az Illoki révig 600 bétsi ölnyre; egyenes alaton, és fekete földön, határjaik három nyomásbéliek, leginkább búzát, árpát, zabot teremnek, erdejek van, szőleje Újpalánkának van, amannak nints, Tumaná Batu nevű vize van, melly halakkal bővelkedik, és egyéb tavaik is vannak, selyem- bogarakat is nevelnek, piatzok Illokon, és Újvidéken, ó Palánka az Uraság Tisztyeinek lakó helye, és jeles élet tár van itten.

Parabuty

Elegyes falu Báts Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Bátsújfaluhoz 3000 Paragához 3600 Lalityhoz 4000, Hódsághoz pedig 4400 bétsi ölnyre, egyenes fekete földön határja három nyomásbéli, leginkább búzát, árpát, zabot, és kenderet terem, erdeje nints, szőleje tsekély bort terem piatza Újvidéken.

Paraga

Rátz falu Báts Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Pivniczához 3700, Tovarísavához 6200 bétsi ölnyre egyenes fekete földön, határja 3. nyomásbéli, s leginkább búzát, zabot, és árpát terem, erdeje nints, szőleje tsekély borokat terem, piatza Újvidéken van.

Petroszello

Magyar és orosz falu Bács Vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek.

Petrovác

Tót falu Báts Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai evangélikusok, fekszik Futaknak szomszédságában, mellynek filiája, Csebhez 3900, Új Futakhoz 8000 és Kulpinhoz 2400 bétsi ölnyre egyenes fekete földű határja 3 nyomásbéli, leginkább búzát, zabot, és árpát terem, erdeje szőleje nints, sem vize bőven, piatza Újvidéken.

Petrovoszello

Magyar és rátz falu Báts vármegyében, földes Ura a Királyi Kamara, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Moholhoz 4300, Betséhez pedig 8000 bétsi ölnyire; határjának egy része a Teletskán fekszik, 2 nyomásbéli, leginkább búzát, zabot, és kölest terem, Tisza vize nedvesíti határját, egyéb tavak is vagynak rajta, nádgya van, piatza Szegeden és Török Becsén.

Pivnicza

Elegyes falu Báts Vármegyében, földes Ura a' Kir. Kamara.

Piros

Magyar és rátz falu Báts Vármegyében, földes Ura Gróf Hadik Uraság, lakosai ó hitűek, és reformátusok, fekszik Futakhoz nem messze, mellynek filiája, Újvidékhez 4700, Ó Futakhoz 3200 bétsi ölnyire, határja egyenes fekete jó földű, 3 nyomásbéli, tiszta búzát, és jó szénát terem, erdeje, szőleje nints, marhával bővelkedik, piatza Újvidéken.

Pivnicza

Elegyes falu Báts Vármegyében, földes Ura a Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, és evangélikusok, fekszik Keresztúrhoz 5600, Szilbáshoz pedig 4200 bétsi ölnyire, határja egyenes, fekete földű, 3 nyomásbéli, búzát, árpát, zabot, és lent terem, erdeje nints, szőleje tsekély bort terem, vize nádgya nints, marhával bővelkedik, piatza Újvidéken van.

Plavna

Sokacz falu Báts Vármegyében, földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Duna vize mellett, Bogyánhoz 3200, Báltshoz pedig 5500 bétsi ölnyire, egyenes, lapályos, és agyagos határja három nyomásbéli, leginkább búzát terem, és sertéseket nevelnek lakosai, erdeje van, szőleje közészerű bort terem, sok hallal bővelkednek, vannak két víza-tanyái is nádgya elég, határját néha a Duna áradása károsítja, piatzok Vukováron, keresettyek halból, és sertésből.

Prekaja

Szabad pusztá Báts Vármegyében, földes Ura a Kir. Kamara, fekszik Új Bresztovácshoz közel, mellynek filiája Veprováchoz tartozik.

Prigrevicza

Német falu Báts Vármegyében, földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Zomborhoz 3700, Apatinhoz 4300 bétsi ölnyire határja 3 nyomásbéli, legelője tsekély, földgyének 1/5 része salétromos, lenet is természetnek lakosai.

Rastina — Harastina

Elegyes falu Báts Vármegyében, földes Ura Csejtey Uraság, lakosai katolikusok, s' másfélék is, fekszik Szántovához nem messze, mellynek filiája.

Riggleza

Rátz falu Báts Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Szanisityhoz 3850 Kutymárhoz pedig 5050 b. ölnyire; dombos és alaton határja 3 nyomásbéli, leginkább tiszta búzát, és zabot terem, erdeje nints, szőleje középszerű bort terem; vagyon székes vize a' határban, piatza Baján, és Zomboron.

Sándor

Rátz falu Báts Várm. földes Ura M. Tereziapolis Városa, lakosai ó hitűek, fekszik M. Tereziapolishoz piatkozó helyéhez 16 száz bétsi ölnyire; határja jó búzát, zabot, és árpát terem, s kölest is; fája, nádgya nints; Pality híres tóban hala van; pénzt szereznek gabonából is.

Sóve

Rátz, és német falu Báts Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, és reformátusok, fekszik Ó Kérhez 3000 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, földgye fekete, és jó; bora selejtes, bővelkedik búzával, zabbal, és a' németek krompéllyal; fája, nádgya nints, pénzt szereznek termésből, marhából, és fuvarozásból; piatzok Újvidéken.

Szabatka

Sz. Mária, a' T betűben Tereziopolis név alatt.

Szeghegy

Német falu Bács Várm. földes Ura a Kir. Kamara, lakosai evangélikusok, és reformátusok, fekszik Feketehegyhez 800. bétsi ölnyire; 3 nyomásbéli határja fekete, a Telecskán fekszik, erdője, szőlője nintsen, búzával, zabbal, jó legelővel, vajjal, és krompéllyal bővelkedik; piatza Újvidéken van.

Szent Iván — Felső Szent Iván

Magyar és bunyeváciz falu Bács Várm. földes Ura Hg Grazsalkovics Uraság lakosai katolikusok, bunyevácizoknak neveztetnek a' katolikus rátzok, kik rátzul tisztábban beszélnek, és Dalmáziából származtak; fekszik Bajához 9670 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, s' leginkább búzát terem, földgye fekete, és térséges, borok jó van, fája nádgya nints, bővelkedik szép marhákkal, pénzt szereznek gyapjából, és kézi munkával; piatza Baján.

Szent Iván

Prigrevicza Sz. Iván Bács Várm.

Szent Mária

Szabatka M. Thereziopolis név alatt.

Szent Tamás

Magyar és rátz falu Bács Várm. a' Szent Koronához tartozik, lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Turiához 2800, Újvidékhez 17000 bétsi ölnyire; 2 nyomásbéli határja egyenes, és fekete földű, szőleinek

egy része jó bort terem, fája, nádgya nints, bővelkedik szép marhákkal, lovakkal, juhokkal, és különféle termésekkel; piatza Újvidéken, és Török Becsén.

Szenta

Magyar és rátz mezőváros Bács Várm. földes Ura a' Királyi Kamara lakosai katolikusok, és ó hitűek, fekszik Kanizsához 11600, M. Thereziopolishoz 20600 bétsi ölnyire; határja 2. nyomásbéli, s' leginkább búzát, kölest, és zabot terem, erdeje fűzfa, szőleje meglehetősen bort terem, bővelkedik juhokkal, szarvas marhákkal, piatza helyben, és Szegeden.

Szilbás

Rázt falu Bács Várm. földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Pivniczához 4200, Bulkészhez 3300 bétsi ölnyire, határja 3 nyomásbéli, földgye fekete, és tér, erdője, nádgya nints, bora selejtes, bővelkedik búzával, zabbal, és marhával; piatza Újvidéken.

Szivacz

Ő és Új Szivacz, Rázt és német falu Bács Várm. földes Ura a K. Kamara, lakosai katolikusok, ó hitűek, és reformátusok, fekszik Kernyajához 6000, Cservenkához 4000 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, földgye fekete, és jól termő, határján által megy Ferentz Tsatornája; boraik jók, fája, nádgya nints, bővelkedik marhával, búzával, árpával, és zabbal; piatza Baján, a' Apátinben.

Szonta

Sokacz falu Báts Várm. földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Bogojevához 4000, Doroszlóhoz 5150 bétsi ölnyire határja három nyomásbéli, földgye agyagos, leginkább búzát, és lent terem, erdője Dunavize mentében, bora meglehetősen, hasznokra van az öreg és holt Duna, hallal, náddal bővelkedik, jó viza tanyája is van, legelőjére néha a' Duna vize kiönt; piatza Apátiban, pénzt szereznek termésből, halból, és marhákból.

Sztapár

Rázt falu Báts Várm. földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Doroszlóhoz 3600, Zomborhoz 7200 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, jó búzát, zabot, és lent terem, földgye fekete, erdője nints, bora jó, nádgya kevés, bővelkedik búzával, zabbal, kenderrel, és tsikkal, fája nints, pénzt szereznek marhából, és termésekből; piatzok Zomboron, Apátiban, és Baján.

Telecska

Igy hívják majd felét Bács Vármegyének, mely része sokkal magasabb a' másíknál kivéven néhány völgyeit. Az egész Telecskán Szálások vagynak, s itten teleltetnek télben a' marhák, külömben nem lehetne megszelídíteni a' földet; marha ganéjjal tüzelnek, és azt itt tözeknek hívják.

Temerin

Magyar és rátz falu Bács Várm. földes Ura Szécheny Uraság, lakosai katolikusok, és 6 hitűek, fekszik Földvárhoz 10300 Jarekhoz 2300, Kúthoz pedig 6800 bétsi ölnyire; postája is van; határja 3 nyomásbéli, szántóföldgyei jók, s' igen szép tiszta búzát teremnek, és szép marhákat nevelnek, piatkozása Újvidéken, szoktak Pestre is fuharozni, erdeje szőleje nints, vize az Almási mótársból, mellyben halak is vagynak, nádgya kevés, pénzt keresnek a' szomszédságjokban szőlő kapálással, és fuharozással is.

Teréziopolis (Mária)

Szabad Királyi Város Bács Vármegyében, lakosai Magyarok, Bunyevátzok, és Rátzok, római katolikusok, és 6 hitűek, fekszik Topolijához 17400 Csantavérhez 11820, Szentához 20600, ó Kanizsához 17320 bétsi ölnyire, az úgy nevezett Telecskán; határjának alsó része fekete, és jól termő, felső része pedig homokos, Épületei között, a' Szentegyházakon kívül nevezetesebbek; A' Városháza, és némelly Lakosokéi; de többnyire alacsonyok. Lakosai kereskedéssel, kézi munkával, s mestersegeknek folytatásával is keresik élelmeket. Piatzán Lakosai háláadtosságból egy dombon emlékeztető oszlopot emeltek néhai M. Terézia Királynénak e' sorokkal ékesítve: Augustae Mariae Theresiae. Justae Clementi. Hungarorum Reginae. Cives Mariae Theresiopolitani. Communem Regiis Civitatibus. Libertatem adepti, raro Augusti Nominis Communicatione donati in pereune gratitudinis, Et fidelitatis Monnumentum Collem hunc adgesserunt MDCCLXXIX. Határja két fordulóra van osztva, szép búzát, zabot, árpát és kölest terem; marháji szépek, juhái számosak erdeje most nevededik, sok bort termő szőlője van, de boraik gyengék; a Pality nagy tónak napkeleti részén épült Szóda Fábrikájok nem nagy folyamatban van. E tónak vize sós izú ugyan de halak mégis vagynak benne; nádgya van a mótáros helyeken, mellyeket a Város Tanátsa elárulgatott; fájok szűken van, bővelkednek ellenben sok juhokkal, marhákkal, külömbféle termésekkel, és lovakkal; széjjel a szállásokon mintegy 500 magyar dohány kertészei is vagynak, a' kik azt haszonnal termesztik; piatzok helyben és némellykor Baján, s' Szegeden is; pénzt szereznek külömbféle vagyonyyaikból, és számos marháikból.

Titul — Titel

Hajdani Vár Báts Vármegyében.

Topolya

Magyar falu Bács Várm. földes Ura a' K. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik M. Tereziopolishoz 17400, Roglaticzához pedig 5000 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, leginkább búzát, zabot, és árpát terem; marhákat, juhokat nevelnek; földgye fekete, erdeje nints, szőleje nem igen jó bort terem; vize van egy völgyben, de sokszor ki szárad, nádgya nints, szép marhákkal bővelkedik, piatza Baján és M. Tereziopolisban, pénzt keresnek marhából, gabonából, gyapjából és fuharozásból.

Német falu Báts Várm. földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai reformátusok, és evangélikusok, fekszik Kulához 6000 bétsi ölnyire, határja 3. nyomásbéli, terem leginkább tiszta búzát, zabot, és kendert, földgye egyenes, és fekete; erdeje szőleje, vize nádgya nints, piatza Újvidéken, pénzt kereshetnek kenderből, és gabonából.

Tovarisova

Rátz falu Bács Várm. földes Ura a Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Bácsához 4500, Bács Újfaluhoz 3400 bétsi ölnyire; 3. nyomásbéli fekete földgye búzát, árpát, zabot leginkább terem, tölgyes erdeje van, s' tsekély bort termő szőlje, vize nintsen, de ha sok őszi essők vannak, megáll földgyökön a' víz, nádgya nints, bővelkedik selyem bogarakkal; piatza Újvidéken, pénzt kereshetnek marha eladásból.

Török Becse

Lásd: Becse

Újfalu — Bács-Újfalu Bács Vármegyében.

Újvidék — Neoplanta — Neusatz

Szabad Királyi Város Bács Vármegyében. Lakosai Magyarok, Németek, Rátzok, Örmények, Zsidók, Görögök, Oláhok, és Tzintzárok, katolikusok, és ó hitűek, fekszik Pátervárral által ellenben, Ó Futakhoz 5200, Piroshoz 4700, Jarekhez 7200 bétsi ölnyire egyenes, és jó fekete földön. Különösen megszorodván lakosai, s' a' kereskedés, és szorgalmatosság által tehetősekké lévén, 1748-ban a' Kir. Városok közzé emeltetett, s' úgy mutatott bé a' Hazai Rendeknek 1751 dikben. Őt Szentegyházakon kívül díszesítik e' Várost az ó hitű Püspöknek Rezydentziája, és az örmény Papoknak díszes lakó helyeik, a' Harmintzad, a' Söház, a' Gymnázium, a' Városháza, s némelly Kereskedőknek lakóhelyeik; útszája a Városnak közel kirakattattak, s' révje is van. Jeles Szent Háromságnak Képe van a' Róm. Katolikusoknak Szentegyházok előtt; az óhitűeké előtt pedig egy szép márványból készült Kereszt, melly mintegy 4000 Rhén forintokba került vala. Két nyomásra osztott határja szép búzát, elég szénát, és sok dinnyét terem, két szép tölgyes erdője is van e' Városnak, s tavasszal a' Lakosoknak külömbféle jeles mulatásokat szolgáltat; szőlejek kevés, és tsekély borokat teremnek, s többnyire a Szeremi részen szoktak szőlőket tartani. Az öreg Duna itten Pétervár, és Újvidék között csak 136 ölnyi szélességű, nádgyok is terem. Lakosai, kézi mesterségek, kereskedés és gazdaskodás által keresik élelmeket; vagyonnyaik jelesek, és semmiben nem szűkölködnek, piatzok helyben, s kereskedések a' nevezetesebb Városokéhoz hasonlítható. Áradások idején nehéz vala közösülések a' Péter váradiakkal; de 1773-tól fogva kemény bástya forma gát készítettván, most mindenkor közösülhetnek egymással, és elég eleséget is szolgáltatnak a' Pétervári Lakosoknak.

Vajszka

Sokatz falu Báts Várm. földes Ura Grarvan Uraság, lakosai katolikusok, fekszik Karankovához 7200 Bogányi Klastromhoz 600, Báltshoz 5400 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, szántó földgyeit gyakran károsíttyák a' víz áradások, mellyek jó búzát, és nádat teremnek, sok sertéset is nevelnek; réttye kevés, fája van, szőleje tsekély bort terem, piatza Vukováron.

Veprovác

Magyar és német falu Báts Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai katolikusok, fekszik Sztapárhoz 7000 Bresztováczhoz 4000 Filipovához pedig 3640 bétsi ölnyire; jó szántóföldgye 3 nyomásbéli, réttye leelője az az ugarokon és tallókon, szőleje tsekély, erdeje nints, víz nélkül is szűkölködik néha, nádgya sincs, piatza Zomborban, pénzt szereznek marhából és gabonából.

Verbász — Ó Verbász

Rátz falu Bács Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, lakosai ó hitűek, fekszik Kiskérhez 4000 Új Verbászhhoz pedig 800 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, búzát, zabot terem, nagy része a' Teletskán fekszik, földgye fekete, erdeje nints, szőleje meglehető borokat terem; marháji szépek.

Verbász — Új Verbász

Német falu Bács Várm., földes Ura a' Királyi Kamara, lakosai evangélikusok, és reformátusok, fekszik Kulához 5000, Hegyeshez pedig 8200 bétsi ölnyire; határja 3 nyomásbéli, búzát, zabot, árpát, krompélyt terem, nagy része határjának a' Teletskán fekszik erdeje nints, szőleje nevendék, nádgya sincs, piatza Újvidéken.

Vukova — Kara Vukova

Bács Várm. földes Ura a' Kir. Kamara, fekszik Hódság, és Deronya között.

Zombor

Szabad Királyi Város Báts Vármegy. lakosai magyarok, németek, és rátzok, r. katolikusok, és ó hitűek, fekszik Apátinhoz 8300, Monostor-Szeghez 8000, Bezdánhoz 9400 bétsi ölnyire, kies, és térséges helyen, Királyi Várossá lett 1751-dik esztendőben. Diszesítik e' Várost, a Szentegyházakon kívül, a' Kir. Kamerilás Szabad Udvar a Vármegyének itten tartatni szokott Gyűlései, a' Cameralis Adminisztráció; Postaház is van benne, s' a' Vármegyének Kaszárnýája. Határján készült a' nevezetes Ferentz tsatornája, melly lakosainak a' kereskedésre nézve szép hasznót szolgáltat; földgye fekete, lapos és jótermésű, 2 fordulóra van osztva, s' szép tiszta búzát, és jó szénát terem; van a Városnak két tölgyes erdője is, borai középszerűek, határján van a' Mosztonga nevű folyó motsáros víz, mellyben nádgyok terem, és más sok székes vizek; leelője szűk, fajok kevés van, bővelkednek ellenben szép tiszta búzával, és

Jó szénával, kereskedések nevezetesen földgyelnek nem szükséges a' trágyázás, pénzt szereznek a kereskedésen, kézi munkán, s fuvarozáson kívül terméseikből is, piatzok helyben, és Baján van.

REZIME

IMENIK I OPIS NASELJA DANAŠNJE BAČKE U PRVOM MAĐARSKOM GEOGRAFSKOM LEKSIKONU

Pre dvesta godina je objavljen prvi mađarski geografski leksikon u Budimu sa imenikom i opisom naselja. Andraš Valji, autor ove knjige trudio se da obuhvati što više naseljenih mesta i da ih opiše što preciznije. Pored geografskog položaja obuhvaćenih mesta daje i njihov istorijski, privredni, a po mogućnosti, i sociološki opis.

U ovom tekstu ukazujemo na sva ona mesta iz leksikona koja su na teritoriji današnje Bačke u Jugoslaviji. Podatke smo preneli bez promene i bez komentara, dakle, adekvatno originalnom tekstu. Smatramo da je ovaj materijal veoma dragocen, jer su neka naselja u međuvremenu nestala, a neka su se promenila u svakom pogledu.

Leksikon je izdat 1799. godine.

TÁJÉKOZÓDÁS

**NYELVÉSZETI ADATOK
SZÁMÍTÓGÉPI
FELDOLGOZÁSA —
AZ EDDIGI EREDMÉNYEK,
A SZÜKSÉGLETEK
ÉS A TÁVLATOK**

Ezzel a címmel szervezett tudományos értekezletet Szarajevóban 1977. dec. 9-én és 10-én a szarajevói Nyelvi és Irodalmi Intézet Bosznia-Hercegovina Tudományos és Művészeti Akadémiájának védnöksége alatt. Az értekezleten 65 érdekelt nyelvész, mérnök és matematikus jelent meg Jugoszlávia nagyobb városaiból. 25 előadás hangzott el és a felmerült kérdésekről igen hasznos vita folyt, valamint ennek az interdiszciplináris tudományterületnek a további fejlesztéséhez számos vélemény és javaslat született.

Az értekezlet résztvevőinek lehetőségük nyílt arra, hogy az elhangzott beszámolók alapján megismerjék az egyes hazai tudományos kutatóközpontokban folyó munkát és az elért eredményeket (1.). A vitában kifejezésre jutottak az ezen a területen munkálkodók bizonyos alapvető és közös problémái (2.). Az értekezleten kikristályosodott néhány közös vélemény és javaslat. Minderről tájékoztatják az érdekelt intézményeket és az illetékes szakembereket (3.).

1. Mivel a mi intézetünkben számos empirikus jellegű vizsgálat folyik és meglehetősen nagy mennyiségű nyelvészeti és egyéb társadalomtudományi anyag halmozódik fel, a számítógépi adatfeldolgozás iránti érdeklődésünk a kutatómunkához való gyakorlati segítség megtalálása felé irányul. Pillanatnyilag arra törekszünk, hogy együttműködjünk a számítógép technikájával foglalkozó szakemberekkel, hogy a jövőben bizonyos kutatói feladatokat, főleg a lexikográfia, a folklór és a dialektológia vonatkozásában, számítógép közreműködésével oldjunk meg. Ezért ebben a beszámolóban nagyobb teret szentelünk annak a tényanyagnak, mely e tekintetben tájékoztat bennünket.

1.1. Szinte minden egyes kutatóközpontunkban, ahol nyelvészeti adatokat dolgoznak fel számítógép segítségével, a munka nyelvészek és számítástechnikai szakemberek együttműködése alapján történik. Zágrábban ez a tevékenység a Bölcsészeti Kar Nyelvtudományi Intézete és Zágráb Város Elektronikus Számítóközpontja közötti eredményes együttműködés keretében folyik.

Azoknak a beszámolóknak az alapján, melyeket a zágrábiak tartottak (Rudolf Filipović: A nyelvi korpusz és számítógépi feldolgozása az egybevető elemzés szolgálatában; Maja Batanić-Čimbur: A szövegi feldolgozásra való előkészítése; Milutin Cihlar: A konkordanciák

számítógépi feldolgozása és Milan Moguš: A konkordanciák felhasználása a szövegelemzésben) látható, hogy az együttműködésre való kezdeményezés a nyelvészekről eredt, akik reálisan értékelték a nyelvi gépi feldolgozásának előnyeit, egyes kutatóikat az erre a munkára való specializációra irányították, munkacsoportot hoztak létre és eredményesen bevonták problémakörük megoldásába az elektronika területén dolgozó szakembereket. A zágrábiak 1970-től kezdődően a következő tervmunkálatokon dolgoztak: a szerbhorvát és az angol nyelv kontrasztív konkordanciái, angol—horvát lexikográfiai anyag, régi horvát irodalmi szövegek gépi elemzése, a mai horvát irodalmi nyelv anyaga.

Rudolf Filipović és Maja Batanić-Čimbur beszámolójukban részletesen foglalkoznak a szöveg gépi feldolgozásra való előkészítésének kérdéseivel. A szöveg gépi nyelvre való átültetése folyamán keletkezett hibák megtalálása és kijavítása a munkának aránytalanul hosszú és költséges szakaszát jelenti. Emmiatt a szöveg-előkészítés szakaszában élnek az ésszerűsítés és a rövidítés összes lehetőségével. Ezek a szempontok vezérték a kutatókat a szerbhorvát és az angol nyelv egybevető elemzéséhez való nyelvi anyag kiválasztásakor is, és arra az anyagra esett a választásuk, amely már a mágneses szalagon volt található.

Azok a problémák azonban, melyek a szöveg gépi feldolgozásra való előkészítésénél merülnek fel (és amelyek az optikai leolvasó alkalmazásával majd nagymértékben háttérbe fognak szorulni) nem kell, hogy elkedvetlenítsék a nyelvészeket, amikor a nyelvi adatok gépi feldolgozásáról döntenek, hiszen, Filipović professzor szerint, a számítógép által feldolgozott anyag „igen értékes forrás minden elemzőnek, arra való tekintet nélkül, hogy milyen témát dolgoz fel. A gépi anyag felhasználása nemcsak a mi projektumunk feladatainak megoldásában mutatkozott nagyon hasznosnak, hanem az angol és a horvát vagy szerb nyelv más kérdéseinek elemzésében is.” Filipović néhány konkrét példát említ, majd megállapítja: „A gépi úton feldolgozott anyagból származó dokumentáció egészen új értékekkel ruházta fel a tanulmányokban közzétett elemzéseket (melyek a gépi anyag felhasználása előtt születtek meg).”

Ahhoz, hogy a számítógéppel feldolgozott nyelvi anyagot minél szélesebb körben fel lehessen használni, és hogy igazoljuk az előkészítés szakaszában befektetett időt, pénzeszközöket és emberi munkát, szükséges a szövegnek gépi nyelvre való átültetése előtt kidolgoznunk a szöveg kódolásának elveit úgyannyira, hogy végleges formájában való felhasználhatósága maximális és sokoldalú legyen minden nyelvi szinten, a fonológiától kezdve a morfológiain és szintaktikain keresztül egészen a szemantikai és pragmatikai szintig.

Milutin Cihlar okleveles mérnök az ember és a számítógép munkája közötti kapcsolatot vizsgálta és rámutatott arra, hogy miben segít a számítógép az embernek. Cihlar elmagyarázta a számítógépi konkordancia kidolgozásának főbb munkamozzamaait. Ezek a következők: a szöveg meghatározása, a formális hibák kijavítása, vagyis azoké a hibáké, melyeket a számítógép segítségével helyre lehet hozni, a logikai hibák kijavítása, illetve azoké a hibáké, amelyeket csupán a gép által

leírt szöveg és az eredeti anyag vizuális úton történő ellenőrzésével lehet kiküszöbölni, a szöveg végleges változatának nyomtatás céljából való megszövegezése és a véglegesített szövegváltozat konkordanciává való átformálása. Az említett munkaszakaszok mindegyike több gépi programból és emberi beavatkozásból tevődik össze.

Cihlar mérnök számos tapasztalati ténytet hozott fel a szöveg konverziójára, a számítógépbe való adatbevitel és elrendezés bemenő eszközének kiválasztása körüli dilemmára vonatkozóan, ugyanis mindez a szöveg tartalmának és formájának változékonyságától függ, végül pedig ismertetette mindazokat a műszaki jellegű műveleteket, melyeket a szöveg feldolgozásakor a számítógép végez az ember helyett.

1.2. Ljubljánában a „Jožef Štefan” Intézet foglalkozik behatóbban a gépi nyelvészet problematikájával. A szlovén nyelv gépi úton való vizsgálatában és matematikai modellálásában elért eredményekről, valamint a gépi és a matematikai nyelvészet némely definíciójáról és taxonómiájáról az említett intézet munkatársa, Peter Tancig beszélt.

A beszámoló tartalmazott az ezen a szakterületen elért minden jelentős eredményt, különös tekintettel azokra a munkákra, melyekben a szerző is részt vett. A beszámoló bemutatott néhányat a szlovén nyelv főbb mondattani szerkezeteinek formális részmodelljei közül, valamint ezeknek a modelleknek a gépi alkalmazásából. Szó volt a szlovén mondatok Daneš-féle formalizációjáról is.

Tancig a beszámolójában kifejtette azt is, hogy Jugoszláviában a számítógépi nyelvészet multidiszciplináris területe a szervezett fejlődés kezdeti szakaszában van. Eddig ennek a fejlődésnek fő jellemzője a természetes nyelvek gépi feldolgozására való törekvések közötti összhang hiánya, az ország különböző területein a próbálkozások szétszórtsága és különállósága volt. A szerző a jugoszláv számítógépi nyelvészethez egy olyan fejlődési formája mellett foglalt állást, amely összhangban lenne környezetünk sajátos nyelvi viszonyaival.

1.3. Az értekezlet házigazdája, a szarajevói Nyelvi és Irodalmi Intézet, mely ezen a területen való tevékenységét az Energoinvesttel együttműködve folytatja, három beszámolóval szerepelt.

Marija Kovačić az irodalmi mű szerzősége megállapításának számítógépi konkordancia segítségével való lehetőségeiről beszélt. A Moguš professzor vezette zágrábi projektum, a „Régi horvát irodalmi szövegek gépi elemzése” tapasztalatai nyomán megkísérelte, hogy gépi úton feldolgozzon két olyan szöveget, melyet Petar Kočićnak tulajdonítanak, és hogy ezeket a konkordanciákat egybevesse a Kočić többi művében szereplő nyelvi anyag konkordanciáival. Különben Kočić műveinek gépi elemzése a „Petar Kočić nyelvezete” című projektum tárgyát alkotja. Erről Milan Šipka számolt be a fordított konkordanciának a szöveg grammatikai elemzésében item-index-szel való felhasználási lehetőségével kapcsolatban.

A szarajevói nyelvészek elsősorban irodalmi szövegek gépi feldolgozásában érdekeltek. Ez az anyag alapul szolgálhat a további nyelvészeti, nyelvtisztítási és irodalomstatisztikai elemzésnek. Még azzal is megpróbálkoznak majd, hogy glagolicával írt régi szövegeket gépi úton feldolgozzanak és ily módon hozzáférhetővé tegyék őket a további

feldolgozásra. Eről beszélt Herta Kuna „A középkori boszniai kódex-szövegek gépi feldolgozásra való előkészítésének néhány problémája” című beszámolójában. Előadását nagy érdeklődéssel hallgatták az értekezleten részt vevő matematikusok és mérnökök, és számos javaslatot tettek azoknak a problémáknak a megoldására, melyeket a szerző ismertetett.

1.4. A belgrádiak beszámolóit a vizsgált problematika többszínűsége és az alkalmazott módszerek különfélesége jellemzi. A szerzők többnyire olyan tudományos kutatók, akik nem tartoznak a nyelvészek táborához.

Tomislav Tomić mérnök és Petar Pravica (Elektrotechnikai Kar, Beszédkutatói Csoport) beszámolójukban („Szerbhorvát nyelvű szöveg számítógép segítségével való statisztikai elemzése” és „A beszéd számítógéppel való akusztikai elemzése”) azokat a kutatásokat mutatták be, melyek elsősorban az elektronikával foglalkozókat érdeklik — különösen az emberi beszéd hangzós elemeinek szétválasztása és szintetizálása tekintetében, ezeknek a kutatásoknak az eredményei azonban jelentőséget nyerhetnek a nyelvtudományi vizsgálatokban is. Külön megemlíteném Tomić mérnöknek a szerbhorvát nyelv statisztikai elemzésében tett kezdeményezéseit, melyek a verbális közlésben található entrópia- és információmennyiség meghatározásának irányában folynak.

Az entrópia kiszámításáról szó van Prvoslav Plavšić beszámolójában is. Plavšić a tv-híradó és a tv-dráma gyakorisági szótárának lexikai és szemantikai elemzéséről beszélt. Azonban — ez a beszámoló címből is kiviláglik — a szerzőnek sokkal alaposabb oka van az effajta elemzésre. Nevezetesen azt a véleményt támogatja, mely szerint manapság lehetetlen nyelvi kutatáshoz fogni az egyes nagyságok megoszlására és meghatározott nyelvi jelenségek gyakoriságára vonatkozó kimerítő adatok nélkül. Plavšić szerint az ilyen gépi közreműködéssel készült nyelvi statisztikák alkalmasak különféle nyelvészeti elméletek alkalmazására és a nyelvi elemzés különböző modelljeinek és módszereinek felhasználására, kipróbálására.

1.5. A macedón nyelv gépi segítséggel történő statisztikai vizsgálatáról Dragan Mihajlov számolt be az értekezleten. A szerző, a szkopjei Matematikai Kar munkatársa, elmondta, hogy különféle vizsgálatokat folytattak válogatott macedón nyelvű szövegeken azzal a céllal, hogy meghatározzák a nyelv szerkezetének statisztikai mutatóit. Tanulmányozták a napisajtót, a középiskolai tankönyveket, macedón írók prózáját és költői műveit stb.

A szkopjei tudományos kutatókat Olga Mišeska-Tomić, a szkopjei „Kiril i Metodij” Egyetem Filológiai Karának munkatársa is képviselte beszámolójával. A szerző áttekintést adott azoknak a világon folyó tudományos tervmunkálatoknak az alapvető jellemzőiről, melyek a szintaktikai és a szemantikai elemzés irányában folynak, beszámolójának végén pedig utalt azokra a teendőkre, melyek szükségesek ahhoz, hogy a nyelv „mélységi” elemzése helyet kapjon a jugoszláv számítóközpontokban.

2. A Jugoszláviában folyó gépi nyelvészetben történekről szóló ismertetőmben csupán azokra a mozzanatokra mutattam rá, amelyek,

véleményem szerint, jelentősek erre a tudományterületünkre, mellőzve közben mindazt, amit mellékesnek tekintettem, és csupán azzal a jóhiszemű törekvéssel, hogy a számítógépi nyelvészet fejlődjön.

Az értekezleten elhangzott beszámolók és a vita igazolták azt, hogy az értekezők meghirdetett tematikája szélesedett és alaposabb vizsgálat tárgyává vált. Kiderült az is, hogy tudományos kutatói központjainak számos közös problémája van, mégpedig a nyelvészeknek a számítógépi nyelvészetre való szakmai továbbképzése, az adatfeldolgozás előkészítő szakaszának megszervezése és olyan parciális vagy integrális nyelvészeti minták elkészítése, melyeket eredményesen fel lehetne használni a programokban.

Azok az eszmefuttatások, melyek ezen az értekezleten elhangzottak, számos közös vonást mutatnak a XII. Nemzetközi Nyelvészeti Kongresszus (melyet 1977. augusztus végén rendeztek meg Bécsben) „Nyelvészet és számítógép” elnevezésű szekciójában megtartott beszámolók gondolataival. Ezért röviden ismertetném ezeknek az előadásoknak a tartalmát. Véleményem szerint ily módon az olvasók reálisan tudják majd értékelni az ezen a területen folyó hazai törekvéseket.

Azonnal konstatálnám, hogy a szekcióban szereplő 13 beszámoló közül 10 európai kutatóközpontokból származik, ami a problematika iránt kontinensünkön megnyilvánuló élénk érdeklődésről tanúskodik.

A beszámolók többsége a számítógép nyelvészeti célokra való minél eredményesebb és ésszerűbb felhasználásának megoldásait ajánlja, és meghatározott műveletek alkalmazásával nyert végtermékekről beszél. „Számos nyelvész jól fel tudná használni a számítógépet kutatásainak céljaira, azonban kevesen élnek ezzel a lehetőséggel.” — olvasható az egyik beszámolóban (James L. Wyatt, A pattern for the linguist, Department of Modern Languages, Florida State University). Ezért a szerző egy olyan mintát ajánl, amely véleménye szerint, segítségükre lehet a nyelvészeknek abban, hogy kialakítsák programukat. Ez a minta gépi nyelven írott konkrét program alakjában készült és többféle gépi rendszerben is alkalmazható. Egy másik beszámolóban arról van szó, hogy a számítógépi nyelvészet legidősebb problémája az elméleti megalapozás (P. Piotrowski, Computational linguistics and text theory, Herzen Pedagogical Institute, Leningrad). A szerző úgy véli, hogy a számítógépi nyelvészet kérdéseit nem lehet kizárólag a generatív nyelvészet keretein belül megoldani, és hogy a természetes nyelvek elemzésében többet kell támaszkodni a szövegelemzésre, és ezzel az elmélettel összhangban a legmegfelelőbb technológiát kell alkalmazni. Mintájának előnyeiről szólva az egyik szerző még a bemenő és kimenő adatok gazdagságosságának százalékban kifejezett fokát is kiszámítja. (Friedrich H. Lang, Die maschinelle Generierung von Begriffssystemen, IBM Österreich, Wien).

Egyes szerzők arról számoltak be, hogyan alkalmaznak egyes nyelvészeti modelleket a számítógépi nyelvészetben, például a téma és a réma modelljét (Bátori István, Die kommunikativ motivierten Kategorien der Sprache und ihre Rolle im Verstehprozess, Tübingen), vagy a mélyszerkezeti eset-modellt (Udo L. Figge, Die Semantik in der lin-

Azok közül a beszámolók közül, melyek nyelvészeti adatok gépi feldolgozásának végtermékeiről adnak tájékoztatást, elsősorban azt a beszámolót emelném ki, amely a finn nyelv gépesített mondattani archívumáról beszél (Osmo Ikola, Computer-Archiv für finnische Syntax, Universität Turku). Az archívum legfontosabb része egy kódolt kutatói program, melynek segítségével elektronikus úton hozzá lehet férni bármely mondattani kérdéshez. Ezenkívül meg kell említeni a politikai neologizmusok gépi feldolgozásáról szóló beszámolót is (A. Petroff, Traitement informatique des types de formation des neologismes politiques, Centre d'Etude de la Néologie Lexicale, Université Paris X), valamint azt a beszámolót, mely az olasz beszélt nyelv hangtani mintáinak sztohasztikus modelljeit és mennyiségi szempontjait mutatja be a C.N.R. Fonetikai Központjában és a Páduai Egyetem Alkalmazott Matematikai Intézetében folyó kutatások eredményeként.

3. Nyilvánvaló, hogy ennek a nemzetközi értekezletnek a résztvevői a szarajevói konferencia résztvevőinél nagyobb teret szenteltek a számítógépi nyelvészet elméleti kérdéseinek, ami teljesen érthető is, ha figyelembe vesszük azt, hogy Jugoszláviában az első ilyen jellegű értekezlet a szarajevói volt. Annál jelentősebb azonban, mivel a résztvevőknek az volt a kívánságuk, hogy a szervezőnek, az érdekelt tudományos intézményeknek és a tudományos közvéleménynek a következő gondolataikat és javasolataikat továbbítsák:

- (1) A nyelvi adatoknak gépi feldolgozásával kapcsolatosan minden hazai tevékenységet szükséges nyilvántartani, mégpedig:
 - (a) műszaki szinten (a műszaki karokon és a számítóközpontokban)
 - (b) nyelvészeti szinten (a nyelvtudományi intézetekben)
- (2) Szükséges továbbá megszervezni az erről a szakterületről való szerzők nevének, megjelent munkák (könyvek, tanulmányok és cikkek) címének és tartalmának, valamint közzé nem tett művek (doktori disszertációk, magiszteri és diplomamunkák) adatainak rendszeres begyűjtését.
- (3) Az összegyűjtött adatok minden évben bekerülnének a Bibliográfiába, mely egy nyelvészeti (Suvremena lingvistika, Zagreb) és egy műszaki—tájékoztató (Informatica, Ljubljana) folyóiratban jelenne meg.
- (4) Az érdekelt tudományos intézmények és szervezetek megegyezése alapján szükséges három éven belül újabb értekezletet szervezni erről a kérdéskörrel. Az első értekezlet szervezőjének mandátuma meghosszabbodik az új értekezlet helyének, időpontjának és szervezőjének meghatározásával kapcsolatos összes teendő koordinálása céljából.
- (5) A nyelvi adatok gépi feldolgozásának népszerűsítésére a Jugoszláv Alkalmazott Nyelvészeti Társaságok Szövetségének ajánlania kell, hogy a köztársasági és a tartományi társaságok hoz-

zának létre alkalmazott számítógépi nyelvészeti szekciót. Ezeknek a szekcióknak a vezetői koordinációs bizottságot alkotnának, amely az előző értekezlet szervezőjének irányításával további tevékenységeket kezdeményezne és vezetne — beleértve a következő értekezlet megszervezését is.

(Ford. Molnár Csikós László)

**A MAGYAR MINT
KÖRNYEZETNYELV
AZ ISKOLARÁDIÓ
1977/8-I ADÁSAIBAN**

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének munkacsoportja az elmúlt tanévben nyolc adásból álló nyelvtanfolyamot készített az Újvidéki Rádió szerbhorvát nyelvű Iskolarádiója számára.

A magyar mint környezetnyelv oktatásának rádiófonikus változatáról volt tehát szó, azzal a korrekcióval és kitételrel, hogy olyan szerbhorvát anyanyelvű gyerekek számára írjuk a műsorokat, akiknek eddig még nem volt alkalmuk megismerkedni a magyar nyelv eredetével, szerkezetével, pontosabban, akik az iskolában nem tanultak magyarul.

A gyerekek életkora 13—16 év, azaz a 7—10. osztály tanulói.

Olyan didaktikai, tematikai és eszmei keretet kellett találni, amely a három komponens egymásrautaltságával, egymásbefonódásával képez kivitelezhető egységet. A tanulók értelmi szintje határozta meg a témát és a műsor teljes nyelvtani szerelésének összetettségét; a téma feltételezte a didaktikai hatást, az érdeklődési-effektusokat, a didaktikai tényezők pedig nem utolsó sorban az iskolareform által meghatározott ideológiai-pedagógia összetevőket.

Négy témakörből vettük a műsorokat, a két nép évszázados együttélésének kölcsönhatásait kutatva a nyelvben.

(1. és 2.) Az anyagi és szellemi javakban fellelhető rokonságból indultunk ki, ami a kezdő, nyelv iránt érdeklődő tanulók számára érdekes, esetleg elgondolkoztató adatokat nyújthat, kiváltva belőlük az előbbieken említett érdeklődés-effektusokat.

(3. és 4.) A mindennapi és az iskolai élet úgyszintén hatásos területe volt a grammatikai anyag elhelyezésének.

A lépcsőzetes nyelvoktatás egyfajta sűrített változatát alkalmaztuk az adásokban, s azoknak játékos, változatos dinamizmusa volt hivatott izelítőt adni a magyar nyelvből. Az adás jellege eleve meghatározta az ilyen típusú munkamódszert, mivel a magyar nyelv tanulása, de maga az adás hallgatása sem volt kötelező.

A műsorok megszerkesztésével párhuzamban többször ellátogattunk a József Attila Általános Iskolába, ahol tudvalevőleg, minden szerbhorvát anyanyelvű diák tanulja a magyart mint környezetnyelvet. A látogatások (a jegyzetelések, az észrevételek, a kisebbfajta felmérések és a pedagógusokkal folytatott beszélgetések) hasznos ötletek forrás-

sai lettek. A műsorokba illesztett kisebb dramatizált történetek a látottakat-hallottakat idézte, a tárgyalt szöveg pedig előlegezte a grammatikai buktatókat, példákat, gyakorlatokat. Az úgynevezett „előanyag”: a felvételezett gyermekdalok, indulók, költemények szavalása és beszélgetések a nyelvtanulás eredményeiről, fokairól nyújtott, ha nem is átfogó képet, de bizonyítékot az iskolák jó és hasznos munkájának lehetőségeiről. Ez volt az egyik előny. A másik, hogy a gyakorlati órákon való részvétel betekintést engedett olyan nyelvtanítási- és tanulási problémákba, amelyek számunkra, nem gyakorló pedagógusok számára, kevésbé ismertek.

Említsük a legmarkánsabb példát. Tudtuk, hogy a szerbhörvát anyanyelvűek, számára nehézséggel jár az „a” hang, azt viszont nem tudtuk, hogy az ilyen fokú. Huzamos, türelmes pedagógiai munkát igényel elsajátítása, és még akkor sem biztos, hogy néha-néha nem „o” hang kerekedik ki belőle. A József Attila iskolában tanuló diákok, megfigyeléseink szerint, a több éven át tartó nyelvtanulás után is gyakran „o” hangot ejtenek az „a” hang helyett.

Azzal a meggyőződéssel indultunk az első órára, hogy a gyerekek számára elviselhetetlen lesz az „ü” és az „ö” hang. Ezt a két hangot érezhető töréssel ugyan, de gyorsan, azaz gyorsabban „elfogadják”, mint az „a”-t. Ezt a tapasztalatot természetesen a már említett és vázolt módszerekkel az adásban is felhasználtuk.

Visszatérve az adások szerkezetére, megjegyezzük, hogy a műsorok zömét levélváltás, illetve kérdezz-felelünk formájában szerkesztettük, így könnyebben kiemelhattuk azokat a kérdéses nyelvtani eseteket, amelyek a gyakorlati oktatásban valós, igazi nehézségeket okoznak.

Megkerülve tehát a klasszikus nyelvoktatási folyamatot, a markánsabb, problematikusnak és fontosnak vélt nyelvtani motívumokat illesztettük olyan szöveggörnyezetbe, amely már eleve magyarázatot adott a jelenségekre, vagy a további nyelvgyakorlással megvilágítottuk a kérdéseket.

Az adásokban közreműködtek az Újvidéki Rádió gyermekszínészei, valamint bemondói mind a magyar, mind a szerbhörvát szerkesztőségéből. Az a lehetőség, hogy a szövegbetétektől függően váltogathatta egymást a szerbhörvát, illetve a magyar bemondó, nagyobb teret adott a kiejtés, a hangsúlyozás hibamentes gyakorlására.

Hogy az egyes adások milyen pedagógiai sikerrel jártak, felépítésüknél, témájuknál fogva miként érvényesültek, arról magától a hallgatóságtól, tehát a diákoktól értesültünk. Az ő reagálásukon, kérdéseiken mérhettük le sikeres vagy kevésbé sikeres elképzeléseinket.

Két felmérő jellegű látogatást tettünk Zentára, amelyek során meggyőződhattunk, hogy korosztálytól függetlenül a legfunkcionálisabb nyelvtanítási módszer a játékos, dinamikus szöveggeret nyújtotta oktatás.

Egy hetedik és két tizedik osztállyal beszélgettünk, úgy válogatva az osztályokat, hogy összetételüknél fogva különböző szinten ismerték a magyar nyelvet. A tizedik osztályosoknál az egyik tagozatba főként olyan diákok jártak, akik vegyes házasságból származtak, vagy Zentán született szerbhörvát anyanyelvű gyerekek voltak, így a magyar nyelvet

közvetlenül sajátíthatóak el. A másik tagozat bejáró, utazó diákokból állt, magyar nyelvtudásuk pedig csak az iskolában tanultakra korlátozódott. Ismereteik, észrevételeik és megfigyeléseik elvárásainknak megfelelően különböztek.

Voltak, akik az adás szövegének csak komikusabb fordulataira reagáltak, megsejtve bennük a grammatikai hibákat, helytelenségeket, de hozzájuk bővebb magyarázatot (a magyar nyelv csekély ismerete miatt) nem fűzhettek. Elbeszélgettünk viszont olyan diákokkal, akik kisebb nyelvtani vitákba is belebocsátkoztak, kontrasztív, összehasonlító nyelvtani kérdésekkel álltak elő.

A látogatások során feljegyzett tapasztalatainkat, a magunkkal hozott hanganyagot beépítettük az utolsó két adás alapkoncepciójába, így a diákok által sugalmazott grammatikai kérdéseket, a nyelvtanulási nehézségek miéttjeit sikeresebben analizálhattuk. Véleményeik, megjegyzéseik, a nyelv elsajátításában szerzett élményeik „élőben” kerültek az adásba.

A montázműsor eredményességét a tanév és a nyelvtanfolyam befejezésével csak feltételezhetjük.

RÖVIDEN AZ ADÁSOK TARTALMÁBÓL ÉS FELEPÍTÉSÉRŐL

1. adás: a) Összefoglaló a magyar nyelv eredetéről, hovatartozásáról, sajátosságairól
b) Szláv jövevényszavak a magyar nyelvben
c) A magyar magánhangzóról (fonetikai sajátosságai) — gyakorlatok
2. adás: a) Magyar eredetű szavak a szerbhorvát nyelvben
b) Az „ö” és „ü” hang kiejtése — gyakorlatok
c) A magyar helyesírásról
d) Ismertető a jugoszláviai magyar ifjúsági lapokról
3. adás: a) Petőfi Fa lesznek ha fának vagy virága című megzenésített költeményének szerbhorvát fordítása kapcsán szoltunk a magyar és szerbhorvát kulturális kapcsolatokról
b) A névelőhasználat — gyakorlatok
4. adás: Az újvidéki József Attila Általános Iskolában tett látogatásról
b) Összefoglaló az iskolai életéről, a magyar nyelvtanulás eredményeiről
c) Szerbhorvát anyanyelvű tanulók magyar gyermekdalokat énekelnek
d) Alanyi és tárgyas igeragozás
5. adás: Egyesszám — többesszám — gyakorlatok
b) Jovanka Bajić, a József Attila iskola tanulója magyarul szavalja József Attila Mama című költeményét
6. adás: a) Kranjska Gora-i emlékek: dramatizált történetek a tanulók téli kirándulásáról
b) Birtokos személyragozás — gyakorlatok
7. adás: a) Összefoglaló a zentai iskolákban tett látogatásokról
b) Beszélgetés a 7. osztályosokkal
8. adás: a) Beszélgetés a 10. osztályosokkal

KÖNYVEKRŐL

**MATIJEVICS LAJOS:
KISHEGYES ÉS KÖRNYÉKE
FÖLDRAJZI NEVEINEK
ADATTÁRA, ÚJVIDÉK, 1977.**

Vajdaság helységeinek földrajzi nevei, 3. szám.

Új kötettel gazdagodott a Hungarológiai Intézet névtani sorozata. Megjelent Matijevics Lajos munkája, a Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára, amely a címben szereplő kommunát, azaz Feketics (Feketić), Kishegyes (Mali Idoš), Szekics (Lovćenac) és Újfalú (Selište) földrajzi tulajdonneveit és közneveit dolgozza fel, és ugyanakkor egy nagyobb tájegységet is teljesebbé tesz, a Telecskai dombok fennsík-szerű észak-déli vonulatát, a Szabadka és Bácsopolya adattárával egyetemben.

Az a körülmény, hogy már a harmadik kötetet vehetjük kezünkbe, feleslegessé teszi, hogy azokkal a feldolgozási módszerekkel, szerkesztési elvekkel újdonságként foglalkozzunk, amelyeket a korábbi két adattárból megismerhettünk, mivel tőlük ez a mű csak néhány letisztultabb megoldásban, a névanyagból eredő újabb szempontban tér el. Másrészt ezeket az elveket a kutatócsoport részletesen kifejtette, sőt azokat a névtudományi és a területi érdekű kritika is felmérte. Ugyanez némely bíráló hozzáállásról is elmondható, valamint az is, hogy a könyv zsenyének találtatott. Olyan észrevételekre gondolok, amelyek a Szabadka földrajzi neveivel kapcsolatban hangzottak el (Üzenet, 1977. 10. szám), miszerint a szerzők nem vettek részt a Szabadka városnév eredete körüli vitákban, nem foglalkoztak a régebbi korokban itt élt népek névadási tevékenységével, amit egy szinkron névtártól számon kérni meglehetősen szerénytelenség, arról a véleményről nem is szólva, hogy „ha 150 adatközlő ennyi nevet tudott (a teljes névállományról van szó), akkor a 146 000 lakos által közölt mennyi lehet”? Nos, erről bárki meggyőződhet; gyakorlatilag szinte semmivel sem lenne több. (Egy kiló festék nem zöldebb, mint fél kiló).

Sokkal többet ér, ha arról szólunk, ami ennek a munkának egyéni jellegzetessége és ami nem megnyugtatóan megoldott aktuális probléma; arról, hogyan formálja az adott táj, az emberi beavatkozás mértéke és jellege a konkrét névanyagot, a névadást, milyen mértékben teszi próbára az eddig nem szereplő névtípus, a nyelvi anyag a szerkesztési elvek rugalmasságát stb.

1. Hogy a névtár készítője otthonosan mozog a vizsgált területen, az a szűkreszabott, csupán a lényegre szorítkozó adatokból is kiderül,

amelyek megbízhatók és pontosak, biztos alapot nyújtanak a majdani feldolgozás, tipizálás számára. A felvett szempontokat a szerző következetesen érvényesíti, s talán csak e szempontok száma vitatható, ami viszont a névtudomány általános vonása jelenleg.

2. A táji jellegzetességből eredően — s ez elmondható a magasabbban fekvő, dombos síkság egészére — a térszíni formák, illetve a névtípusok nem túlságosan változatosak, a vízrajzi képződmények egy része pedig hiányzik is. A nevek nyelvi anyaga a magyar és a szerbhorvát elemek, valamint a német eredetű állomány folytán jóval több eredeti szint mutat.

3. A jelen névtár legfontosabb erénye az előszavában hangsúlyozott funkcionális jellege és szükséztudósága, s ebből alig von le valamit, hogy ez a szükséztudóság helyenként túlzottnak mondható, elsősorban a jelöléssel, szerkesztéssel kapcsolatos bevezető magyarázatokban, amelyek a nyilván következetes, tájékozottságra és hosszú gyakorlatra valló, de nem mindig egyértelmű állásfoglalásokhoz nem nyújt mindig kellő útbaigazítást.

4. Több szót érdemelt volna a névcikkek élén álló köznyelvi vagy köznyelviesített névformák kérdésköre, ami névtani irodalmunk egészében is tisztázatlan. Mi legyen az útmutató a köznyelvi, a helyesírási szabályoknak megfelelően átírt, nem egyszer fiktív alakváltozatoknál? Mikor azonosulhatunk a nevet használók véleményével és hagyhatjuk meg itt is a népies *Szurgyik* alakot a szurdokkal szemben, az *Ártézi kutat* (ártézi), a *Koncertrát-gyárat*? Mikor mellőzhető a köznyelv normatív érvénye, mint mondjuk az *Ekonomía*, a *Njegoši* (Njegoševói) út, a *Save Kovačevića* utca alakoknál? Az átírás tehát a név eredetizését, az állásfoglalást is jelenti, ami a jelenlegi névhasználókéval nem azonos. Ez a dilemma merül fel például a német elemek köznyelviesítésénél, az asszimilláltabb *Cigler-dűlő* (Ziegler), *Gebel-ház* (Goebel), *Oszvald féle bolt*, *Saffer-szállás*, illetve az eredeti jelölésű *Schneider-ház*, *Weingärtner* stb. egymásmellettiségében.

5. A helynévtárak egyik gyakorlati problémája, hogy a névváltozatok közül melyiket tesszük meg címszónak, s melyek kerülnek az utalócikkekbe. A döntések a különböző adattárakban eléggé önkényesek a hivatalos- nem hivatalos változatokban, az elterjedettség vagy a betűrend formális kritériumain belül. A Kishegyes földrajzi neveiben is, bár erre nincs utalás, mindhárom érvényesül: a betűrendes elv, az adatközlő és visszautaló szócikk, mint például az *Állomás utca* és a *Vasút utca*, *Ambulant* és a *Doktor*, *Bika-kocsmá* — *Pokol* esetében. Nem nyilvánvaló viszont, hogy az adatközlő szócikket megelőző előreutaló név és a címszó vonatkozásában mi a döntő, az elterjedtség vagy a jelenlegi vonatkozás; pl. a *Domb* — *Vajhegy*; *Fahíd* — *Kishíd*; *Magyar utca* — *Tempлом utca* stb. közül miért az utóbbiak lettek a címszavak. Az előre- és hátrautalás a névváltozatok egymásra vonatkoztatását is megnehezíti. Így maradhatott el a *Butsher-bolt* a *Patika* névváltozataként, amelyet előre jelez, vagy a *Putri* címszóban foglalt *Erdősfalva*, *Libalegelő* betűrendi helyükről.

6. A feldolgozott tájegység nyelvjárási jellegzetességeit illetően az eddigieknél finomabb jelölésmód felelne meg, elsősorban a kettőshang-

zót tartalmazó szavakban: *Illeté-dűlő, Kiskaszáló*. Az oo minden bizonynyul az átlagnál hosszabb ó hangot jelöl: *Bertoog, Koplaloo, Loojárás*). Nem tudjuk viszont, hogy az a jelenség hogyan illeszkedik a *Birtokho* ragozott alak o-jához).

7. A névtár egészében a szinkron elv, a jelenleg is használatos vagy legalábbis ismert alakok gyűjtése a döntő. A jelenidejűség azonban nem mindig valósítható meg maradéktalanul, észrevétlenül átszíneződik az időbeli egymásra rétegződéssel, ami bonyolult szövevényként vonul végig az egész szerkezeten.

7.1. Az élő névhasználattól a csak Pesty Frigyesnél szereplő nem lokalizálható, kihalt nevek esnek legmesszebb: a *III. Calcatúra, II. Calcatúra, Bogaras(i) dűlő, Kavilla*, mégis indokoltan kerültek be, mert ily módon a nehezen hozzáférhető levéltári anyag ismertté, felhasználhatóvá vált.

7.2. Az idődimenzió érzékeltetésére szolgálnak a hegyes zárójelben levő megjegyzések: *Kertészné háza...* (kihaló), *Sintér-ház...* (régí), *Új-iskola...* (új). Ezt tagolják tovább — és némiképp bonyolítják is — a névmagyarázatban felbukkanó még régebbi névváltozatok, amelyek az előző két kötetben nem fordultak elő: *Csóré-bolt...* a magyarázatban (az idősebbek *Fekete-zsidóasszony bolt*ként is emlegetik; *Frankl-bolt...* (Az idősebbek *Lipcsi-bolt* néven is ismerik). Néha a két jelenség egyszerre van jelen: *Kálvária-iskola...* (kihaló) *Kulai úti iskola* (mint alakváltozat...). (Az idősebbek *Biber-iskolának* is emlegetik). Úgy hiszem, hogy ezeket a belső címszavakat mindenképpen a cikkek élén is szerepeltetni kellene.

7.3. Új oldaláról világítják meg a kérdést a magyarázatok végén levő jelentések, a térszinformára, tereptárgyra való utalások. Felmerül a kérdés, a nevet az általa jelölt pont, tereptárgy mai állapotára vonatkoztatjuk-e, a szinkron jellegnek megfelelően, mint ez az adattár is legtöbbször teszi, vagy — ez is előfordul — azt határozzuk-e meg, amire keletkezése pillanatában vonatkozott. Nemcsak olyan kettősségben jelentkezik ez, mint a *Kendergyár* és a *Masinska*, amelyek azonos egy-ségre vonatkoznak, de két egymásra nem vonatkoztatott címszóként szerepelnek, mert egyik a régi, másik a mai állapotra utal, hanem a következőkre is: *Józsa-téglagyár...* téglagyár, a Nemzetközi útnál *volt* (mondjuk, ez így is megfogalmazható: földterület vagy épületrom, amely ahol a téglagyár állott), *Burger kalapos...* kalaposüzlet, a Lenin utcában *volt, már átalakították*.

A szinkron szempontok érvényesítése, a történelmi névtárhoz való viszonyuk az elkövetkező névtani munkálatoknak is központi kérdése marad, s jó lenne valami vezérelvet is kikristályosítani.

Az apró észrevételektől függetlenül a három eddigi kötetből és a mostaniból önmagában is egy hatalmas névanyag körvonalazódik meg. Láthatóvá válnak az egyedi (például a *szállás* kizárólagos használata Kishegyes környékén) és a közös jegyek. Ilyen adatmennyiség birtokában új alapokra lehet helyezni az olyan névtípusok vizsgálatát is, mint a *Koplaló* (előfordul Zentán és Adorjánon is) *Bánkertek* stb., amelyeket csak egy település területén meglévőnek feltételeztünk. Így viszont az átfogóbb, mélyebb összefüggések is érzékelhetővé válnak.

**A MAGYAR
NYELVJÁRÁSOK ATLASZA
V. RÉSZ.
769—960 TÉRKÉP**

A Magyar Nyelvatlasz munkaközösségének közreműködésével szerkesztette: Deme László és Imre Samu, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.

A magyar nyelvtudomány eme nagy és felbecsülhetetlen értékű vállalkozása, azaz a magyar nyelvjárások sajátosságainak térképrevitelére és atlasz formájában való megjelentetése végéhez közeledik. A 1976-ban megjelent V. kötetet egyhamar nyomon követi a VI. kötet és a Szómutató.

A magyar tudományos életnek, különösen a magyar nyelvtudománynak ez a nagy büszkesége eddigi köteteinek megjelenésével mind otthon, mind külföldön a bírálók legnagyobb elismerését vívta ki. Mind a bírálók, mind az atlasz aktív használói hivatalos és magán véleményük nyilvánításakor soha sem fukarkodtak az elismerő szavakkal az egyes kötetek ismertetésekor.

Mi is ismételten csak a legnagyobb elismerés hangján szólhatunk az V. kötet átnézésekor a munkaközösség tagjainak időt, energiát nem kímélő ügybuzgalmáról, 15 éven át kitartással végzett nem könnyű terepmunkájáról és a terepmunka során válogatott jó adatközlőktől begyűjtött, kritikus szemmel kiválasztott és filológiai pontossággal lejegyzett, majd a terepen újból ellenőrzött, végül az íróasztalnál csoportosított reprezentatív adatok alapján megszerkesztett atlaszról.

A térképen szereplő adatokat aránylag megfelelő sűrűségű hálózattal, 327 magyarországi kutatópont szolgáltatta. Ez azt jelenti, hogy 284 km²-re, 28 412 lakosra, azaz 10 falura jut egy kutatópont. A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyarság 68 kutatóponttal szerepel. A kutatópontok között nemcsak falvakat találunk, van köztük néhány város, város szerű nagyközség is. Azért kerültek több város felvételét, mert a kérdőfüzet — melynek alapján történt az adatgyűjtés — kérdéseinek központjában a hagyományos földművelés ismeretanyaga áll. A városok nyelvének vizsgálata inkább a köznyelvi kutatások feladata.

Az egyedi szölapokon — nagyon helyesen — adatbeírással s nem jelekkel rögzített reprezentatív anyag segítségével lehetővé válik a nyelvi rendszer egészének legalább tájékoztató értékű tanulmányozása. Azt mondtuk, hogy reprezentatív anyagon történhet a tanulmányozás,

ez azt jelenti, hogy nem minden élő, hallható jelenség szerepel az atlaszban korlátlan számú példával, hanem csak bizonyos számú jelenség válogatott számú, fontossági, illetve használat gyakoriság szempontjából sorba szedett példával.

Az eddig megjelent kötetekből az tűnik ki, hogy a hangtani jelenségek bemutatásakor sokoldalúságra és aránylagos teljességre törekedtek, a szókincsből szóföldrajzi céllal a paraszti élet, a hagyományos földművelés legfontosabb szavait vették fel. Az V. kötet az alaktani jelenségek legfontosabbjait, legjellemzőbbjeit tükrözi példaanyagával. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a hangtani, az alaktani vagy a szókincsvizsgálatok céljára gyűjtött adatok mindhárom szempontú vizsgálatra is felhasználhatók.

Az V., alaktani jelenségeket tárgyaló kötetet az atlasz használójának szempontjából nézve és abból a szempontból, hogy a Jugoszláviában kikérdezett 12 kutatópont (Kót, Nagypiszanica, Kupuszina, Bajsa, Péterréve, Temerin, Piros, Várdaróc, Kórógy, Torda, Alsóittebe, Debeljácsa) nyelvjárása milyen összefüggést árul el a nagy egésszel, milyen sajátosságokat mutat, mit őrzött meg, a következőkre figyelhetünk fel:

Az atlasz átböngészése után általános megállapításként leszögezhetjük, hogy még mindig világosan felfedezhető, pontosan nyomon követhető a jugoszláviai kutatópontokon a kibocsátó nyelvjárással való nyelvi összetartozás legfőbb morfológiai, fonológiai sajátossága, bizonyítéka. Világosan kiugranak a térképlapokon Kót nyugat-dunántúli, őrségi kapcsolatai, Nagypiszanica somogyi ősei, Piros, Ittabé békési eredete, Kupuszina felső-magyarországi származása, Kórógynak a baranyai nyelvhez kapcsolódása, de Torda, Debeljácsa ö-zése is megmutatja, honnan kerültek ide lakói a XVIII.—XIX. századi nagytelepítések idején. Ezenkívül felsejlik még az adatokból a kb. 150—200 éves más nyelvet, nyelvjárást beszélőkkel való együttélés hatása is. Kórógy, Bajsa, Temerin, Kupuszina pl. nagyon szépen mutatja a szláv környezet nyelvi jelenségeinek interferenciáját. Rögtön megállapíthatjuk, hogy ez a más nyelvű hatás morfológiai, fonológiai szempontból nem rendszert bontó jellegű, csak esetleg új fonetikai változatok megjelenését hozta. A gyűjtés óta eltelt 15—20 éves periódusban az atlaszban található adatok bizonyos szegényedését lehet érzékelni, amit a meggyorsult köznyelviszűrés hozott magával. Az utolsó 15—20 év mind társadalmi-politikai, mind művelődési szempontból nagy és sorsdöntő változást hozott a falu életében is. A falu lakossága sem vonhatta ki magát, nem szigetelhetette el magát a köznyelvi információáramlástól, amely a legkülönbözőbb médiumok (sajtó, rádió, televízió, iskola, élő beszéd, a városban dolgozó, észrevétlenül is köznyelviszűrés falusiakkal és a városiakkal történő egyre nagyobb fokú és egyre gyakoribb kontaktusok) útján történik.

Mindezt a mi generációnk a saját fülével tapasztalhatja. A talán még sohasem tapasztalt ilyen nagy ugrás, változás a változásra érzékeny szókincsből mérhető le legpontosabban. Az ősi fogalmakat fedő szavak a tudat mélyére szorulnak, az új, a modernebb élet a maga új, változott fogalomkörével, az új fogalomra illő új szavakkal a mélybe szorítja a lassan feleslegessé váló régít, illetve generációs eltérést hoz

létre. Már szokincset tanult valaha 80-80 évvel ezelőtt a dédapa, a nagyapa, mint a mai dédunoka, unoka. A fentiek illusztrálására csak egy példát említenek annak a környezetnek a nyelvéből, amelyet talán a legpontosabban ismerek, Szlavóniából, hisz már kb. 30 éve kísérem figyelemmel az ott beszélt nyelvet s szótárba is foglaltam a 20 évvel ezelőtti nyelv szokincseit. A szlavóniai (kórógyi) szótár szóanyagának jórésze már a múlté, nem aktív szó már többé sok olyan szó, amely még nem is nagyon régen közönségesen használt volt. Éppen ezért az atlasz bizonyos vonatkozásaiban műzeális értékeket is megmentett, illetve a nyelvtörténész, a néprajzos számára felbecsülhetetlen értékű, egyre kevesebbszer aktivizálódó, valamikor élő, a közösség minden rétegében használatos szóanyagot rögzített.

Elemzésünk tárgya, az V. kötet — mint már említettük — morfológiai jelenségeket regisztrál. Feljegyzésre kerültek olyan adatok az egyes térképlapokon, melyekből fény derül a szótövekre (megközelítő számítások szerint 36 + 1 főnévi tő, 77 igető, igekötős ige 21, igekötő nélkül 56), az igeragozásra, még pedig az alanyi ragozásra 39 térképlap és a tárgyas ragozásra 22 térképlap).

Lássunk ezek után néhány térképlapot.

A *megyek* ige lapjain (számszerint 12) a töben található ö-zés (Kót, Nagypiszanica, Torda, Debeljacska kutatópontokon) és az í-zés (Piros, Ittabé) tűnik fel az általánosan használt középzárt ë-s alakok mellett. A ragozásban a kóti *mönök*, *mënsz*, a nagypiszanicai: *mén*, a pirosi: *mín* szúr szemet, meg az, hogy a közös származási helyről — Békésből — hozott *mín* Ittabén már elveszett. A töben megőrzött -n még kísért a kóti *mönünk*-ben is. A *megyünk* lapján az a kupuszinai nyelvi sajátosság ugrik elő, amit még Nagyhindről hoztak magukkal — a térképlapok adatai is igazolják az állítást, hogy onnan származnak — az *ü* > *i*, *ö* > *ë* pótlást, azaz azt a tényt, hogy a fonéma-rendszerük szegényesebb, nélkülözik az *ö*, *ü*, *ő*, *ű* fonémát, de él még az illabiális *ä*. Egyébként a *megyünk* lap *mënnünk* alakja szépen mutatja a felszólító mód és a kijelentő mód keveredését Baranya és Szlavónia nyelvében. Többek között ez is bizonyíték arra, hogy Baranya és Szlavónia nyelvjárása valamikor azonos volt, csak Szlavónia több ősi tulajdonságot őrzött meg különböző faktorok hatására. A *mentek* lap még egy régi sajátyságra utal Kórógyon: a hehezetes mássalhangzók meglétére. Itt azonban a Megjegyzés rovatban közölni kellett volna, hogy a hehezetesség a női beszédre jellemző. Az igekötős igék közül az *elment* Kórógyon érdekes variációt mutat az igekötő *l*-je kiesik, az igető szókezdő mássalhangzója megnyúlik: *emmënt*, szemben az általános tendenciával, azzal, hogy az *l* kiesése az előtte levő magánhangzó nyúlását eredményezi.

A *jön* ige paradigmáiban általában a szó elején *j* > *gy* váltás mutatkozik Kórógy kivételével. A többeli *ö* > *ü* váltás is szinte általános kutaópontjainkon. Említésre méltó a már kihalóban levő, de még Kóton megőrzött *győjök* alak, mely az Őrségben is már csak egyetlen ponton szerepel, valamint a kórógyi hehezetes *k*, a várdaróci bilabiális ejtéstű *v*, a kórógyi *jüvöl* (amelyre sehol, nemcsak nálunk, de máshol sincs példa!), a jelentő mód jelen idő egyes 2. személyében az -sz rövidsége (jössz — Várdaróc, Kupuszina, Bajsa, Péterréve, Torda, Piros), a *j* > *dzs*

váltás, amelyre sok példa akad Ausztriában, nálunk Újvidéken és még néhány helyen is hallatszik, de ezek a helyek nem szerepeltek a kutatóközpontok között, így a $j > dzs$ váltás képe nem egészen pontos, de ez, azaz az elterjedtség képe más jelenségnél sem egészen pontos, mert nem teljes sűrűségű a kutatóponthálózat!

A *van* ige szólapjairól a hangtani változatok feljegyzése mellett kimaradt a szlavóniai *lěen* = legyen, *lěnném*, igaz, nincs is legyen, lenne térképlap. Talán nem érdektelen feljegyezni a *van* ige paradigmájának teljessé tételéhez ezt a két beszédes alakot is.

Az *alszik* igénél még él az *alusz*-ik teljesebb tő nálunk Kóton, Nagypiszanicán, Kupuszinán, Várdarócon, másutt a Dunántúlon, Erdélyben, Csehszlovákia nyugati részén. Az *alszik* ikes ragozása csak Nagypiszanicán, Kórógyon élő, de már ott is megterheltség szempontjából a második helyre süllyedt (alugyék).

Az *szik* ige törendszerében feltűnő a kóti *iott* ~ *ijott*, (nincs az Orségben megfelelője!), a kórógyi *it* ~ *itt* hehezetes *t*-vel ejtve. Ez azt jelenti, Kórógy őrzi a régi tövet, Kót a kötőhangzók *v*, *j*, *n*, bilabiális *v* készletéből a *j*-t részesíti előnyben. Az *innák* illeszkedett alak nagy területen használatos (az egész Dunántúlon az Őrség kivételével, a Duna—Tisza köze déli része, Csehszlovákia), tehát nemcsak nálunk járja. Kimondottan *innák* vidék: Kupuszina, Bajsa, Torda, az *innák* ~ *innék* pár közül az *innák* áll első helyen: Kórógy, Péterréve, Ittabé, Debeljácsa nyelvén. Az *ő innék* csak Nagypiszanicán jelentkezik, somogyi örökségként. Általánosan elterjedt az *ő inna*.

Az *eszek* ige fonetikai változataiban él, vagy *ö-ző* vagy *ë-ző* alakban. Az egyes szám 2. személy ragja, az *-l* általában elmarad a szó végéről, ami az előtte álló magánhangzó nyúlását vonja maga után: *ösző* — Torda, *észé* — Kupuszina, *észő* ~ *ëtté* — Bajsa, Péterréve, Temerin, Torda, Nagypiszanica, Várdaróc. Megmarad az *-l* Piroson, Ittabén, Debeljácson: *észél*, *észöl*. Itt is előjön a múlt időben Kórógyon a rövidebb tő: *ët*, amire Erdélyben, a Szovjetunióban van még példa, tehát a központtól távol eső helyeken. Az ikes ragozású *ënném* alanyi ragozású alak egyedül csak Kórógyon szerepel, de ott is második alaként. A régi és helyes *ő ënnék* Kórógyon jelentkezik. Hogy mennyire kiháló forma már, mutatja a rögtönzött statisztika, Erdélyben, ahol még ragaszkodnak az ikes ragozáshoz, a 22 kutatópont közül 6 helyen első alak, 12 helyen második, 16 helyen pedig nem használják!

A *visz* ige ragozásában az egyes szám 3. személyben az *-sz* ragot Jugoszláviában csak Kórógy őrizte meg: *viszön*, él még a Tiszántúl keleti felében, a palócoknál, Romániában minden ponton. A választékosnak ható *vinnők*-re nálunk sehol sincs adat, megtaláljuk még Romániában a *vinnők* ~ *vinnük* alakpár tagjaként. Érdekes azonban, hogy a Magyarországra települt székelyeknél már második helyen áll a *vinnők* a környezet hatására!

A *tesz* igénél hosszabb magánhangzós tő hallatszik Kórógyon: *tészön*, Várdarócon, Kórógyon: *tégy* Kórógyon az — *n* személyrag megléte is szembeütő!

A *lő* ige tőváltozatait feltérképező lapokról a következő változatokat vehetjük számba: *lűj* — Kót, Nagypiszanica; *lül* — Bajsa; *lűv* —

Kórógy, Várdaróc, Torda; *löl* — Péterréve, *löl* — Temerin; *lül* — Kupusziná; *lül* — Píros, Kórógy, Kót, Várdaróc; *lül* — Debelyácsa, Ittabé, Nagypiszanica, Bajsa; Torda, Píros; *lo* — Temerin, Péterréve, *li* — Kupusziná.

A *hív* ige lapjairól is kiderül, hogy nálunk milyen tövek élnek: *hij* — Kót, Píros; *hín* — Nagypiszanica, Torda; *hül* — Bajsa, Péterréve, Temerin, Kupusziná; *hív* — Kórógy, Várdaróc; *hi* — Ittabé, Píros, Debelyácsa; *hij* — Kót (csak a Kerka folyónál van még a Dunántúlon és a Szovjetunióban 2 faluban!), *hi* — Várdaróc. A ragozásban a hívsz alak helyett Kórógyon: *hívol* járja. Ez ritka még Magyarországon is, de Romániában is.

A *ri* igeről nem lesz talán érdektelen feljegyezni, hogy sem Romániában, sem a magyarországi székelytelepeken nem ismerik. Nálunk a következő változatai szerepelnek a *ri* igenek: *rén* — Nagypiszanica (Somogyból hozták), *rév* — Várdaróc, Kórógy (sehol másutt!), *ríl* — Bajsa, Temerin (a Duna—Tisza közén is), *ril* — Péterréve (a Duna—Tisza közén), *ri* — Píros; *ri* — Debelyácsa, Ittabé (általános), *rín* — Torda (a Tiszántúlon is). A múlt idejű *rittam* alakot a Felső-Tisza vidéke nem ismeri, noha a jelen idejű *ri* — megvan.

Az *ad* ~ *ád* pár használata megoszlik nálunk. *Ád* használói: Kórógy, Várdaróc, *ad* járja: Kóton, Debelyácsán, Píroson, Ittabén, Tordán. Az *adja* ~ *adi* pár esetében *adi*-t lehet hallani Nagypiszanicán (Somogyból jött!), Várdarócon, Kórógyon (Baranyából), Tordán (Szeged környékéről). Általános viszonylatban kevés az *adi*, Csehszlovákiában az 5 legkeletibb ponton jegyezték fel. Az *adjatok* ~ *aditok* párból az *aditok* van feljegyezve Nagypiszanicán, Kórógyon, Várdarócon, Tordán. Az adhatjuk *-suk*, *-sük* nyelvi változatát találjuk Nagypiszanicán, Bajsán, Péterrévén, Tordán, Temerinben, Píroson, Debelyácsán, Kupuszinán, Várdarócon, Kórógyon. Egyébként a *-suk*, *-sük*-özés nagy elterjedtségét mutatja a térképlap (felső Dunamente, Somogy, a Duna—Tisza köze déli része, a Felső-Tisza vidéke, Északkelet-Magyarország, a Szovjetunió 2 pontja, Csehszlovákia 26 pontjából 10, főleg nyugaton, Románia 22 pontjából 9). Előkerült még ezen a lapon a tárgyas és tárgyatlan ige-ragozás összezavarása a többes szám első személyben baranyai örökségként Várdarócon: *athassunk* = adhatjuk jelentésben.

Az *örzi* térképlap az általános *örzi* mellett *örözi* és *örizi* teljesebb tőalakokról tudósít Kótról (sehol sincs meg a környéken Magyarországon, csak Romániában, a Nyárádmentén jegyezték fel), *örizi* olvasható Píros, Debelyácsa, Torda mellett, *érizi* pedig Kupuszinán. Az *öröszte* alak megtalálható Nagypiszanica, Várdaróc, Bajsa, Péterréve nyelvében, de megvan még Baranyában, Somogyban, a Dunántúlon, a Duna—Tisza közén, Csehszlovákia nyugati felében is. Az *örizték* lapjáról a következő tövek olvashatók le: *öröz* — Nagypiszanica, Várdaróc, Bajsa, Kót, Bajsa, Temerin; *öriz* — Píros, Ittabé, Debelyácsa; *öriz* — Kórógy.

A *sepersz* lapról leolvashatjuk a hangtani változatok mellett a kórógyi *söpöröl*, a bajsai, temerini, péterrévei, ittabei *söpresz* ~ *sépresz* alakot is.

A *segítetek* lapon a hangtani változatok mellett egy összevont alak is felbukkan: *segíttök* Várdaróc, Debelyácsa, Torda jugoszláv kutató-

pontokon, Baranyában és Szeged környékén. Előkerül a *segől* ige is a Balaton mellett és Romániában.

A *kenem* és *kensz* térképlapon a Jugoszláviában szinte általános *keny-* tö dominál, eltérés csak az egyes szám 2. személyében használatos *-sz*, *-l* személyrag megválasztásában mutatkozik. Egyébként a *keny* — elterjedtségét az egész Dunántúlon, a Bácskában, a Tiszamentén, Baranyában, Ausztriában, Csehszlovákia nyugati részén levő kutatópontok mutatják.

A *mond* igénél olvasható *mondja* ~ *mondi* ragozás esetében általában *mongya* olvasható, kevés a *mondi*, többnyire Baranyából, Szeged környékéről adatolják. Jugoszláviában Nagypiszanica, Várdaróc, Kórógy, Torda népétől hallották a gyűjtők. A *mondanak* lapján szembetűnik a zártabb kötőhangzót, illetve teljesebb tövet mutató: *mondonak* Kótról, valamint az Őrségből és a palócoktól. Ezt a tövet mutatja többek között a *mondának* lap *mondonájik* őrségi illetve kóti adata is.

A *beszélsz* megvalósulásai közül feljegyzést érdemel a csak kórógy *beszélől*. Jellemző Kórógyra, hogy az *-sz* személyrag helyett legszívesebben az *-l* személyragot használja, ez is egyik adata a ragozási rendszer összehavarásának, melyre már több példát hoztunk fel.

Az (ő most) *tanítja* tárgyas ragozású alak megvalósulásai nagyon érdekes képet mutatnak: *tanittya* — Kót, Ittabé, a 2. helyen, egyébként általános; *tanitti* — Nagypiszanica, Baranya; *taniti* — Várdaróc, *taníti* — Kórógy, Torda; *tanitya* — Ittabé, Piros, a 2. helyen; *taníccsa* — Temerin, Péterréven a 2. helyen, Piros, Debeljácsán a 2. helyen, a széke-lyeknél; *tanicsa* — Kupuszina, Debeljácsán az 1. helyen; *tanija* ~ *tanija* — Bajsa, Péterréve; *taniija* — a Duna—Tisza köze déli része, a Tiszántúlon 1 ponton, a palócoknál 1—2 ponton. Szerepel még a *tanítsa* is, ez is változatos képet mutat Jugoszláviában: *taníssa* — Kót (Őrségből hozott), *taníccsa* — Nagypiszanica, Debeljácsa, Temerinben a 2. helyen, Péterréven a 2. helyen; *tanicsa* — Várdaróc; *tanicsa* — Kórógy, Temerin, Piros, Ittabé, Kupuszina; *tanija* — Bajsa (palóc örökség!), *taniija* — Péterréve, Torda.

A *kötné* feltételes módú tárgyas ragozású egyes szám 3. személyű igealakot mutató térképlapon a fonetikai változatok mellett a *kötneje* adat is szerepel éppen úgy, mint a *felvennénk* lapon is: *fövennijik*, melynek párja csak Zala megyéből Bódeházáról van adatolva. Ez a képzésmód egyébként Göcsejben és az Őrségben gyakori.

A *megnő* lapja elárulja a nálunk elég erős palatalizációs tendenciát: (köszönyöm, nyíz); *nyő*. Az egyes szám 3. személyben a rag lehet: Ø morféma, ez az általános; *-l* (megnyől — Kót, Nagypiszanica, Várdaróc, Bajsa, Péterréve, Torda, Temerin); *-n* (Nagypiszanica). Megőrzött régi tő: *megnők* — csak Kórógyon él.

A szóvégi zöngés mássalhangzók nálunk is zöngétlenednek, gondoljunk csak a környörög, ád csöpög — féle ejtésre.

A *kiált* megvalósulását nyomon követve ilyen alakokat jegyeztek fel: *kiját* (általános). *kátt* — (Nagypiszanica — somogyi örökség) *kaját* — (Temerin, Bajsa, Péterréve, az egész Bácska, Jászság, palócok).

A *folyik* szólap fényt derít mind az *ly* > *l* ~ *j* helyettesítésre, mind pedig az íkes ige meglétére vagy eliktelenedésére: *folik* (Nagypisza-

ca, Kupuszina), egyébként ez hallatszik a Dunántúlon is. Legáltalánosabb a *fojik*, a régi *ly*-t ejtik még a palócok, a *foj*-iktelen alak Kóton jelent meg, a *foj*. Romániában általánosabbnak tűnik éppen úgy, mint Csehszlovákia legkeletebbi részén.

A *gondolkozik* esetében a *-kozik*, *-kezik* morféma viselkedése kérdéses. A *-kozik*, képző él Piroson, Ittabén, Bajsán, Péterrévén, Temerinben, de Kót, Nagypiszanica, Kórógy lakói szívesebben használják a *-kodik* képzőt. (Más szótövet használnak tévesen gondolkozik jelentésbe Kupuszinán, Várdarócon, Tordán: *gondoskodik*.) Ha általában a *-kozik* képző elterjedtségét vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a Duna—Tisza köze, a Jászság, a Palócság, a Tiszántúl, Románia, a Szovjetunió, Csehszlovákia kutatópontjain jegyezték fel, *-kodik* képzővel élnek a Dunántúlon, Baranyában, Ausztriában.

A *pipázik* lap szerint egyforma mértékben járja a *pipál* ~ *pipázik*.

Áthozza, átmennének igekötői érdekes változatokra hívják fel a figyelmte: *hátal-* (Kórógy), *áti-* (Kót).

Kínozza *kínoz-* tövének és ragozásának több változata került elő: általában *kínoz-za*; *kinyoz-za* (Kót); *kínoz-a* (Kupuszina, Temerin, Piros, Péterréve, Debeljácsa); *kénz-i* (Nagypiszanica); *kínz-i* (Várdaróc, Baranya); *kínoz-i* (Kórógy); *kénoz-i* (Torda).

A *várják* lap számot ad a *j > gy* váltásról, valamint a *-ják*, *-jék* ragnak az *-ik* raggal való váltásáról is: *várgyák* (Kót), *várik* (Nagypiszanica, Kórógy, Várdaróc, Torda). Ez a jelenség található meg az írjon lap irgyon, valamint a törje lap *törgye* adatában is.

A *megjavult* lapon ismét kitetszik Kórógy hagyományörző tulajdonsága: a *mégjavult* alakban az *-ul* képző régi *-il* alakját konzerválta.

Útötte címszó alatt *ütte* összevont múltidejű alakra bukkanunk Péterrévén, Temerinben (megtalálható még a palócoknál és a székelekneél is.)

Az *-l* végű igék felszólító módja csak Kóton: *halla*, másutt *hajja*.

A főnévi *igenév* képzője általában *-ni*, Kóton és ritkán Nagypiszanicán, Temerinben: *-nyi*, *-nya* (*hinya* kell, *csépünyi*). Említésre méltó a régies személyragozott *kőtnija*, *innija*, *rínija* Kórógyon.

A határozói *igenév* *-va*, *-ve* képzője *-l*-el bővült a Dél-Dunántúlon. Erre nincs adat nálunk, de van a hasonult változatra: *csukka*, *kötte*: Várdaróc, Kórógy, Kupuszina, Bajs, Temerin, Piros.

A NÉVSZÓTÖVEK

A változatlan tövű *gyűszű*, *koldus*, *Károly*, *tanító*, *iskola*, *püspök*, *király*, *koporsó*, *ördög*, *csoda*, *választás*, *papir*, *kőműves*, *fuvar*, *műhely*, *lyuk*, *festék*, *abroncs*, *drót idő*, *bokor*, *kamra* stb. szavak fonetikai változatainak kikérdezése és a kapott adatok térképre vitele volt a cél. Az *ö-zés*, *i-zés*, *ész*, illabiális *á-zás*, diftongálás, valamint a *hangzónyújtás*, *hangzórövidítés*, *hangkivetés*, *ejtéskönnyítő magánhangzók* használata, az *úrtöltő* mássalhangzók közül való válogatás gazdagabb lehetősége, a *zöngétlenedés*, a *zöngésülés*, *zártabbaválás*, *nyíltabbaválás*, *affrikálódás*, *depalatalizáció*, *palatalizáció*, a *szövégi mássalhangzó* el-

hagyda és még sok általános és egyedi fonetikai jelenséget mutató adat, melyek esetleg máshol nem vagy ritkán tűnnek fel: *kuporsu* (Kót), *adat*, melyek esetleg máshol nem vagy ritkán tűnnek fel: *kuporsu* (Kót), *kúmihes* (Várdaróc), *fór* (fuvar — Nagypiszanica, Őrség, Hetés), *mihel* (műhely — Kót), *folu* (Kót), *vállu* (Kót, Nagypiszanica, Dunántúl), *verü ~ velü* (Kót), *kehés* (kelés — Várdaróc), *tő* (tű — Kót), *vőfér* (Kót, Hetés, Őrség) stb.

A kötetben domniáló igetövek mellett aránylag kevés névszótó szerepel, a névszók között is a közfőnevek vannak túlsúlyban, csak egyetlen tulajdonnév szólapját szerkesztették meg a szerkesztők. A ragok, képzők, jelek megterheltségével is adósak maradtak. Valószínűleg a következő, a VI. kötet anyagát képezik majd. Ezért is és egyébként is nagy érdeklődéssel várjuk az utolsó, a záró kötetet, majd a Szómutatót.

A kötet kiállítása a szokásos módon mintaszerű, az Akadémiai Kiadó szép, gondos munkáját dicséri. Külön dicséret illeti az Akadémiai Nyomda munkaközösségét a nem éppen könnyű, sok mellékjeles szöveg hibátlan szedéséért és kinyomásáért (egyetlen sajtóhiba lopta be magát ebbe az irdatlan sok adatba, a 909. lap megjegyzései között visszaható lapul meg).

**KISS LAJOS:
FÖLDRAJZI NEVEK
ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA**

Budapest, 1978, Akadémiai Kiadó.

Kevés olyan ember van, akinek a fejében nem fordult még meg, hogy mit jelent annak a helységnek a neve, amelyben lakik, akit nem foglalkoztatott a lakóhelyének közelében található térszíni formák, földrajzi alakulatok nevének eredete. Sokan különféle önkényes névmagyarázatokkal, hangzatos, de téves etimológiákkal próbálják megfejtetni a földrajzi nevek jelentését. A szakember igényeit az efféle magyarázatok nem elégítik ki, neki pontos, tudományosan megalapozott etimológiára van szüksége. A szakszerű névszármaztatás nem alapulhat önkényes képzettársításon, véletlen összecsengésen.

A földrajzi nevek etimológiáját legátfogóbban és leghívebben az összehasonlító-történeti módszer segítségével lehet vizsgálni. Ennek a névszármaztatási módszernek alapján a tanulmányozott névnek legrégebbi alakjából kell kiindulnunk, számon tartva minden alakváltozatát, kapcsolatot kell keresnünk a név és az általa jelölt földrajzi objektum között, valamint figyelembe kell vennünk az egyes nyelvek névrendszerét, névadási törvényszerűségeit, szokásait.

Már régóta fontos kutatási területe a magyar nyelvtudománynak a földrajzi nevek etimológiájának vizsgálata. A magyar nyelvészek jelentős eredményeket értek el benne, úgyhogy a magyar névtudomány külföldön is megbecsültté vált. Ezeknek a kutatási eredményeknek korszerű szintézisét hozta létre a *Földrajzi nevek etimológiai szótára*.

Kiss Lajos mögött már másfél évtizedes etimológiai és lexikográfiai munkásság állt, amikor 1970-ben hozzáfogott a szótár készítéséhez. Azért vállalkozott arra, hogy a földrajzínév-etimológiákat szótár alakjában összegyűjtse és rendszerezze, mert tudatában volt annak, hogy ily módon elősegíti a nyelvtudomány, a történettudomány, az etnográfia, a földrajz, a térképészet stb. szakembereinek, valamint az egyéb érdeklődőknek gyors és pontos tájékozódását. Az a tény is egy efféle szótár összeállítását sürgette, hogy a magyar névtudomány etimológiai jellegű kutatási eredményei folyóiratokban, gyűjteményes munkákban vagy önálló művekben jelentek meg és emiatt nehezebben hozzáférhetők, sok időt kell fordítani fellelésükre.

A Földrajzi nevek etimológiai szótára előtt mindössze két összefoglaló jellegű próbálkozás érdemel említést. Az egyik Pesty Frigyes torzóban maradt, több kötetesre tervezett műve, a „Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben” (Budapest, 1888.), a másik pedig Virágh Rózsa munkája, a „Magyar helységnevek eredete” (Szeged, 1931.). Pesty gazdag történelmi és földrajzi ismeretanyagot dolgoz fel, munkájában azonban kevés az etimológiai jellegű fejtegetés. Virágh viszonylag rövid terjedelmű, stílusában tömör művében 2000 magyar helység nevének etimológiájával foglalkozik, de csupán a magyar szakirodalom alapján, külföldi szerzők adataira nem támaszkodik.

Kiss Lajos munkája mintegy 6850 szócikkben ad felvilágosítást számos helység, folyó, tó, tenger, hegy, táj, határrész stb. nevének eredetéről. Arra való tekintettel, hogy az ugyanarra a földrajzi objektumra vonatkozó különféle névváltozatok közös szócikkbe kerültek, a feldolgozott nevek száma jóval többre tehető, mint amennyi címszóként is szerepel. A címszavak zöme helységnév. A szerző feldolgozza a mai Magyarország területén lévő minden helység nevének etimológiáját, de elég nagy teret szentel a magyar nyelvterület többi helységnevének is. Önálló szócikkben foglalkozik továbbá a szomszédos országok jelentősebb helységeivel és több ismertebb európai és Európán kívüli várossal is. A címszavak másik csoportját az egyéb földrajzi nevek (folyók, tavak, hegyek, tájak, országok, határrészek, településrészek stb. nevei) alkotják. Ezeknek a megoszlása hasonló, mint a helységneveké, vagyis van köztük magyarországi és külföldi is.

Az elemzett földrajzi nevek kiválogatását a szerző elsősorban az Új Magyar Lexikon alapján végezte. A külföldi földrajzi nevek közül főleg azokat vette figyelembe, amelyek a magyar olvasó számára fontosak vagy érdekesek.

A szócikkek általában tömörek, nem terjedelmesek, mivel számos rövidítést, forrásjelzést használ a szerző. Részletezőbb fogalmazással olvasmányosabb lett volna a szöveg, abban az esetben viszont akár 4–5 kötetre is szükség lett volna a címszóanyag feldolgozásához, etimológiájának leírásához. Szerkezetileg a szócikkek a következő felépítést követik. A címszó után az illető földrajzi objektum helyének rövid meghatározása (lokalizálása) következik. Ezután szögletes zárójelben a földrajzi név magyar adatként való első előfordulásának ideje és helye található. Ezt követően a szóban forgó név eredetére, etimológiájára vonatkozóan kapunk rövid ismertetést. Az etimológiai megállapítások után kerek zárójelben az irodalomjegyzék következik. A szócikk végén a szótár egyéb szócikkeire való utalások találhatók.

A legkorábbi magyar nyelvtörténeti adat gyakran nem is magyar nyelvű, hanem latin, középkori okleveleink ugyanis sokszor latinra fordítva említik a magyar földrajzi neveket. A szerző a földrajzi neveknek ezeket az előfordulásait is feltünteti. Egyébként is a magyar nyelvterület földrajzi neveinek első előfordulása néha nehezen határozható meg, különösen azoknak a vármegyéknek az esetében, amelyek nem szerepelnek Csánki vagy Györffy történeti földrajzában. Más nyelvterületek földrajzi neveinek a magyar nyelvbe való bekerülését vizsgálva

a szerző megfelelő névkönyv hiányában teljes egészében saját gyűjtésére volt utalva.

Etimológiai megállapításuiból Kiss Lajos főleg a szakirodalom eredményeit foglalja össze, de számos esetben maga is javasol új megoldást, részint olyankor, amikor nem talált szakirodalmat a földrajzi név eredetéhez. Említést tesz azokról a származtatásokról is, amelyeket nem tart megbízhatónak, azért hogy az olvasó róluk is tudjon. Felhívja a figyelmet a további kutatások előmozdítása céljából a tisztázatlan, ismeretlen származású földrajzi nevekre is. Ha egy névelem azonos funkcióval több földrajzi névben is előfordul, akkor csak az egyik szócikkben ad rá magyarázatot, a többiben csupán utal rá.

A szerző rendkívül gazdag, bőséges magyar és idegen nyelvű irodalmat használt fel a szótár elkészítéséhez (több mint 1000 bibliográfiai egység). Elsősorban olyan tanulmányokat, műveket említ meg, amelyekben a földrajzi név eredetéről részletes magyarázatot lehet találni és fellelhető a további szakirodalom jegyzéke. Az egyes szócikkekben levő szakirodalmi utalások mennyisége változó, részben az etimológiai és történeti vizsgálatok terjedelme, részben pedig a szerző hozzáállása miatt.

A *Földrajzi nevek etimológiai szótáráról* elmondottakat kívánjuk szemléltetni az alábbi szócikk teljes egészében való közlésével:

DUNASZEKCSŐ 'helység Baranya megyében' [1808: Lipszky: Rep. 1: 627, de 1. 1150 k./13—14. sz.: *Secuseu*: An. 47. is]. A *Szekcső* hn. a m. szókik ige gyakorító képzős *szőkös* származékának folyamatos melléknévi igenevéből keletkezett, etimológiailag tehát azonos a *szöcske* < R. *szökcse* rovarnévvvel. Valószínűnek látszik, hogy a középkorban volt egy **szekcső* hangalakú és ,sebesen, fodrozva haladó víz, sellő, zuhatag', valamint ,gázló'-féle jelentésű magyar földrajzi köznév, és ez vált hn.-vé. A megkülönböztető szerepű *Duna-* előtag a Duna mellékére utal. (Pais: MAn. 139, SRH. 1: 96; Kniezsa: SzJsz. 954 *szöcske* a.; Kiss: NytudÉrt. 92. sz. 174.) — Vö. *Kaposszekcső*.

Külön kell szólnunk a bennünket közelebbről érdeklő jugoszláviai, romániai, szlovákiai, kárpát-ukrajnai és ausztriai magyar vonatkozású földrajzi nevekről. Ezek a nevek rendszerint két változatban élnek, az egyik a magyar név, a másik pedig a szerbhorvát, szlovén, román, szlovák, ukrán, illetve német megnevezés. A szótárban a magyar név szerepel címszóként, hivatalosan használt idegen nyelvű változata (vagy néha eredetije) a címszó lokalizálása után következik. Sajátos alcsoportot alkotnak a magyar nyelvterületnek a mai Magyarországon kívüli részeire vonatkozó régi megyenevek (Bars vármegye, Torontál vármegye stb.).

Véleményünk szerint a magyar nyelvterület névanyagának megoszlása nemcsak Magyarország és a szomszédos országok viszonylatában aránytalan, hanem azok az országok között is, amelyekben a magyarok nemzetiségként élnek. A magyar nyelvterület szlovákiai és romániai része aránytalanul több földrajzi névvel van képviselve, mint a jugoszláviai. Feltűnően szerény a szócikkekben feldolgozott vajdasági földrajzi nevek száma. Hiányoljuk például Topolya, Kanizsa, Törökkanizsa, Törökbecse, Kishegyes, Kúla, Horgos, Mohol, Péterréve, Csóka, Bajmok

bácskai és bánáti, zömmel magyarlakta vagy jelentős magyar lakosságú helységek névetimológiáját. Ezek az aránytalanságok valószínűleg az Új Magyar Lexikon földrajzinév-anyagának megoszlására vezethetők vissza, tehát nyilván nemcsak a *Földrajzi nevek etimológiai szótárának* a szerzője tehet róla.

Kiss Lajos nagyon helyesen megállapítja a *Gunaras* címszó alatt, hogy ilyen nevű helység a Bácskában is van, viszont *Nagykanizsa* szócikkében említést sem tesz arról (nem is utal rá), hogy Észak-Bácskában, a Tisza partján található egy azonos névetimológiájú, Adához hasonló nagyságú kisváros, Kanizsa.

Természetesen ezek az aránytalanságok miatt a szótár nem sokat veszít jelentőségéből és értékéből. Mindenképpen használni tudják majd adatait a jugoszláviai magyar nyelvészek, történészek, helytörténetírók és más (magyar vagy magyarul tudó) szakemberek, valamint haszonnal forgatják a laikus érdeklődők is, mert a földrajzi nevek etimológiáján keresztül közelebb kerül hozzájuk a múlt.

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

ÉVI JELENTÉS

Az 1978. március 31-én befejezett kutatási terv-év eredményeiről kivonatossan az alábbiakban számolunk be.

A *Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek mai irodalma* nevű projektumunkban (vezetője Bori Imre) az alábbi témák kerültek feldolgozásra:

a) Bori Imre: A két háború közötti magyar próza antológiája. A tanulmány szerzője Szenteleky Kornél 1933-ban megjelent Akácok alatt c. antológiájának keletkezéstörténetét mutatja be. Ez a gyűjtemény a „helyi színek” Szenteleky-féle elképzelését tükrözi. A tanulmány szerzője e koncepció új megvilágítását adja, s rámutat az antológia-szerző koncepciójának forrásaira is.

b) Bányai János: Regény-modellek a jugoszláviai magyar irodalomban 1918 és 1941 között. A tanulmány két alaptípust különböztet meg: az ún. polgári regényt (leggyakoribbak a háborús, történelmi, fantasztikus és a fejlődésregény altípusai). A többi regény is a polgári regény tipológiai jegyeit mutatja, de a „helyi színek” erős kiemelése vagy a hangsúlyozott szociális mondanivaló alapján mégis eltér az első csoporttól.

c) Gerold László: Börcsök Erzsébet prózai munkássága. A tanulmány Börcsök Erzsébet Végtelen fal c. regényét elemzi, s rávilágít a mű keletkezéstörténetére is, főként az író és Szenteleky Kornél levelezése alapján.

d) Utsai Csaba: Szirmai Károly első novellaírói korszaka. Az 1910—1933 közötti korszak novelláival foglalkozó tanulmány Szirmai írói tevékenységének korszakolását is megkísérli a tartalmi, kifejezésbeli, továbbá az „emotív” vagy „gondolati”, illetve a „víziós” vagy „realista” elemek alapján.

e) Thomka Beáta: Magyar novellatípusok. A tanulmány írója összehasonlító-tipológiai módszerű vizsgálatával az 1918—1941 közötti korszak novelláinak formális-strukturális különbségeire világít rá, s nagy gondot fordít a téma, a nyelv és a kompozíció kérdésére.

f) Pastyik László: A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája, 1976. A bibliográfia a hazai magyar nyelvű könyvek, folyóiratok, hetilapok, napilapok, valamint a rotó-technikával készült dokumentumok anyaga-

gát dolgozza fel az irodalom, a nyelv, a folklór, a történelem és a kultúrtörténet tárgyköréből 1357 címszóban.

g) Pastyik László: A két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalom „könyvtárai” (sorozatai). A szerző előbb a húszas évek kiadói vállalkozásait ismerteti, azok terveit és koncepcióit. Ezek közül csak a szabadkai Minerva vállalat adott ki jelentősebb sorozatot Milko Izidor hat könyvének megjelentetésével. A harmincas évek két fontosabb sorozata a Kalangya Könyvtár és a Jugoszláviai Magyar Könyvtár. Közvetlenül a második világháború előtt indult a Híd Könyvtár.

A Vajdaság nemzetei és nemzetiségei irodalmának és művelődésének összehasonlító vizsgálata (projektumvezető Sulc Magdolna). Munkatársaink az alábbi témákon dolgoztak.

a) Sulc Magdolna: Tematikai megfelelések és rokonvonások a magyar és a szerb lírában a kelet-európai romantikus költészet tükrében. A szerző a két nemzeti költészet párhuzamos fejlődésének és érintkezéseinek kérdéseit vizsgálta meg a több évre tervezett kutatás keretében. Munkájának központjában Branko Radičević és Vörösmarty Mihály költészete áll. A tanulmány kitér a két irodalmi kultúra rokonjellegű ihletforrásainak a vizsgálatára is.

b) Sulc Magdolna: Székács József levelezése Jakov Gerđićtyel. A két író, pedagógus és kultúrpolitikus levelezésének különös értéke van az irodalmi ízlésváltozások jobb megértése szempontjából a klasszicizmus és a romantika határán.

c) Bori Imre: Asbóth János boszniai népköltészeti gyűjtése és boszniai irodalomtörténeti vázlata. A szerző Asbóth „keleti” vonzalmainak genézisét nyomozva rávilágít Asbóth boszniai útirajzainak megbízatásával összefüggő indítékaira, politikai természetére és tendenciáira, amelyek azonban mind irodalmi, mind néprajzi tekintetben igen jelentős eredményekhez vezettek. Ebben az összefüggésben különösen fontosnak tartható Asbóth befolyása Kállay Béni boszniai politikájának irányára. Asbóth irodalmi-népköltészeti gyűjtése és annak feldolgozása nem kis mértékben járult hozzá a bosnyák nemzeti öntudat és autochton kultúra tudatosításához, noha a szerző történelmi, filológiai és irodalomtörténeti értékelései nem mindenben megbízhatók.

A Vajdaság nemzetei és nemzetiségei irodalmának és művelődésének története a XIX. és a XX. században. (Projektumvezető Szeli István). 1978-ban munkatársaink az alábbi témákon dolgoztak:

a) Káich Katalin: A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat története. A szerző Iványi István és Dudás Gyula munkásságát elemzi, s rámutat a korszakra jellemző pozitívista felfogás érvényrejutására munkásságukban. A több évre tervezett munka 21 fejezete az 1883–1918 közé eső évtizedeket dolgozza fel, főként a Zombori Levéltár és a Vajdasági Levéltár anyaga alapján.

b) Vajda Gábor: A két háború közötti jugoszláviai magyar irodalom szociológiája. Elkészült a munkabibliográfia, amely összesen 364 egysé-

get tartalmaz a Látomás, a Kulangya és a Huszadik Század elmű folyóiratok anyagából.

A Vajdaság nemzeteinek és nemzetiségeinek folklórja (projektumvezető Tóth Ferenc) című projektumon az alábbi témák kerültek feldolgozásra:

a) Penavin Oiga: A nagycsalád Kórógyon. A szerző több évre terjedő kutatásainak e szakaszában főleg terepi gyűjtést végzett.

b) Matijevics Lajos: Nyelvi alakulatok a jugoszláviai magyarság folklórjában. A tanulmány A halálra táncoltatott lány c. ballada variánsaira támaszkodva mutat rá a hazai folklór néhány különleges nyelvi alakulatára, amelyek más nyelvterületeken ismeretlenek.

c) Sulc Magdolna: Mátyás király Szabolcski Julia meséiben. A szerző két évre tervezett munkájának e szakaszában összehasonlító vizsgálatokat folytatott a magyar és a délszláv anyagban.

d) Tóth Ferenc: A jeles napokhoz fűződő népszokások Közép-Bánátban. A témán főleg terepi gyűjtőmunka folyt a téli népszokások köréből, Muzslya és Torda környékén. A feldolgozás e szakaszában a kérdőívek véglegesítése, a magnó-szalagok lejegyzése s a begyűjtött anyag katalógizálása volt a kitűzött cél.

e) Jung Károly: Gombos népi hitvilága. A hosszabb időre tervezett munka e periódusában a szerző terepi munkát végzett.

A vajdasági nemzetek és nemzetiségek mai nyelvének vizsgálata (projektumvezetők Penavin Olga és Mikes Melánia) az alábbi témákat ölelte fel:

a) Penavin Olga: Szólások és közmondások a jugoszláviai magyarság beszédében. Ebben a kutatási időszakban mintegy 3000 variáns került lejegyzésre. Az anyaggyűjtés munkájában részt vettek az elemi iskolák tanulói és oktatói is. A legtöbb adat Bácska és Bánát területéről származik, míg Szerémség, Baranya és Muravidék szólásanyagának feltárása későbbi időszakban várható.

b) Penavin Olga—Matijevics Lajos: Jugoszláviai székely nyelvtalasz. A szerzők eddig Hertelendyfalva (Vojlovica), Sándoregyháza (Ivanovo) és Székelykeve (Skorenovac) nyelvyanyagát vizsgálták és jegyezték le, s 227 földrajzi adatot rögzítettek.

c) Penavin Olga—Matijevics Lajos: Vajdaság mikrotoponimiája. A kutatás Zenta, Felsőhegy, Kevi és Tornyos területét ölelte fel. A tanulmány szerbhorvát anyagot is tartalmaz.

d) Mikes Melánia—Molnár Csikós László—Keck Balázs—Junger Ferenc—Bányai Lajos: Magyar—szerbhorvát kontrasztív vizsgálatok. A téma keretében az alábbi dolgozatok készültek el:

- Keck Balázs: Az egyes számú halmozott alany és az állítmány számbeli egyeztetése a magyar és a szerbhorvát nyelvben;
- Bányai Lajos: A szerbhorvát *za, iz, na* — prefixumos igék ekvivalensei a magyar nyelvben;

Mikes Melánia—Junger Ferenc—Cseh Szabó Márta: A magyar nyelvnek mint környezetnyelvnek a tanítása a kontrasztív vizsgálatok tükrében;

- Molnár Csikós László: A magyar mint hivatalos nyelv használatának kérdése Vajdaságban;
- Mikes Melánia: A nyelvi adatok számítógépi feldolgozása;
- Mikes Melánia: A szerbhorvát és a magyar nyelv kontrasztív vizsgálatának eredményei és távlatai.

e) Sava Babić: Petőfi Sándor verseinek szerbhorvát fordításai. A dolgozat Petőfi: Egy gondolat bánt engemet c. versének hat szerbhorvát fordítását elemzi.

f) Matijevics Lajos: Bácska víznevei. A tanulmány írója eddig kb. 3500 cédula-adatot rögzített a szabadkai és a zombori levéltárakból, valamint Vályi András és Iványi István könyveinek és térképeinek anyagából.

g) Junger Ferenc: Adalékok a kétnyelvűség vizsgálatához a Dráva-szögben.

h) Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc: Vizslálatok az elemi iskolai tanulók anyanyelvhasználatának köréből.

i) Magyar–szerbhorvát enciklopedikus szótár, I–III. (Témafelelős: Pató Imre). Az elmúlt kutatási időszakban az 1975-ben befejezett Szerbhorvát–magyar szótár feldolgozott anyagának felülvizsgálatát és kiegészítését végezte a munkacsoport. A munkában részt vesz a szabadkai Közgazdasági Kar Üzemszervezési Intézete is.

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

DR. RANKO BUGARSKI, EGYETEMI TANÁR — BELGRÁD; CSEH-SZABÓ MÁRTA, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; JUNGER FERENC, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; KECK BALÁZS, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; LÁNCZ IRÉN, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; ALBINA LÜK, A NEMZETISÉGI INTÉZET MUNKATÁRSA — LJUBLJANA; DR. MATIJEVICS LAJOS, RENDKIVÜLI TANÁR — ÚJVIDÉK; DR. MIKES MELÁNIA, TUDOMÁNYOS MUNKATÁRS — ÚJVIDÉK; MR. MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; PAPP GYÖRGY, TANÁRSEGÉD — ÚJVIDÉK; DR. PENAVIN OLGA, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK; REFFLE GYÖNGYI, ASSZISZTENS — ÚJVIDÉK; DR. SZELI ISTVÁN, EGYETEMI TANÁR — ÚJVIDÉK.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Ranko Bugarski</i> : Az alkalmazott nyelvészet fogalma és jelentősége . . .	5
<i>Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc</i> : Nyelvszociológiai kutatások	19
<i>Keck Balázs</i> : Számhasználat a magyar és a szerbhorvát nyelvben . . .	59
<i>Láncz Irén</i> : A csantavéri nyelvjárás	75
<i>Cseh-Szabó Márta</i> : A szerbhorvát nyelv hatása a gunarasiak beszédére .	111

ADATTÁR

<i>Matijevics Lajos</i> : A mai jugoszláviai Bácska helységei az első magyar földrajzi lexikonban	121
---	-----

TAJÉKOZÓDÁS

<i>Mikes Melánia</i> : Nyelvészeti adatok számítógépi feldolgozása	145
<i>Reffle Gyöngyi</i> : A magyar mint környezetnyelv az Iskolarádió 1977/8-i adásaiban	153

KÖNYVEKRŐL

<i>Papp György</i> : Matijevics Lajos: Kishegyes és környéke földrajzi neveinek adattára, Ujvidék 1977	159
<i>Penavin Olga</i> : A magyar nyelvjárások atlasza V. rész	163
<i>Molnár Csikós László</i> : Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára . .	171

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

<i>Szeli István</i> : Évi jelentés	177
--	-----

SADRŽAJ

STUDIJE

<i>Ranko Bugarska</i> : Pojam i značaj primenjene lingvistike	5
<i>Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc</i> : Istraživanja u sociologiji jezika	19
<i>Keck Balázs</i> : Kategorija broja u mađarskom i srpskohrvatskom jeziku .	59
<i>Láncz Irén</i> : Čantavirski govor	75
<i>Cseh-Szabó Márta</i> : Uticaj srpskohrvatskog jezika na govor stanovnika Gunaroša	111

DOKUMENTI

<i>Matijevics Lajos</i> : Imenik i opis naselja današnje Bačke u prvom mađarskom geografskom leksikonu	121
--	-----

OBAVEŠTENJA

<i>Mikes Melánia</i> : Kompjuterska obrada jezičkih podataka	145
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Mađarski kao jezik društvene sredine u emisijama Radio škole 1977/78. godine	153

PRIKAZI

IZ ŽIVOTA INSTITUTA

<i>Szeli István</i> : Godišnji izveštaj	177
---	-----

CONTENTS

STUDIES

<i>Ranko Bugarski</i> : The notion and importance of applied linguistics . . .	5
<i>Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc</i> : Investigations in the sociology of language	19
<i>Keck Balázs</i> : The category of number in Hungarian and Serbocroatian .	59
<i>Láncz Irén</i> : The idiom of Čantavir	75
<i>Cseh-Szabó Márta</i> : The influence of Serbocroatian on the idiom of the inhabitants of Gunaroš	111

DOCUMENTS

<i>Matijevics Lajos</i> : The register and the description of the settlements of the present day Bačka in the first Hungarian geographical lexicon .	121
--	-----

REPORTS

<i>Mikes Melánia</i> : Computer analysis of linguistic data	145
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Hungarian as a language of social environment in the broadcasting of Radio school in 1977/78	153

REVIEWS

WORK IN THE INSTITUTE

<i>Szeli István</i> : Annual report	177
---	-----

INHALT

STUDIEN

<i>Ranko Bugarski</i> : Der Begriff und die Bedeutung der angewandten Sprachwissenschaft	5
<i>Mikes Melánia—Lük Albina—Junger Ferenc</i> : Sprachsoziologische Forsch- ungen	19
<i>Keck Balázs</i> : Zahlkategorie in der ungarischen und serbokroatischen Sprache	59
<i>Láncz Irén</i> : Das Idiom von Cantavir	75
<i>Cseh-Szabó Márta</i> : Der Einfluss der serbokroatischen Sprache auf das Idiom der Einwohner von Gunaroš	111

DOKUMENTE

<i>Matijevics Lajos</i> : Das Namensverzeichnis und die Beschreibung der An- siedelungen des heutigen Batschka im ersten ungarischen geographi- schen Lexikon	121
---	-----

MITTEILUNGEN

<i>Mikes Melánia</i> : Maschinelle Verarbeitung linguistischer Angaben . . .	145
<i>Reffle Gyöngyi</i> : Ungarisch als Umgebungssprache in den Rundfunksen- dungen der Radioschule im Schuljahr 1977/78	153

BESPRECHUNGEN

AUS DEM LEBEN DES INSTITUTS

<i>Szeli István</i> : Jahresbericht	177
---	-----